HET LAND VAN AALST

Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging "Het Land van Aalst", met de steun van Vlaamse Gemeenschap, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, Stad Aalst en Stad Ninove.

Prijs voor een jaarabonnement:
Leden: € 17 - Steunende leden: € 25 - Beschermende leden: € 35
Te storten op rek. 393-0303276-46 van Het Land van Aalst,
Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst.
Internationale betalingen: IBAN: BE33 3930 3032 7646
BIC:BBRUBEBB

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het "Land van Aalst" in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, + Frits Van Acker, + Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en Luc De Rijck (1980-1984) erevoorzitter.

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:
Luc Robijns, voorzitter
Marcel Cock, ondervoorzitter
Freddy Caudron, Lieve De Mecheleer (verslaggever), Wenceslaus Mertens, Marc Uyttersprot (bibliothecaris-archivaris), Geert Van Bockstaele, Mieke Van Damme, Dirk Van de Perre (redactiesecretaris), Georges Vande Winkel (bibliografie), Bart Van Langenhove, Wilfried Vernaeve (beheerder).

Ledenadministratie en algemene correspondentie:
Wilfried Vernaeve, Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst
tel. 053 77 43 38
e-mail: wilfried.vernaeve@telenet.be
Redactiesecretariaat en toezending kopij:
Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare
tel. 054 33 73 27
e-mail: dirkvandeperre@skynet.be

E-mail vereniging: landvanaalst@versateladsl.be
Website: http://www.landvanaalst.tk

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Zetel van de vereniging: Krokusstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade
Kaftontwerp: Bart Maris
Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke 055 21 14 04

ISSN 0778-7731

HET LAND VAN AALST

Jaargang LXI - 2009

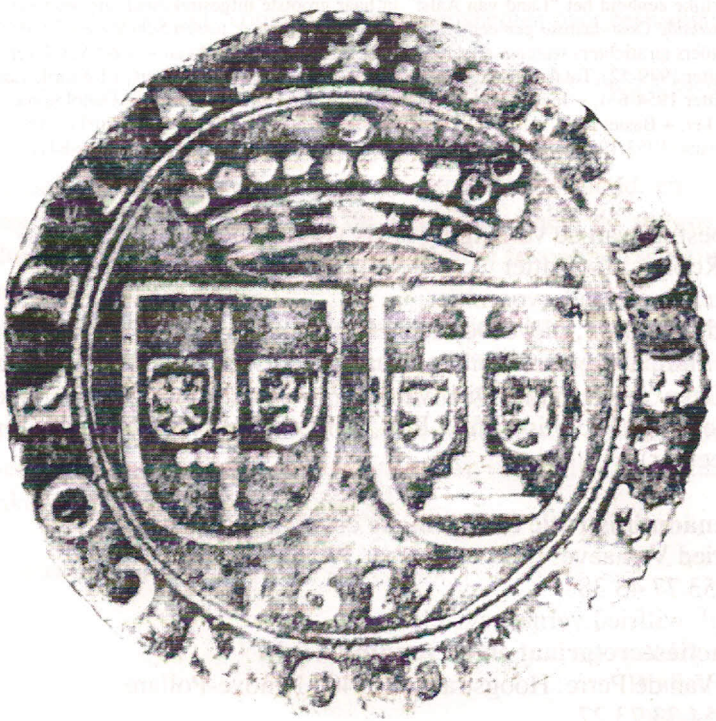

Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging "Het Land van Aalst", met de steun van Vlaamse Gemeenschap, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, Stad Aalst en Stad Ninove.

Prijs voor een jaarabonnement:
Leden: € 17 - Steunende leden: € 25 - Beschermende leden: € 35
Te storten op rek. 393-0303276-46 van Het Land van Aalst,
Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst.
Internationale betalingen: IBAN: BE33 3930 3032 7646
BIC:BBRUBEBB

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het "Land van Aalst" in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, + Frits Van Acker, + Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en Luc De Rijck (1980-1984) erevoorzitter.

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:
Luc Robijns, voorzitter
Marcel Cock, ondervoorzitter
Freddy Caudron, Lieve De Mecheleer (verslaggever), Wenceslaus Mertens, Marc Uyttersprot (bibliothecaris-archivaris), Geert Van Bockstaele, Mieke Van Damme, Dirk Van de Perre (redactiesecretaris), Georges Vande Winkel (bibliografie), Bart Van Langenhove, Wilfried Vernaeve (beheerder).

Ledenadministratie en algemene correspondentie:
Wilfried Vernaeve, Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst
tel. 053 77 43 38
e-mail: wilfried.vernaeve@telenet.be
Redactiesecretariaat en toezending kopij:
Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare
tel. 054 33 73 27
e-mail: dirkvandeperre@skynet.be

E-mail vereniging: landvanaalst@versateladsl.be
Website: http://www.landvanaalst.tk

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Zetel van de vereniging: Krokusstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade
Kaftontwerp: Bart Maris
Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke 055 21 14 04

ISSN 0778-7731

IN DIENST VAN HET KONINKRIJK...
Historisch-prosopografische verkenning van de Vlaamse beroepsopleiding voor evangelisten te Geraardsbergen tussen 1921 en 1926

Guy LIAGRE

In twee eerder in *Gerardimontium* gepubliceerde bijdragen over het protestantse leven te Geraardsbergen, schetsen we een beknopte biografie van twee van haar voorgangers: A. Vercruysse en H. Jeddens.[1] Een biografie van Jan Bruggeman, vijfde voorganger in rij van de post Geraardsbergen van 1932 tot 1939, publiceerden we begin 2008 in *Het Land van Aalst*.[2] Een afzonderlijke bijdrage beschreef in grove penseeltrekken het ontstaan van de Geraardsbergse protestantse gemeenschap in 1906.[3] Voorliggende bijdrage stelt een voor de geschiedenis van het protestantisme in Vlaanderen bijzonder Geraardsbergs initiatief voor. De oprichting van een kleine opleidingsschool voor protestantse evangelisten in 1921 werpt immers belangrijke vruchten af. Ze ligt onder andere aan de basis van de protestantse gemeenschappen in Aalst en Dendermonde.[4] In het eerste deel van dit artikel vertellen we iets over de opleiding van evangelisten en predikanten in het algemeen. In een tweede luik komt de Geraardsbergse opleidingsschool voor evangelisten (1921-1926) aan de orde. We schetsen het ontstaan, de uitstraling en het vergaan. De lezer krijgt een beeld van leerlingen en lesgevers. We vullen hiermee de hierboven geciteerde historische vingeroefeningen verder aan.

1 G. LIAGRE, 'Overuren voor God... Een biografische schets van Hendrik Jeddens protestants predikant te Geraardsbergen', in: *Gerardimontium,* 211 (2007), p. 30-34. Idem, 'Vlaanderen zendt zijn zonen uit... Het korte leven van Arthur Vercruysse, stichter van de protestantse kerk te Geraardsbergen', in: *Gerardimontium*, 218 (2008), p. 25-31.

2 G. LIAGRE, 'Soli Deo Gloria - Levensschets van Jan Bruggeman, stichter van de protestantse kerk te Aalst', in: *Het Land van Aalst*, 1 (2008), p. 41-53.

3 G. LIAGRE, 'Daar gaat een dominee voorbij...een eeuw protestantisme te Geraardsbergen (1906-2006)', in: *Gerardimontium*, 209 (2006), p. 4–16.

4 G. LIAGRE, 'Ketterij of gewetensrecht – Een notitie over de protestantse aanwezigheid in Aalst voor 1930', in: *Het Land van Aalst*, 58 (2006), p. 268-286. Idem, 'De protestantse aanwezigheid in Dendermonde voor 1930', in: *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, 26 (2008), p. 281-299.

Beroepsopleiding van predikanten

Bestaat er in de negentiende eeuw bij onze noorderburen een soort overproductie van predikanten, in Vlaanderen liggen de kaarten minder gunstig.[5] In het derde kwart van de negentiende eeuw is grote nood aan aspirant-predikanten en evangelisten, maar die zijn moeilijk te vinden. Om te beginnen is er het deficiet van de werkomstandigheden en het sociaal prestige van een predikant in de minoritaire Belgische context. De predikant geniet in de negentiende eeuw in Nederland nog een groot aanzien binnen een burgerlijke cultuur. Hij groeit tegen het midden van de eeuw zelfs uit tot "volksopvoeder nr. 1".[6] In België is hij in die periode een figuur in de schaduw van een machtig Rooms instituut, dat tot ver in de negentiende eeuw niet nalaat de protestantse aanwezigheid te bekampen.[7] Langzaam voltrekt zich om te beginnen tussen 1795 en het revolutiejaar 1848 een overgang van ambt naar beroep, van geestelijke stand naar beroepsgroep. In de tweede helft van de negentiende eeuw zet deze evolutie zich verder door. Binnenkerkelijk ontstaat een soort dominocratie, waarbij predikanten de gemeenten domineren. Het is de tijd van filosofen en monumentale literatoren, zoals de dichter-predikant Nicolaas Beets (1814–1903), ook bekend onder het pseudoniem Hildebrand, en de literator Francois Haverschmidt (1835–1894) bekend als Piet Paaltjens. Ook in België - waar het protestantisme tot het derde kwart van de negentiende eeuw een haast uitsluitend (groot) stedelijke aangelegenheid is - staan in die periode, ook onder niet-predikanten, een aantal grote protestantse persoonlijkheden op.[8] Koning Albert I omringt zich met protestantse raadgevers. De predikanten Theophile Bost (1828-1910) uit Verviers en James Hocard (1943-1923) uit Brussel ontpoppen zich samen met boegbeelden zoals Eugène Graaf Goblet d'Alviella, tot voorvechters van een liberale, intellectuele en culturele ontvoogdingstrijd.[9] Anderen zwengelen de antiklerikale strijd aan en werpen zich op de kerkhofkwestie (een strijd om de bevoegdheid over

5 Voor een algemeen kader: D. BOS, *In dienst van het Koninkrijk. Beroepsontwikkeling van hervormde predikanten in negentiende-eeuws Nederland*, Amsterdam 1999.

6 G. HEITINK, Biografie van de dominee, Baarn 2001, p. 83-111.

7 J.B. MALOU, *La fausseté du protestantisme démontrée, suivie d'une réponse à la société evangélique ou église chrétienne missionnaire belge, établie a Bruxelles*, Bruxelles 1858. (2de vermeerderde dr.). G. LIAGRE, 'Portret van een bewogen jaar (1870) – Gezien door de bril van het Belgisch evangelisch-politiek-godsdienstig weekblad Le Semeur', in: *Bulletin de la Société Royale d'Histoire du Protestantisme Belge*, 134 (2005), p. 34-36.

8 H.R. BOUDIN e.a., *Van Leopold I tot Jean Rey, de protestanten in België van 1839-1989*, Brussel 1990.

9 G. LIAGRE, 'Les débuts de l'Eglise libérale de Bruxelles (1877-1888)', in: *Bulletin de la Société Royale d'Histoire du Protestantisme Belge*, 135 (2006), p. 1-38.

de begraafplaatsen), de crematie en de schoolstrijd.[10] Tenslotte zijn er die de tijd rijp achten voor verandering, maar dat op een andere wijze willen aanpakken, namelijk door directe evangelisatie. Om de nood aan voorgangers-evangelisten die vooral gemeentestichtend werk moeten vervullen tegemoet te komen, besluit de stads-en landsevangelisatie (een evangelisatiegenootschap) aan het einde van de negentiende eeuw een eigen - op Vlaanderen gerichte - beroepsopleiding voor voorgangers in het leven te roepen. Men wil op praktische manier Vlaamse jongemannen vormen, om ze vooral in de evangelisatie in te zetten. En zo komt het dat in het verlengde hiervan, begin 1921, in Geraardsbergen voor de derde keer in vijftig jaar een evangelistenopleiding van start gaat.[11] Vlaamse jongemannen een volwaardige universitaire opleiding in het buitenland geven, lijkt de kerkleiding voor deze taak overbodig. Een vijfjarige academische opleiding aan een Nederlandse of Zwitserse universiteit (België beschikt pas in 1950 over een eigen universitaire theologische opleiding) schiet bovendien het doel voorbij.[12] De protestantse kerken in België houden immers al sinds de Reformatie vast aan de academische vorming van predikanten.[13] Van een 'praktische godgeleerdheid' is hierbij nauwelijks sprake. Als 'dienaren des Woords' moeten theologen de Bijbel in de grondtalen (Grieks en Hebreeuws) kunnen lezen, een grondige wijsgerige bagage bezitten, een cultuurhistorische en theologische algemene kennis opbouwen, kortom: geleerde mannen (en later: vrouwen!) van stand zijn, die in de samenleving een morele en culturele voorbeeldfunctie vervullen. Dit resulteert concreet in een theoretische studie van vier of vijf jaar,

10 G. LIAGRE, 'Tot stof en as zult gij wederkeren. De crematie als hefboom van antiklerikaal protest en het Belgisch protestantisme (1870-1932)', in: *Analecta Bruxellensia, Jaarboek van de Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid te Brussel*, 5 (2000), p. 172-192. Idem, 'Protestants en maçonniek antiklerikalisme in België 1870-1900', in: *Acta Macionica*, 13 (2003), p. 155-174. (Publicatie van een lezing als lector van de leerstoel Theodoor Verhaegen, VUB in 2003).

11 De eerste opleidingschool beschreven we in: G. LIAGRE, 'De jonge Vincent van Gogh en zijn komst naar België', in: *Eigen Schoon, Geschied-en oudheidkundig tijdschrift voor Vlaams-Brabant* 89 (2005), p. 209-222. De tweede opleidingschool in: 'De tweede Vlaamse opleidingsschool voor protestantse evangelisten in Laken, Schaarbeek en Vilvoorde (1900-1911)', in: *Idem*, 2 (2006), p. 211-220.

12 H.R. BOUDIN, 'La présence d'étudiants belges à la Faculté de Théologie évangélique de Genève' (1839-1919), in: *Analecta Bruxellensia*, 1987, p. 15-31. Idem, 'Répertoire des étudiants originaires de Belgique ayant fréquenté les Ecoles préparatoire et de Théologie de l'Oratoire à Genève', in: *Idem*, p. 115-126. G. LIAGRE, 'Van wieg tot volwassenheid - 50 jaar Nederlandstalig onderwijs aan de Universitaire Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid te Brussel', in: *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, 1 (2003), p. 10-31.

13 Tussen 1837 en 1919 lopen 52 Belgen (waaronder 4 Vlamingen uit Oost-Vlaanderen en 2 uit West-Vlaanderen) in Genève college. H.R. Boudin publiceert (zie bovenstaande noot) een volledige studentenlijst met genealogische, academische en biografische gegevens. Hij signaleert een wisselend aantal Belgen die ook studeerden aan de faculteiten te Parijs, Montpellier, Straatsburg, Lausanne, Glasgow, Edinburg en Groningen.

met één of twee jaar praktische stages aan het einde van de opleiding. Voorgangers die geen volwaardige academische opleiding genoten, kunnen in de twingste eeuw onder bepaalde omstandigheden op latere leeftijd nog wel predikantsrechten krijgen, maar dat is uitzondering en geen regel. Niet academisch opgeleide evangelisten maken in zekere zin wél deel uit van de beroepsgroep, verrichten onderdelen van het predikantswerk, maar dragen noch de titel noch de prerogatieven. Ze hebben géén sacramentsbevoegdheid en kunnen ook niet in doop- en avondmaalsvieringen voorgaan. Tenzij de kerkleiding daar na zekere tijd – doorgaans om praktische redenen en vanwege de geïsoleerde geografische situatie waarin ze zich bevinden – anders over beslist.[14]

Eindelijk een nieuw gebouw...

12 September 1920 is voor de kleine Geraardsbergse protestantse gemeenschap een belangrijke datum. Na een jaar van voorbereiding beschikt de gemeente eindelijk over een eigen – definitief – gebouw. In aanwezigheid van het voltallige bestuur van de *Stads- en landsevangelisatie SILO* neemt men het nieuwe evangeliehuis (op dat moment de gebruikelijke naam voor nieuw ingeplante kerkzalen) in de Adamstraat in gebruik.[15] Het hoofdbestuur van de *Stads- en landsevangelisatie* grijpt de gelegenheid aan om in Geraardsbergen meteen ook een algemene vergadering van het landelijke (Vlaamse) evangelisatiewerk te beleggen. Alle gemeenschappen zijn vertegenwoordigd. Deelnemers komen uit Ronse, Anderlecht, Horebeke, Brussel en andere plaatsen naar de Denderstad afgezakt. Een bidstond luidt op zaterdagavond het begin van de festiviteiten in de tot kapel verbouwde sigarenfabriek in. Een druk bijgewoonde kerkdienst op zondagochtend is de kers op de taart. Na de officiële ingebruikname van het gebouw, volgt in de namiddag om 16 uur een door het Horebeekse zangkoor opgeluisterde viering. Op maandagochtend begint dan de nationale personeelsvergadering. Deze driedaagse is in de annalen van de kleine gemeenschap één van de belangrijkste momenten. Veertien nieuwe leden leggen die zondag geloofsbelijdenis af. Voor het eerst mogen ze hierdoor aan het door een

14 W. LUTJEHARMS, 'De opleiding van voorgangers in België. Afscheidsrede gehouden bij de opening van het academiejaar 1977-1978 op 6 oktober 1977', in: Idem, *De Vlaamse opleidingsschool van Nicolaas de Jonge en zijn opvolgers (1875-1926)*, Brussel 1978, p. 68-74.

15 A. PARMENTIER, 'Uit onze evangelisatie te Geraardsbergen', in: *Christelijk Volksblad*, 9-5-1919, p. 1-2. *Idem*, 12-7-1919, p. 1. 'Aankoop van een huis in Geraardsbergen', in: *Idem*, 26-7-1919, p. 2. J. CHRISPEELS, 'Historiek van het werk te Geraardsbergen', in: *Idem*, 3-1-1920, p. 2-3. 11-9-1920, p. 1-3. 18-9-1920, p. 1-2. 25-9-1920, p. 2. 14-5-1921, p. 2.

predikant bediende avondmaal deelnemen. Hun namen: Pierre Moreels en zijn vrouw Marie De Clercq; het echtpaar Gustaaf Moreels en Leonie Kindekens; Victor Van Onacker en Victor De Pelsmaeker; Marie Vercruysse en Leontine Noterman; Nathalie Dewaegeneer en Nathalie Rijckebosch; Julia Rijckebosch en Victor Tummeleer; tenslotte Victor Deboeck en Hortence Wijnant. Amper een week later, op 18 september 1920, voltrekt men in de gloednieuwe kapel het eerste huwelijk. De gelukkigen zijn Alfons Gosseye (5-8-1894) en Elvira Magdalena Rampelberg (26-5-1893). Het is het begin van een nieuw tijdperk, waarin twee belangrijke initiatieven meteen in het oog springen: de stichting van een lagere school en de oprichting van een evangelistenschool.[16]

Bestuur van de evangelistenschool

De achtergrond van de evangelistenschool hebben we in een vorige bijdrage reeds kort geschetst.[17] Men wenst in een beperkte tijdspanne mensen op te leiden die als colporteurs-evangelisten aan de slag kunnen. Het feit dat protestantse colporteurs in de negentiende eeuw van katholieke zijde vaak felle tegenkanting krijgen, maakt kennelijk toch niet genoeg indruk om deze evangelisatiemethode te laten varen. En dus zijn er mensen nodig die de hand aan de spreekwoordelijke ploeg slaan. Op 6 februari 1921 gaat de nieuwe opleidingsschool in Geraardsbergen officieel van start. Het kostgeld – alle studenten zijn intern – bedraagt op dat moment 250 frank per maand, door het bestuur van de Silovereniging te betalen. Veel comfort is er uiteraard niet. De studenten slapen boven in het achtergebouw. Stromend water is er op dat moment op die plaats nog niet. In de pastorie timmert directeur Jacob Dallinga met zijn studenten nog 4 extra kamers. Ook het onderhoud rust op hun schouders. De meisjes van de gemeente en de inwonende meid, Johanna Alberdina Brouwer (°23-1-1905), vervullen hierbij hand- en spandiensten. De uit Arnhem in Nederland afkomstige Brouwer (die op 17 december 1923 geloofsbelijdenis doet) blijft na de sluiting van de school trouwens in Geraardsbergen wonen. Ze trouwt er op 27 november 1923 met Eduard de Schuyteneer (°11-11-1903), een uit de Roomse kerk overgekomen jongeman die samen met haar openbare geloofsbelijdenis aflegt. Het paar, dat zich oorspronkelijk in de Sint-Annastraat 10 vestigt, verhuist later om economische redenen naar de mijnstreek.

16 G. LIAGRE, *Het licht op de kandelaar, Geschiedenis van de protestantse kerk in Geraardsbergen 1850-1980*, Geraardsbergen 1988, p. 14.
17 G. LIAGRE, 'Soli Deo Gloria', *a.w.*, p. 41-53.

Het Silo-hoofdbestuur houdt vanaf de stichting van de school de touwtjes stevig in handen.[18] Dat moet trouwens ook, want vanaf 24 februari 1922 vormt men de evangelisatiearbeid om tot VZW naar Belgisch recht, met maatschappelijke zetel in Brussel.[19] Gezien er heel wat fondsen uit Nederland komen, heeft het Silowerk in die periode een zetel zowel in Nederland als in België. Het bestuur staat onder leiding van de Nederlandse dominee Willem Hoek, predikant in Brussel van 1891 tot aan zijn dood op 10 februari 1926.[20] De op 8 februari 1863 te Schiedam geboren Hoek, studeert theologie aan de universiteit van Utrecht en trouwt op 12 augustus 1886 met Derkdina Harmsen. Na een predikantschap te Hoogvliet (1886) en Steenwijk (1889), komt hij in 1891 naar Brussel.[21] Aktief en dynamisch, zet hij zich onmiddellijk in voor het welzijn van het Vlaamse protestantisme.[22] Hij neemt het voorzitterschap van de (aanvankelijk enkel) Stadsevangelisatie op zich. In 1893 dient hij de fakkel echter al door te geven aan de Nederlander ds N. P. Fockens, om zich geheel in de uitbouw van een nieuwe in Vilvoorde gevestigde (tweede) opleidingsschool voor Vlaamse evangelisten te investeren. Hij is er docent en tevens lid van de commissie van beheer. In 1913 (de tweede evangelistenschool is dan reeds enkele jaren gesloten) draagt men hem opnieuw het voorzitterschap van de ondertussen Stads- en landsevangelisatie geworden evangelisatiearbeid op. Hij combineert dit met het vice-voorzitterschap van de synode van 1904 tot 1915.[23]

Hoek is bijgestaan door een Vlaming, zelf een product van de allereerste opleidingsschool, ds. Pierre Jozef Chrispeels (1859-1939). Chrispeels is op dat moment predikant van de protestantse kerk in Laken (1914-1930) en tevens directeur van het Silowerk.[24] Hij ligt ook ten grondslag aan de oprichting van de allereerste opleidingsschool voor evangelisten. Hierover een kort woordje uitleg. Op 1 maart 1874, terwijl dansende reuzen, schetterende trompetten en harmonikaklanken

18 J. CHRISPEELS, *Na 50 jaren 1874-10 mei 1924*, Silo-Vereniging Brussel 1925.
19 'Oprichting Belgische VZW SILO', in: *Christelijk Volksblad* 1-4-1922. (Belgisch Staatsblad 24-2-1922).
20 G. LIAGRE, *Anders geloven. Geschiedenis van het Nederlandstalig protestantisme te Brussel en zijn organisaties*, Brussel 2004, p. 180-225. Ter gelegenheid van het overlijden van zijn vrouw na 35 jaar huwelijk, verschijnt op 1-12-1921 een speciale rouweditie van de *Protestantsche Kerkbode,* (kerkblad van de Nederlandstalige protestantse gemeenschap in Brussel).
21 'Jubileum ds. W. Hoek 25 jaar predikant te Brussel', in: *Christelijk Volksblad* 4-11-1916.
22 'Toespraak van J. Chrispeels bij den rouwdienst voor ds. W. Hoek in de Nederl. Evang. Kerk te Brussel', in: *Christelijk Volksblad* 20-2-1926.
23 H. BOUDIN, *Synodaal gedenkboek van de Verenigde Protestantse Kerk in België (1839-1992)*, Brussel 1992, p. 286.
24 Idem, p. 259. J. CHRISPEELS, Eben-Haëzer. Mededeelingen uit het Werk der Stads-Evangelisatie in Brussel en der Lands-Evangelisatie in Vlaanderen, Brussel 1912.

tijdens karnaval de stad vervullen, komt ds. Nicolaas de Jonge met de Nederlandstalige protestantse gemeente in Brussel kennismaken.[25] Zijn komst gaat niet onopgemerkt voorbij. De Jonge ontplooit zich in de Zennestad tot een goed organisator en een man met een groot doorzettingsvermogen. Al snel stoort hij zich er aan dat het evangelisatiecomité heel wat meer doet voor de Waalse dan voor de Vlaamse kerk. En dus lijkt een Vlaamse evangelistenopleiding om nieuwe posten te stichten, hem meer dan wenselijk. Het startschot komt er als de Jonge op 3 mei 1875 aan Pierre Jozef Chrispeels, op dat moment een catechisant van 15 jaar, les begint te geven. Chrispeels is nog erg jong, maar de Jonge wil zijn privéopleiding zuiver beperken tot het uiteindelijke doel: het vormen van een goed onderlegde bijbelcolporteur, die later van huis tot huis gaat om bijbels aan de man te brengen. In de loop van 1875 ontstaat zo het plan om deze opleiding uit te breiden en hiervoor een opleidingsschool op te richten. Symbolischer kan het niet: op hervormingsdag (31 oktober) 1875, maakt men het ondertussen met de zusterkerken besproken plan om een school te stichten, per circulaire aan alle protestantse kerken bekend. Pierre Joseph, later Pieter Jozef of kortweg Jozef, zit er onder andere een tijdje met Vincent van Gogh op de schoolbanken. De naam Jozef is trouwens een korte omweg waard. In die periode schrijft men in het Brusselse bij de geboorteaangifte de voornamen doorgaans in het Frans. Vlamingen zien zich daardoor vaak genoodzaakt om later zelf hun naam te veranderen. Vandaar: Pierre, Pieter, Jozef... Chrispeels is niet alleen de eerste, maar ook de jongste leerling op de opleidingsschool voor evangelisten. Hij begint er op 1 november 1876, doet legerdienst van 1879 tot 1881 en legt eindexamen af op 22 mei 1882. Hij krijgt onmiddellijk een benoeming als hoofd van de protestantse lagere school en blijft er werkzaam tot 1889.[26] Hij leidt ook preekdiensten en evangeliseert tot in de mijnstreek. Hij huwt met Joanna Geerling 16-8-1887, dochter van de gelijknamige architect, lid van de Nederlandse gemeenschap te Brussel.[27] Via Duinkerke, waar hij tot 1895 evangelist is, komt hij – na afgelegd kerkelijk examen - als predikant naar Maria-Horebeke om er te blijven tot 1914. Zijn komst naar Laken loopt ongeveer parallel met zijn benoeming als directeur

25 *Biographisch Woordenboek van Protestantsche Godgeleerden in Nederland,* 's-Gravenhage, IV (1931), p. 560-563.

26 G. LIAGRE, 'L'enseignement primaire protestant néerlandophone à Bruxelles au 19e siècle', in: *Bulletin de la Société Royale d'Histoire du Protestantisme Belge*, Bulletin, 139 (2007), p. 13-46.

27 'Zilveren huwelijksjubileum van J. Chrispeels', in: *Christelijk Volksblad* 24-8-1912.

van het Silowerk van 1912 tot 1930.[28]

Een ander belangrijk bestuurslid is ds. Evert Barend Couvée (gehuwd met Marie Julia Andre) uit Utrecht.[29] Couvée, afstammeling van een Franse hugenotenfamilie, leert België kennen tijdens een predikantsstage in 1897 en 1898. Zelf predikant in onder andere Schiedam (1904-1907) en Utrecht, ligt het Brusselse Silowerk hem nauw aan het hart. Hij heeft als stadszendingspredikant de leiding over een gelijkaardige organisatie, de Nederlandse Stadszending (vanaf 1926 de Nederlandse hervormde Stadszending).[30] De oprichting van dit genootschap voor de inwendige (binnenlandse) zending, komt er te Utrecht in 1909.[31] Via dit kanaal wil men het geloof toegankelijk maken voor de gewone mensen: de bestaande kerken ervaart men als te deftig en hoogdrempelig. De Utrechtse stadszending richt onder andere meisjesverenigingen op en werpt zich op het werk onder de armen en in de ziekenhuizen. De stadszending geeft ook een eigen liedboek uit, de *Sionsbundel*, onder andere ook in gebruik in de (Nederlandse) Nationale Commissie tegen het Alcoholisme (NCA). Deze organisatie ziet het levenslicht in 1909, als overkoepelende organisatie van bestaande organisaties. Tijdens de thans besproken periode is dezelfde Sions-bundel – het enige protestantse liedboek met een specifiek Vlaamse focus – ook in Vlaanderen razend populair.[32] Op eenvoudige wijs getoonzette melodieën, met simpele woorden moeten de mensen rechtstreeks aanspreken. Citeren we bijvoorbeeld een haast kinderlijk slotlied dat men in die tijd aan het einde van een kerkdienst ook in Aalst en Geraardsbergen zingt:

Heer wij gaan,
Heer wij gaan
Zie ons nog eens vriend'lijk aan
Wil ons lieve Heer vergeven
Al het kwaad dat wij misdreven
En wil met ons medegaan

28 'Ds. J. Chrispeels benoemd als directeur van het SILO', in: *Christelijk Volksblad* 27-1-1912. 'Toespraak van ds. J. Chrispeels bij zijn aftreden als directeur en bij de installatie van ds. W.A. van Griethuysen als directeur der SILO-vereniging', in: *Christelijk Volksblad* 8-11-1930. W. LUTJEHARMS, *a.w.*, p. 88.

29 W. LUTJEHARMS, *Idem*, p. 34, 48, 52, 61, 85,101.

30 W. TIMMERMANS, *De Nederduitsch Hervormde Gemeente te Utrecht in verband met het toenemend aantal onkerkelijken en in haar relatie tot haar Evangelisatie-Orgaan: De Nederlandsch hervormde stadszending*, Utrecht 1943. E. B. COUVÉE, *De hand aan den ploeg: een woord van afscheid en van rekenschap*, Utrecht 1909.

31 G. SIEBERT, J. ZEILSTRA, *80 jaar Stadszending te Utrecht*, Kampen 1989.

32 E. B. COUVÉE, *Sions-liederen: bundel geestelijke liederen*, De Vereeniging Stadszending, Utrecht 1912. (meerdere herdrukken, minstens tot 1931)

Couvée, die ook religieuze boeken schrijft, vervult een sleutelrol tijdens de Eerste Wereldoorlog.[33] Als voorzitter van het Silowerk voor het bezette België, sticht hij een comité voor het werk onder de in Nederland geïnterneerde soldaten in Zeist en Harderwijk.[34] Dat blijft niet zonder resultaten. Na de oorlog stichten meerdere bekeerlingen in Vlaanderen nieuwe gemeenschappen. In de Denderstreek is dat het geval in Ninove. Reeds in de jaren 1854-1855 onderneemt evangelist Herman Voskamp er evangelisatiepogingen en nieuwe pogingen volgen tijdens de oorlog, maar een hechte gemeenschap komt er pas na de grote wereldbrand.[35] Pierre Vandersmissen legt er dan de basis voor de nog steeds bestaande gemeenschap, behorende tot de Darbysten, vernoemd naar de naam van één van de Engelse stichters, John Nelson Darby (1800-1882). Darby was aanvankelijk lid van de Anglicaanse Kerk. Deze kerk vond hij echter geestloos zodat hij daarmee in 1828 brak. Hij vormde met enkele medegelovigen een broederschap, die vom kreeg in wat men later is gaan noemen een "Vergadering van gelovigen". De stichtingsgeschiedenis van deze Ninoofse gemeenschap is echter een verhaal apart.

Een ander vooral voor de financiën belangrijk Belgisch bestuurslid van de evangelistenschool in Geraardsbergen is George S. Eekman uit Brussel. Eekman is de zoon van een Brusselse industrieel, die in de hoofdstedelijke protestantse gemeenschap (hij is maar liefst 40 jaar kerkenraadslid) een sleutelrol vervult. George Eekman volgt zijn vader op, niet alleen in het maatschappelijke leven, maar vanaf 1916 ook in het Silobestuur.[36]

Tenslotte zijn er nog drie andere Nederlandse bestuursleden die op de achtergrond blijven, namelijk notaris L. G. James uit Maarssen, de heer H. de Liefde uit Wassenaar en ds. Felix. Geerling uit Zeist. Duidelijk is dat het bestuur – zelfs voor hen die in België woonachtig zijn - dus vrijwel geheel Nederlands is. De redenen hebben we zojuist echter al uitgelegd: de financiële steun uit het Noorden is onmisbaar om het werk draaiende te houden en er is op dat moment geen Belgisch kader. Dit bestuur heeft dan ook vooral een voorwaardenscheppende

33 E. B. COUVÉE & JOH. DE HEER, *De geestelijke beteekenis van den tabernakel*, Utrecht 1907. Idem, *Julius Stursberg, inspector der Neukirchener zending*, Utrecht 1926.

34 J.C. VAN BELLEGEM, 'Uit Harderwijk', in: *Christelijk Volksblad* 16-10-1915; 6-11-1915; 4-12-1915; 25-12-1915; 26-2-1916; 1-4-1916; 20-5-1916; 15-7-1916; 16-8-1916; 9-12-1916; 3-3-1917. 'Terugblik op den Evangelisatiearbeid in het Interneeringskamp van Harderwijk en in de verschillende groepen, in: *Idem* 19-7-1919.

35 *5ième rapport du Comité Synodal d'Evangélisation*, 1855, p. 28. 'Marktwerk', in: *Christelijk Volksblad* 27-4-1912.

36 W. LUTJEHARMS, *a.w.*, p. 83.

functie. Het moet geld en mensen zoeken om het werk draaiende te houden.

Docenten van de evangelistenschool

Hoe zit het nu met de docenten van de kleine opleidingsschool? Slechts enkelen zijn dragers van een universitair diploma. Twee docenten zijn bovendien zelf oud-leerlingen van een eerder gesloten opleidingsschool. De algemene vorming en de eenvoudige bijbelse opleiding voor colporteur, aardrijkskunde, geschiedenis en de wereldgodsdiensten neemt directeur-onderwijzer Jacob Dallinga voor zijn rekening. Harmoniumlessen – harmonium spelen is een "must" voor de straatevangelisatie waarin lied en zang een centrale rol spelen – behoren ook tot zijn takenpakket. Voor andere vakken roept hij de hulp van derden in. Om te beginnen van dominee Hoek uit Brussel. Als universitair geschoold predikant geeft hij ethiek. Hij maakt volgens W. Lutjeharms voor zijn lessen vooral gebruik van een leerboek van de Nederlandse hoogleraar P. D. Chantepie de la Saussaye: *Het christelijk leven*. Jozef Chrispeels staat in voor isagogiek (d.i. inleidende wetenschap of inleidingkunst) en exegese (bijbeluitleg). Johannes Jacobus Hendrikus Visch (1883-1948), predikant in Maria Horebeke (1914-1921) maar op dat moment al in Gent (1920-1927), doceert kerkgeschiedenis.[37] Deze Nederlander is aanvankelijk van 1910 tot 1914 predikant in Sint Kruis. Hij komt naar België voor de oorlog en zal tijdens de Tweede Wereldoorlog lid worden van de Nationaal Socialistische Beweging. Geen uitzondering, als men weet dat hij in Gent de opvolger is van de activistische dominee Jan Derk Domela Domela Nieuwenhuis Nyegaard, die na de Eerste Wereldoorlog voor zijn pro-Duitse sympathieën de doodstraf krijgt.[38] Zijn Horebeekse opvolger Adelbert Goedhart (1881-1942), eveneens universitair gevormd, is van ander hout gesneden. Hij is verantwoordelijk voor het vak dogmatiek (geloofsleer).[39] Goedhart is voor hij naar Horebeke komt Hervormd predikant te Sellingen (1906) en Borne (1910). In 1927

37 W. BLOMMAERT, 'J.H.J. Visch, predikant te Horebeke van 31-3-1914 tot 10-7-1921', in: *Vlaamse Flambouw*, 4 (1993), p. 7-12. W. LUTJEHARMS, *a.w.*, p. 49, 52, 87.

38 J. TEMMERMAN, *Van actief predikant tot predikant van het activisme, De geschiedenis van J.D. Domela Nieuwenhuis in de Brabantdamgemeente te Gent (1903-1918)*, Brussel 1999.

39 'Départ de trois pasteurs', *Le Lien Bulletin de l'Eglise Protestante de Bruxelles*, 28 (1927), p. 4. W. BLOMMAERT, Adelbert Goedhart 1881-1942, predikant te Horebeke van 1921 tot 1927, in: *Vlaamse Flambouw*, 5 (1993), p. 7-10. W. LUTJEHARMS, *a.w.*, p. 39, 53, 87.

vertrekt hij naar Nederlands Indië en dient er de protestantse kerk op verschillende plaatsen. Hij komt uiteindelijk met zijn vrouw in een Japans interneringskamp om het leven.

En tenslotte is er uiteraard directeur Jacob Dallinga (1862-1941). Hij is van 1921 tot 1926 tevens voorganger van de protestantse gemeenschap in de Adamstraat.[40] Zijn belevenissen in België stelt hij in 1938 te boek.[41] In het voorjaar van 1921 komt deze voormalige directeur van de tweede opleidingsschool (1908-1911) naar België terug. Hij kent het werk en is op dat moment in de kracht van zijn jaren. Alles is duidelijk geregeld. Dallinga, een onderwijzer uit Amsterdam met een godsdienstakte, heeft (alleen voor Geraardsbergen) ook sacramentsbevoegdheid. Zijn aanwezigheid gaat in de kleine gemeenschap niet onopgemerkt voorbij. Om te beginnen vanwege zijn organisatorische talent. Hij schrijft boeken en brochures, preekt, geeft les, organiseert de evangelisatie, kortom: hij heeft alles in handen. Drie maanden na zijn komst is de gemeente reeds met 30 eenheden toegenomen. Dit, mede omdat op Pinksteren 1921 maar liefst 21 nieuwe leden de gemeente vervoegen.[42] De lectuur van de verslagen en van zijn boek doet de hedendaagse lezer glimlachen, maar dat de spanningen tussen de Rooms-katholieke omgeving en de protestantse gemeenschap soms hoog oplopen, mag blijken uit een anekdote die Dallinga ons in zijn memoires overlevert. Ze zet in met de nuchtere mededeling dat broeder Vanholand, vader van de onderwijzeres, sterft op 5 mei 1922. Naar aanleiding van dit overlijden ontstaat een incident met de pastoor en de burgemeester van Deftinge: "Toen de huisvader gestorven was, werd hij door onze gemeenteleden grafwaarts gedragen. Maar de Roomse kerk verbood de burgemeester ons de grote zwarte draagbaar af te staan, alsmede ook het grote zwarte dekkleed. Ik telegrafeerde er over naar de gouverneur der provincie te Gent. Onmiddellijk kwam het antwoord van de gouverneur, met het telegrafisch bevel, ons al het gerief te doen gebruiken. Maar toen onze mannen op de dag der begraving de draagbaar zouden opnemen en op de schouders heffen, bleek het ding pas zwart geverfd en kregen ze hun handen vol. De bedoeling was natuurlijk geweest, dat ook hun klederen bedorven zouden zijn. Maar dat gebeurde niet. Wij hadden, Rome kennende, uit voorzorg 10 handvatten aan de kist laten zetten…'[43]

40 G. LIAGRE, *Het licht op de kandelaar, a.w.*, p. 22-28.
41 J. DALLINGA, *In 's meesters dienst: grepen uit onzen 50-jarigen evangelie-arbeid*, s' Gravenhage 1938.
42 'Kroniek', in: *Christelijk Volksblad* 14-2-1921.
43 J. DALLINGA, *a.w.*, p. 144.

Overigens geen alleenstaand geval. Vaak zet men personen die stervende zijn in het ziekenhuis zwaar onder druk om hun geloofsovertuiging af te zweren. Dat, zowel vanuit de eigen familie als vanuit het personeel van de kliniek. In het archief blijft een brief bewaard, ondertekend door een gemeentelid die schriftelijk bevestigd dat men hem als protestant dient te begraven. Ook Dallinga probeert van zijn kant uiteraard mensen aan de gemeente te binden, vaak door zich af te zetten tegen de dominante religie. Dat hoort in die jaren van beide zijden nu eenmaal bij de religieuze strategie. Na het sluiten van de opleidingsschool vertrekt Dallinga weer naar Nederland. Het afleggen van een kerkelijk examen staat hem toe in 1931, op 64 jarige leeftijd, de Nederlandse predikantstitel te bekomen. Daardoor kan hij in Den Haag zijn oude droom om volwaardig dominee te worden, waarmaken.

Studenten van de evangelistenschool

Uit het overzicht van de docenten blijkt dat er nauwelijks Belgen aan te pas komen. Kijken we naar de studenten, dan stellen we het omgekeerde vast. Onder hen, slechts enkele niet-Vlamingen. Deze laatsten komen van verschillende Vlaamse kerkgenootschappen. Om te beginnen zijn er drie leerlingen (R. van Maelsaeke, R. Couvreur en O. Deboe) afkomstig uit gemeenten, voortgekomen uit het evangelisatiewerk van de Silostichting. Twee anderen (J. Bruggeman en A.H. Visser) hebben hun wortels in de concurrerende *Belgische Christelijke Zendingskerk*. Dit kerkgenootschap, ontstaan in 1849, vormt tot ver in de twintigste eeuw de tegenhanger van de officieel door de Belgische overheid erkende *Bond van Protestants-Evangelische Kerken in België*. Ook de Nortonzending is vertegenwoordigd, in de persoon van Th. Kerremans. Dit evangelisatiewerk ontstaat in de periode van de Eerste Wereldoorlog, bij de aankomst van het Amerikaanse zendelingenechtpaar Ralph en Edith Norton in Engeland. In de Engelse hoofdstad ontmoeten ze een aantal Belgische soldaten die hun bewogenheid voor de zendingsarbeid in België aanwakkeren. Naast medische hulp aan gewonde Belgische soldaten, delen ze met hen ook de evangelieboodschap. Een in 1916 in Londen geopende koffiebar is het startsein voor een grootse en intensieve evangelisatiearbeid, die zich na de oorlog onverminderd voortzet. Honderden soldaten maken van deze contactmogelijkheid gebruik en komen zo met de Amerikaanse zendelingen in contact. Eenmaal de oorlog voorbij, is het terrein voor een groots opgezette zendingsarbeid in België geëffend. De familie Norton krijgt hierbij

de hulp van tientallen medewerkers, wat uiteindelijk tegen het einde van de twintigste eeuw resulteert in de stichting van een tachtigtal gemeenschappen, georganiseerd in de *Belgische Evangelische Zending* (BEZ).[44] Deze werd sinds 1972 geleidelijk gestructureerd in een *Bond van Vrije Evangelische Gemeenten* (VEG). De BEZ-VEG is van baptistische signatuur en telt ca. 5000 leden (waarvan minder dan de helft Nederlandstaligen). Tenslotte zijn er ook de Nederlanders G. de Lang, H. Couvé en J. Moora. Uiteindelijk blijken er vier afkomstig uit Oost-Vlaanderen, twee uit Antwerpen en Brabant en drie uit Nederland.

Enkelen van hen zullen in het Belgische protestantisme hun sporen verdienen. Om te beginnen Jan Bruggeman. We schreven over de stichter van de protestantse gemeenschap te Aalst reeds een apart artikel. François Couvreur (1861-1937) is de vader van een andere leerling, Raymond Couvreur (1900-1980). Hij is op het moment van diens studies predikant in Anderlecht. Daarvoor is hij al vijftien jaar evangelist van de Hollands-Vlaamse diasporagemeente in Roubaix (1890-1905) en twee jaar van de post Schaarbeek (1905-1907). De Gentenaar en "Vlamingbroeder" Couvreur begint in Roubaix zijn werk zonder enige theologische opleiding, voor een inkomen van 600 frank. Het gezin Couvreur heeft het met zeven kinderen dus alles behalve breed.[45] Zoon Raymond volgt aanvankelijk een jaar de lessen in het bijbelinstituut, een instelling opgericht vanuit de zojuist besproken Amerikaanse Nortonzending. Die opleiding begint in 1919 met een Franse afdeling.[46] De eerste vijf studenten van deze opleidingsschool voor evangelisten zijn om begrijpelijke redenen allen gedemobiliseerde soldaten. Het ligt voor de hand dat de stads- en landsevangelisatie Silo niet wil dat haar studenten naar een opleidingsschool van een concurrerend genootschap gaan. Daarom start men vrijwel onmiddellijk met de oprichting van een eigen instituut. Couvreur komt vrijwel als eerste leerling naar de nieuwe opleidingsschool over. Hij blijft in Geraardsbergen tot aan zijn eindexamen op 8 mei 1925.[47] Een jaar later start hij definitief het werk in Dendermonde en blijft er tot 1948. Zijn officiële inzegening volgt op 28

44 PH. THOMPSON, *Tison Ardent de Flandre – Triomphes de l'Evangile en Belgique*, Stuttgart 1973.

45 A. DE RAAF, *100 jaar Betlehem 1889-1989*, Brussel 1989, p. 36-38.

46 De eerste studenten worden ingeschreven in 1919. Alle bijbelschoolstudenten van de eerste generatie (8 inschrijvingen in 1919) studeren er twee jaar. Onder hen Theophile Kerremans, die later met Couvreur overkomt naar de opleidingsschool in Geraardsbergen. L. KRUIS, 'Lijst inschrijvingen Studenten Bijbelinstituut België', in: *Belgische Protestantse Biografieën* 1988, L-1 (10 blzn.).

47 Een aantal gegevens hebben we geput uit de handgeschreven verslagen van de Silo-Stichting, Centraal Archief VPKB, Brussel.

maart 1931.[48] Daarna verhuist hij van 1950 tot 1967 als evangelist naar Aalst.[49] Couvreur is tussendoor van 1948 tot 1950 voor twee jaar ook voltijds vloot- en legerpredikant. Hij trouwt met de in 1964 overleden dochter van de directeur van de opleidingsschool in Geraardsbergen, Metta Dallinga.[50] In het jaarverslag van de Silovereniging over 1923, vinden we nog geen enkele referentie naar Dendermonde. Vanaf 1924 houdt Raymond Couvreur er echter regelmatig openluchtprediking, begeleid met zang.[51] Een voortvarende Dallinga wil liefst onmiddellijk een huis kopen, maar het nationale Silobestuur fluit hem tijdens de vergadering van 6 tot 10 november 1924 formeel terug. Eerst moet in Menen alles afbetaald zijn en aan andere plaatsen gedacht worden, een beslissing die het bestuur in maart 1925 nogmaals bevestigt. Het bestuur is van mening dat men in de begintijd vanuit Geraardsbergen moet werken en in gehuurde zalen. Couvreur krijgt tijdens de opstartfase om de Dendermondse gemeenschap uit de grond te stampen steun van vrienden-colporteurs uit de buurgemeenten. En zo is op 29 september 1925 Jan Bruggeman uit Aalst in de stad om in de evangelisatie een figuurlijk tandje bij te steken. Blijkens zijn dagboek komt men op dat moment met 40 à 45 mensen bijeen in een houten barak en "de barak kraakte en zakte van 't gewicht van de menschen".[52] Veertien Dendermondenaars doen op 8 april 1926 openbare geloofsbelijdenis, wat een positieve impuls aan het evangelisatiewerk geeft. Van 12 tot 21 juni 1926 – slaan Dendermonde en Aalst de handen in elkaar voor een grote evangelisatiecampagne in beide steden. Een maand later, vanaf 22 augustus 1926 – het jaarverslag van de vereniging vermeldt "de Heer des Kerks gaf ons een geopende deur maar er zijn ook tegenstanders" – kan men voor 150 frank een huis huren, waar Couvreur en zijn echtgenote onmiddellijk hun intrek nemen. Zijn wedde bedraagt op dat moment 800 frank per jaar en vrij wonen. Korte tijd later blijkt de woning echter reeds te klein om er ook bijeenkomsten in te beleggen. Einde 1927 gaat van Couvreur de roep uit om een grotere zaal voor de samenkomsten te

48 'Inzegening van F. Couvreur voor Dendermonde', in: *Christelijk Volksblad* 28-3-1931.

49 E. PICHAL, 'Afscheid nemen van R. Couvreur', in: *De Stem* 11-2-1967. 'Proficiat R. Couvreur', in: *Idem* 25-3-1967. 'Afscheid te Aalst van ds. R. Couvreur', in: *Idem* 22-4-1967, p. 2. O. DE POTTER, 'Hoe het begon! Woord bij afscheid van ds. R. Couvreur van de gemeente Aalst op 26 maart 1967', in: *Idem* 8-4-1967.

50 Een mooie foto van het koppel in: M. BRUGGEMAN en J. D'HOE, *Jan Bruggeman – Een biografie door een dochter en een kleinzoon*, uitgegeven in eigen beheer, oktober 2006, p. 40. 'Mevr. M. Couvreur-Dallinga', in: *De Stem* 11-1-1964, p. 4.

51 *Jaarverslag der Vereeniging over het jaar 1924. Jaarverslag der Vereeniging over het jaar 1 januari 1925 tot 31 december 1925*, Centraal Archief VPKB, Brussel.

52 M. BRUGGEMAN en J. D'HOE, *a.w.*, p. 35.

zoeken, waarop het bestuur besluit om de situatie eerst aan te kijken en de ontwikkeling van het werk eerst na drie jaar definitief te evalueren. Gezien de groei van de kleine gemeenschap ligt het voor de hand dat er in die periode ook voor het eerst wordt gedoopt: het zoontje van de voorganger en een ander kind. Dat stelt meteen de vraag aan de orde welke de kerkelijke verhouding van de jonge evangelisatieposten is. Hierover gaat het nationale Silobestuur blijkens de verslagen reeds in 1924 in discussie. Het is inderdaad geen gemakkelijke vraag, als men weet dat evangelisten feitelijk na het gemeentstichtend werk en de verdere vorming van een gemeenschap zowat het statuut van "predikant-zonder-statuut" hebben. We zien dat de notulen van het hoofdbestuur in november 1924 plotseling zijn onderbroken door een formele geloofsverklaring, die van dan af kennelijk de basis voor de zendings- en evangelisatiearbeid moet vormen. De evangelisten moeten de verklaring ondertekenen, wat meteen een soort kerkelijk imprimatuur voor de geleverde arbeid betekent. Over de kerkelijke positie zelf kan men het in formele zin in de twintiger jaren nochtans moeilijk eens worden.

Theophile Kerremans (1895-1939) maakt een korte loopbaan.[53] Zijn wieg staat in Sint Gillis bij Dendermonde. Tijdens de Eerste Wereldoorlog gewond, komt hij in Londen met de Nortonzending in contact.[54] Hij keert als overtuigd protestant naar België terug en behoort met Couvreur tot de eerste studenten van het bijbelinstituut in België.[55] Hij verliest zijn eerste vrouw in Engeland, waar zijn kind opgroeit. In tegenstelling tot Couvreur blijft hij twee jaar aan het bijbelinstituut. Hij besluit dan, met zijn einddiploma op zak, de studies in Geraardsbergen verder te zetten. Hij blijft er van 1921 tot 1923 en volgt onder andere colleges Latijn en Grieks bij ds. Visch. Dat hij in die studietijd nog meer doet dan tussen de boeken zitten, blijkt uit zijn tweede huwelijk met Christina Anna Dallinga, één van de leerkrachten op het kleine protestantse schooltje. Na zijn studies in Geraardsbergen trekt hij in opdracht van de Nortonzending naar Lokeren, waar de *Belgische Christelijke Zendingskerk* al in de negentiende eeuw evangelisatiepogingen onderneemt.[56] Hij blijft er van 1924 tot 1929, verhuist dan naar de

53 W. LUTJEHARMS, *a.w.*, p. 46, 49-54, 100.
54 PH.E. HOWARD, *A new invasion of Belgium*, Philadelphia 1924, p. 183.
55 L. KRUIS, *a.w.*
56 'A. Goedkoop verdeelt Bijbels in Lokeren', in: *Handelingen van het Nederlandse zendelingengenootschap*, 24-25 (1822), p. 54. '3750 traités y sont distribués', in: *43ième rapport de l'Eglise Chrétienne Missionnaire Be*lge, 1880-1881, p. 35. 'H. Voskamp évangélise à Lokeren', in: *5ième rapport du Comité Synodal d'Evangélisation*, p. 28.

methodistenkerk in Gent en een jaar later, van 1931 tot 1934 werkt hij aan de opbouw van de gemeenschap in de Vierwindenstraat 75 te Molenbeek. Zijn medeleerling Jan Moora is afkomstig uit deze in 1923 opgestarte gemeenschap.[57] Eén zwaluw maakt echter de lente niet en het werk in Molenbeek blijkt geen onverdeeld succes. Daarna gaat zijn tocht verder naar Vilvoorde (1934-1937) en eindigt met een pastorale stop van één jaar (1937-1938) in Hoboken.[58] In Vilvoorde organiseert Kerremans op 15 oktober 1936 een grootse William Tyndaleherdenking, de Engelse bijbelvertaler die daar de marteldoord stierf. Kerremans overlijdt in 1939 tijdens een studieverblijf aan het Scarritt College in Nashville Tenessee aan een maagkwaal.

Zijn collega-medestudent Raphael Van Maelsaeke (1891-1960) is één van de nieuwe bekeerlingen die het uiteindelijk tot evangelist schopt.[59] Afkomstig uit Waetsbrugge (Wattripont) komt hij tot bekering door de prediking van Jozef Chrispeels in Ronse.[60] Hij is op dat moment schoenmaker en al getrouwd met Marie-Louise Sadonis uit Ronse. Haar ouders zijn reeds voor haar geboorte bekeerd en met zijn geliefde krijgt hij nu ook de smaak voor de protestantse evangelieboodschap te pakken. Hij bezoekt als dertigjarige van 6 maart 1921 tot zijn eindexamen op 21 maart 1924 de school in Geraardsbergen. Gezien het gebrek aan plaats in de Adamstraat en om ook gehuwde paren hun intimiteit te garanderen, woont hij in bij zijn medestudent Oscar Deboe in de Meerschestraat. Van Maelsaeke is een energieke figuur, die tijdens en na zijn opleiding een moeilijke opdracht krijgt toegeschoven. Van 1924 tot 1939 doet hij als colporteur-evangelist pioniersarbeid aan de Koestraat in Bevere-Oudenaarde, maar het werk komt er niet echt van de grond.[61] Vooral het zoeken naar een huis neemt aanvankelijk veel tijd en energie in beslag.[62] Op 1 augustus 1937 beslist men uiteindelijk tot opheffing van de post.[63] Daarop plaatst het bestuur hem van 5 april 1939 tot 1952 in Geraardsbergen. Om gezondheidsredenen gaat hij tenslotte als godsdienstleraar in Menen (waar zijn zoon ondertussen predikant is geworden) aan de slag.[64] De Geraardsbergse jaren zijn niet bepaald de makkelijkste. Wat betreft aantal kerkbezoekers heeft van

57 *Entre Nous*, 1 (1924), p. 13.
58 De methodistische kerk te Hoboken wordt opgeheven in 1966.
59 W. LUTJEHARMS, *a.w.*, p. 50-54, 100.
60 'Bekeringsgeschiedenis van R. van Maelsaeke, in: *Christelijk Volksblad* 17-8-1929.
61 'Kerstfeest', in: *Christelijk Volksblad* 11-1-1936.
62 'Zoeken naar een huis. Inwijding Evangeliehuis op 24-10-1926', in: *Christelijk Volksblad* 12-9-1926.
63 'Opheffing van de post Oudenaarde', in: *Christelijk Volksblad* 9-4-1938.
64 'Bevestiging van R. van Maelsaeke op 9-4-1939', in: *Christelijk Volksblad* 15-4-1939.

Maelsaeke de wind in de zeilen, maar de oorlog komt roet in het eten strooien. Naarmate de kanonnen luider bulderen, vallen de collecten voor het evangelisatiewerk droog. De familie van Maelsaeke moet nu met een absoluut minimumsalaris rondkomen. De in 1922 (en tijde van de opleidingsschool) gestichte armenkas, moet er nu zelf aan geloven. Hoewel het kasboek over die hele periode slechts vier namen vermeldt omdat mensen langere tijd een vaste tegemoetkoming ontvangen, is het meteen het definitieve einde van het georganiseerde diaconaat. Een diaconale werking heeft er als zodanig in de kleine protestantse gemeenschap met andere woorden nooit bestaan. Individuele hulp aan enkelingen wel, maar dan via het *blauwe kruis*, de protestantse bond tegen het alcoholisme. We maken hier verder geen analyse van het gemeentewerk in die tijd. We constateren alleen een typische trek van de jonge protestantse gemeenschappen: introvert, eerder gericht op eigen behoud en verdediging naar de vijandige buitenwereld toe, dan op openheid en aantrekkelijkheid. Het Geraardsbergse jaarverslag van 1956 spreekt boekdelen: 'Een diaconiekas bestaat niet in onze gemeente. In vroegere jaren is er heel wat strijd geweest rond een diaconiekas. Men noemde dit een kas voor profiteurs. Men kwam om ondersteuning en als de kas leeg was bleef men weg.' De praktijk was, zo blijkt achteraf, anders. Soit. Belangrijk voor ons onderwerp is dat de familie van Maelsaeke in de oorlogstijd de riem goed moet aanspannen. Als het kasboek in 1941 afsluit met een winst van 1782,88 frank, kan van Maelsaeke niet weerstaan. In de kantlijn lezen we: Deze 1782,88 frank zijn verdwenen onder de woekeruitgaven van den oorlog, 1ste en 2de jaar voor mijn huisgezin. R. van Maelsaeke.'[65] De van Maelsaekes nemen een tijdlang Wilhelmina (Mina) Vanholand uit Deftinge in huis om inkomsten te hebben. Zelfs de oude Franse Bijbel, die men altijd voor het raam legt, verkoopt men à 25 frank om geld te hebben om te eten. De collecteopbrengst op 3 september bedraagt amper nog 9,25 frank, om en nabij een tiende van de collectes voor de oorlog. De wederopbouw na de oorlog verloopt gunstig, maar de gemeenschap zal zich na de grote wereldbrand nooit meer volledig herstellen. De tijdelijke opleving door het verblijf van een aantal Nederlandse gezinnen in 1944 (de oorlog is daar op dat moment nog volop aan de gang), ten spijt.[66]

Antoon Hubert Visser (1897-2001) wordt niet alleen zeer oud, hij is ook zéér geëngageerd.[67] Dominee Karel Blommaert brengt

65 G. LIAGRE, *Het licht op de kandelaar, a.w.*, p. 38.
66 E. PICHAL, 'Nederlandse vluchtelingen voorjaar 1945' en 'R. van Maelsaeke neemt afscheid van Geraardsbergen', in: *Christelijk Volksblad* 11-10-1952.
67 W. LUTJEHARMS, *a.w.*, p. 50-54, 101.

hem met het protestantisme in contact. De *Belgische Christelijke Zendingskerk* in Antwerpen is zijn uitvalsbasis. Hij blijft slechts korte tijd in Geraardsbergen, daar hij met zijn vrouw Julia Verstreken uit de protestantse kerk in Laken andere plannen heeft. Zendeling in Angola van maart 1926 tot juli 1933, houder van een familiepension in Horebeke van 1934 tot 1937, hulpprediker in Gent tot in 1942, eindigt hij zijn kerkelijke loopbaan als verantwoordelijke van het methodistische kindertehuis in Ukkel. Daar schrijft hij geschiedenis door in de oorlogsjaren 85 joodse kinderen van de dood te redden. Dat levert hem na de oorlog de erkenning als rechtvaardige in Yad Vashem op. Van 1954 tot 1967 werkt hij tenslotte als godsdienstleraar.[68]

Gerrit Gijsbertus de Lang (1900-1973) is één van de drie Nederlandse studenten die toevallig in Geraardsbergen terechtkomt.[69] Tijdens één van zijn veelvuldige collectereizen door Nederland, raakt ds. J. Chrispeels (waarschijnlijk in Dordrecht) met hem in gesprek. Geboeid door de Vlaamse poëzie en letteren, laat hij zich overhalen om in Geraarsbergen te studeren.[70] Hij bezoekt de school vanaf maart 1923 en doet twee maanden voor zijn huwelijk met Willemina de Roo uit Dordrecht, op 25 oktober 1926 als laatste zijn eindexamen. Kort daarop benoemt men hem – na de sluiting van de opleidingsschool – als voorganger. Hij blijft in Geraardsbergen tot 16 oktober 1932.[71] De officiële inzegening tot evangelist volgt op 23 maart 1931.[72] Hij is een rustige en bezadigde man met poëtische aspiraties. Regelmatig verschijnen er in zijn Geraardsbergse jaren in het *Christelijk Volksblad* ook gedichten van zijn hand. Hij neemt tal van initiatieven, zoals de opening van een bibliotheek in september 1927. Hij hoopt om via deze initiatieven het verlies van kwekelingen (zo noemt men de leerlingen in die tijd) van de opleidingsschool op te vangen. De gemeenteleden hebben de beschikking over meer dan 150 boeken, in die tijd al heel wat. In oktober 1927 spreekt de Lang zelfs de – ijdele! – hoop uit om zoals in Menen staatssubsidie voor zijn Geraardsbergse bibliotheek te ontvangen: 'De inhoud van de boeken is van zeer goed gehalte, terwijl de namen der bekende schrijvers of schrijfsters daarvoor waarborg zijn'... Naar buiten trekken voor het raam liggende Vlaamse

68 'Un juste parmis les nations: Anton Visser', Protestants persagentschap BELPRO, 431 (6-12-1995). Hij staat met zijn vrouw gecatalogeerd onder nummer 0165 65. S. BRACHFELD, *Ils ont survécu – Le sauvetage des Juifs en Belgique occupée*, Brussel 2001, p. 116, 211.
69 W. LUTJEHARMS, *a.w.*, p. 50-54, 101.
70 E. PICHAL, 'In memoriam G.G. de Lang', in: *De Stem* 12-10-1973.
71 G. LIAGRE, *Het licht op de kandelaar, a.w.*, p. 29-34.
72 'Inzegening van G.G. de Lang voor Geraardsbergen', in: *Christelijk Volksblad* 28-3-1931.

en Franse opengeslagen Bijbels de aandacht van de passanten die naar het station wandelen. Velen blijven volgens de – niet van subjectiviteit gespeende – verslagen s' morgens voor het raam staan om een stuk te lezen. Iedere dag draait de Lang immers een blad van de bijbel om. Zijn zachtmoedig karakter belet hem overigens niet om zich af en toe ook boos te maken. Dat blijkt uit het jaarverslag van 1931: 'Het middel waardoor de Satan al zoveel schade aan de gemeente Christi heeft toegebracht, heeft hij ook in onze gemeente herhaaldelijk toegepast. Ik bedoel hier, het zaaien van verdeeldheid met het gekende gevolg: huiselijke twisten, geschonden huwelijken, en ver van elkaar verwijderde families. Ziedaar de toestand en tegelijk de rem in onze gemeente. Neen, ik ontken niet dat het een kring is vol heerlijke perspectieven voor de toekomst, maar het is anderzijds ook een kring waar de leider een figuur behoort te zijn, die even gemakkelijk de functie van gendarm vervult als dat hij een bijbelgedeelte voorleest. Een man, die dus geestelijke, waarlijk geestelijke, en tegelijk een echte dictator is over zijn mensen. Een man als eertijds Paulus...' Onder de Lang komt in Geraardsbergen ook de eerste kerkenraad met 2 ouderlingen en 2 diakenen tot stand. Diakenen zijn de broeders Van Ingelgom en Casimir Blaton. Ouderlingen de heren Carl W.Gustaffson en Guillaume Eggermont. Op 13 februari 1927 bevestigt ds. Chrispeels ze officieel in het ambt. Het is niet écht democratisch, want het bestuur uit Brussel stelt de kandidaten voor, maar het is een begin. De nieuwe kerkenraad heeft immers onmiddelijk de handen méér dan vol. Herhaaldelijk lezen we in de kerkenraadverslagen opmerkingen zoals: '...onze broeder heeft een aanmerking gemaakt omtrent de prediking der laatste weken. Hij meent, dat de voorganger meer zou moeten wijzen op de fouten der leden, zoals cinemabezoek, drankgebruik, haarknippen der vrouwen en dergelijke en dat zijn blik meer strak gericht zou moeten zijn op de betrokken personen...' Het hoeft geen betoog dat de Lang hiervoor niet bepaald warm loopt... Uiteindelijk vertrekt hij dan ook uit de gemeente met dubbele gevoelens, om zich gedurende de volgende twintig jaar in Anderlecht te investeren. Hij is er predikant en vanaf 1942 ook godsdienstleraar, in voltijdse opdracht (32 lesuren).[73] Naast het onderwijs en de gemeente is hij bestuurslid van de Vereniging voor het Protestants Christelijk Onderwijs in België, Weduwentroost (een soort pensioenkas voor weduwen van evangelisten) en houdt overal lezingen over onder andere Guido Gezelle en Alice Nahon. Van 1952 tot 1969 zegt hij de gemeentewerk vaarwel en investeert zich volledig

73 A. DE RAAF, *100 jaar Betlehem 1889-1989*, Brussel 1989, p. 40.

als godsdienstleraar.

Henri Couvée (1904-1969) is de zoon van één van de Nederlandse bestuurders (voorzitter vanaf 1926) en de enige die later doorstudeert om uiteindelijk in oktober 1933 in Neuchâtel als licentiaat in de protestantse theologie te eindigen. Hij verblijft in Geraardsbergen van november 1924 tot maart 1926. Na het verkrijgen van zijn getuigschrift komt hij in 1930 terug naar de streek van Charleroi. Hij verkiest om financiële redenen uiteindelijk een predikantschap in Pompidou des Cévennes, Angres en Jarnac. In 1937 krijgt hij een beroep van de Nederlandse Hervormde gemeente te Welsum (NL) en elf jaar later van Steenbergen.[74]

De twee laatste studenten investeren zich nooit echt in het Belgische kerkenwerk. Oscar Deboe (1886-1951), echtgenoot van Alice de Pelsemaeker, komt uit Geraardsbergen. Magazijnier van beroep moet hij ondertussen werken om aan de kost te komen. Hij deelt zoals we boven al schreven zijn woning in de Meerschestraat met R. van Maelsaeke. Deboe houdt het vol tot aan de eindmeet, maar verkiest daarna een job als sigarenhandelaar. Hij overlijdt in Antwerpen in 1951. Later keert hij zich af van het protestantisme. In de kantlijn van het lidmatenregister staat de kanttekening: 'afgeweken na schriftelijke bekendmaking'... Tenslotte is er Jan Moora, die in 1924 maar enkele maanden in Geraardsbergen verblijft en uiteindelijk vroegtijdig naar Arnhem terugkeert.

Het leven van de gemeenschap

Het leven van de kerkgemeenschap kent in de periode van de opleidingsschool een voordien ongekende en later nimmer geëvenaarde intensiteit. De jongeren trekken er op uit om ook elders gemeenschappen te stichten. Zo geven ze ook nieuwe impulsen aan het gemeenteleven. Die impulsen komen soms ook onverwachts aangewaaid. In 1921 vervoegen Karl Victor Gustaffson en zijn vrouw Ebba Elisabeth Gustaffson de gemeente. Ze komen uit Jönköping, als werktuigkundige voor de luciferfabriek in de Denderstad. Uiteindelijk blijven de Gustaffsons 7 jaar in Geraardsbergen, precies de periode van de opleidingsschool. Op 1 december 1928 dient Karl zijn ontslag in als kerkenraadslid en op 22 januari volgt het officiële afscheid. Het kerkelijke register vermeldt in de kantlijn: 'Naar Zweden vertrokken, zeer tot onzen spijt'. Meteen komt

74 W. LUTJEHARMS, *a.w.*, p. 50-54, 101–102.

er ook een einde aan een aantal voordelen, zoals het vrije gebruik van het sportterrein van de fabriek. En het zijn heus niet alleen de kleinsten die er om treuren. 'Menig huwelijk van tegenwoordige gemeenteleden (bedoelt hij hiermee ook zijn eigen dochters...?) is ginds op het sportveld begonnen', weet Dallinga ons in zijn boek te vertellen. Men sticht in die jaren ook een jongelingenvereniging, waarvan de notulen tot op heden bewaard zijn. Op hemelvaartsdag 1926 houden de jongeren een nationale toogdag. In het Volkshuis van de socialisten behandelen 500 protestantse jongeren voor het thema 'Christen zijn en socialisme'...

Het langzame einde...

In dit artikel hebben we het korte leven geschetst van de Geraardsbergse opleidingsschool voor evangelisten. Ze houdt uiteindelijk maar enkele jaren stand. Centrum is de oude sigarenfabriek van de heer Adam, later verbouwd tot kapel en schoollokalen, in de Adamstraat 28. De pastorie herbergt in de jaren 1921-1926 naast het predikantsgezin ook een aantal studenten, die er hun opleiding tot evangelist-coporteur volgen. Dallinga begint met drie leerlingen: Jan Bruggeman als intern en Oscar Deboe en Rafaël van Maelsaeke als extern. In oktober 1921 vervoegen Th. Kerremans en R. Couvreur de rangen. Omdat ze elders al een voorstudie hebben gehad, roept Dallinga de hulp van zijn collegae in. Voor 10 frank pers lesuur zijn de predikanten uit de omgeving bereid om een handje te komen helpen en de leerlingen de knepen van de praktische en populair-wetenschappelijke theologiebeoefening te leren. Vanaf 1923 wijkt de opleidingsschool af van de regel dat enkel Vlamingen er mogen studeren. Financieel blijft het echter roeien tegen de klippen op. Het aantal leerlingen ligt te laag en de ligging is hierbij een extra bezwaar. Even suggereert Dallinga om de school naar Brussel over te brengen, maar hij kan het bestuur niet overtuigen. Men besluit dan maar om de school te sluiten. De verdere verbouwing van het huis blijkt te kostbaar, het aantal posten te beperkt en de moordende concurrentie van de Nortonzending te groot. Een nieuwe school zal er niet meer komen, een volwaardige universitaire theologische opleiding wel.

Men zendt de studenten voorlopig naar Zwitserland, waarmee men definitief een hoofdstuk in de geschiedenis van het Belgische protestantisme afsluit...

Dr. Guy Liagre
Synodevoorzitter Verenigde Protestantse Kerk in België
Kloosterstraat 216
1702 Groot-Bijgaarden

ARCHEOLOGISCH PROEFONDERZOEK OP DE GRAANMARKT TE NINOVE
Een kleine bijdrage tot de geschiedenis van de stad

Maarten BERKERS
Sigrid KLINKENBORG

1. Inleiding

Het proefonderzoek te Ninove werd uitgevoerd naar aanleiding van de geplande heraanleg van de Graanmarkt. De herinrichtingsplannen maakten duidelijk dat het bodemarchief op verschillende plaatsen aanzienlijk verstoord dreigde te worden. Omdat de Graanmarkt binnen de Ninoofse stadsgeschiedenis een belangrijke plaats inneemt, was een archeologisch proefonderzoek noodzakelijk. De doelstelling van dit onderzoek was om een beoordeling te maken van de eventuele aanwezigheid van archeologisch belangrijke sporen en structuren, hun belang en bewaringstoestand. De uitvoering van het project lag bij het Ename Expertisecentrum voor Erfgoedontsluiting vzw die twee projectarcheologen aanwierf om het onderzoek uit te voeren.[1] Het terreinonderzoek nam iets meer dan twee maanden in beslag en werd uitgevoerd in november en december van 2007. Er werd eveneens in januari 2008 nog een kleine week gewerkt. Om de situatie zo goed mogelijk in te schatten werden op de Graanmarkt drie noord-zuid georiënteerde sleuven, dwars op de breedte van het plein, uitgezet (**fig. 1**). Rekening houdend met het drukke verkeer op en langs de markt werd in overleg met de stad besloten om steeds één straat vrij te laten voor het doorgaande verkeer. Toch kon op drie plaatsen een volledige doorsnede van de markt, met inbegrip van de rijweg, worden gemaakt.

1 De respectievelijke auteurs en uitvoerders van dit onderzoek zouden graag de volgende personen willen bedanken voor hun hulp en inzet tijdens het project: Eva Roels (Ename Centrum), Luc Bauters (Provincie Oost-Vlaanderen), Nancy Lemay (agentschap RO-Vlaanderen), Philippe Motte en Ann De Bruyne (Stad Ninove), Georges Vande Winkel en Dirk Van De Perre (Erfgoedraad Ninove), Koen De Groote (VIOE), Frank Gelaude, Wim en Davy (Tavernier openbare werken) en de medewerkers van het PAM velzeke en het VIOE te Ename.

De auteurs willen met dit korte artikel een bescheiden bijdrage leveren aan de geschiedschrijving van de stad Ninove.[2]

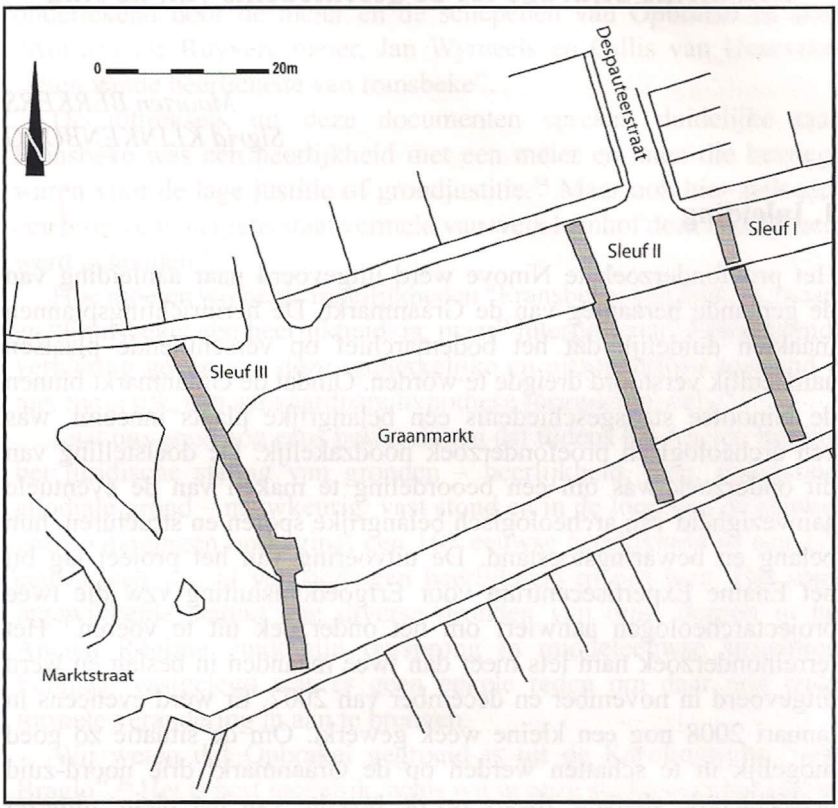

Fig. 1. Overzichtsplan van de sleuven op de Graanmarkt.

2. Historische en archeologische situering

Ninove wordt voor de eerste maal vermeld in 822 in een oorkonde van Keizer Karel de Vrome, wanneer het deel uitmaakt van de *Pagus Brachbatensis*.[3] De vroegste ontwikkeling van de stad is een moeilijk te schrijven hoofdstuk. Laatmiddeleeuwse bronnen duiden op het bestaan van drie afzonderlijke, rechterlijke gebieden die verwijzen naar de

2 De resultaten van het proefonderzoek zijn gebundeld in een niet gepubliceerd rapport.

3 VAN DE PERRE 2005, p. 13.

drieledigheid van het vroegmiddeleeuwse bewoningspatroon.[4] Volgens de meest recente hypothese is de in 821 vermelde *villa Neonifio* te vereenzelvigen met het Hof van Nederwijk.[5] De bewoning daar zou echter door de aanleg van een halve kring versterking aan belang moeten inboeten. Deze versterking werd begrensd door de Beverbeek, Dender, Molendender en een aangelegde gracht tussen de Molendender en de Beverbeek (**fig. 2**).[6] In 1989 zou de beschoeiing van deze gracht zijn aangesneden bij bouwwerken op de hoek van de Centrumlaan en Kaardeloodstraat, maar een betrouwbare archeologische datering is niet voor handen. Waarschijnlijk bevond er zich al een nederzettingskern binnen de terreinen van de latere versterking, die daardoor een voordeel kende ten opzichte van het moeilijk verdedigbare centrum nabij de *villa.* De definitieve breuk tussen deze twee kernen lijkt pas te zijn ontstaan na de inlijving van de Denderstreek bij het graafschap Vlaanderen in de 11de eeuw.[7] Op de rechteroever van de Dender werd een mottekasteel gebouwd en de kern binnen de oude versterking kon zich verder ontwikkelen tot een stedelijke nederzetting. In het licht van deze hypothese lijkt de bewering van Vangassen dat het oude hof van de heren van Ninove terug zou gaan tot een Karolingische villa moeilijk verdedigbaar.[8] Een stadsontwikkeling naar analogie met Aalst, zoals Vande Winkel voorstelt, lijkt momenteel eveneens minder waarschijnlijk. Het blijft echter wachten tot degelijke archeologische bewijzen die deze lacune kunnen oplossen. De groei van de bevolking zorgt ervoor dat men het stadsgebied ten noordwesten en ten zuidwesten gaat uitbreiden door de aanleg van twee nieuwe stukken stadswal en stadsgracht, beter bekend als de Oude Veste.[9]

Een extra element in de ontwikkeling van de stad is de aanwezigheid van een gemeenschap van Premonstratenzers die al vanaf 1138 een onderkomen in de stad hadden. Vanaf 1157 verhuisden de kloosterlingen naar een hoger gelegen gebied ten noorden van de stedelijke kern.[10] De 12de eeuw was voor de abdij een bloeiperiode en ze verhoogde haar invloed op de ontwikkeling van de stad. Reeds in de 13de eeuw werd een nieuwe parochiekerk opgericht ten oosten van de abbatiale kerk.

4 VAN DE WINKEL 1996, p. 216. Naast het gebied binnen de stadspoorten zijn dat nog Herlinkhove en de Nederwijk.
5 VAN DE PERRE, VANDE WINKEL 2008, p. 271-272.
6 VANDE WINKEL 1996, p. 213. In dit artikel bespreekt de auteur ook verschillende andere stellingen over de halve kring versterking die in de literatuur aanwezig zijn.
7 VAN DE PERRE 2005, p. 14; VAN DE PERRE, VANDEWINKEL 2008, p. 273-275.
8 VANGASSEN 1948, pp. 59-61.
9 VANDE WINKEL 1996, p. 222.
10 WOUTERS & PEERSMAN 1993, p. 341.

In de loop van de 13de eeuw bouwt men een tweede stadswal die het stadsterrein vergroot tot ongeveer 15 hectare. Op de rechteroever gebeurt een gelijkaardige ontwikkeling die de burchtsite en de bewoning daar omsluit.

Over het ontstaan van de graanmarkt als dusdanig zijn er geen eenduidige gegevens. De graanhal wordt voor het eerst vermeld in 1333.[11] Volgens de bronnen zou het gebouw een lengte van 20 meter en een breedte van 10 tot 15 meter hebben. De kaart van Filips de Dijn uit 1662 geeft waarschijnlijk de meest duidelijke weergave van de hal (**fig. 2**).

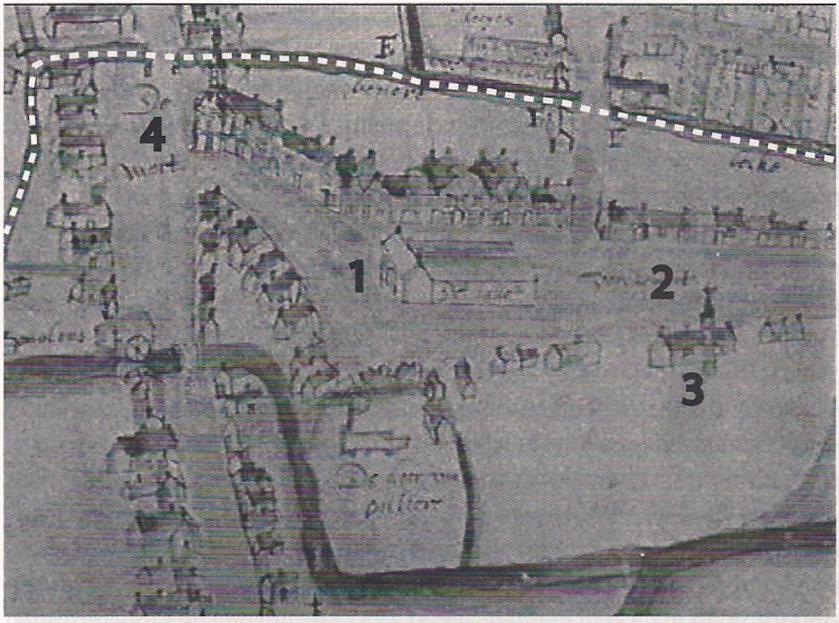

Fig. 2. De kaart van Filips de Dijn uit 1662 (Rijksarchief Gent).
Witte stippellijn: De halve kring versterking 1: De Graanmarkt met de Graanhal 2: De Varkensmarkt 3: Het oude hof van de heren van Ninove 4: De Grote Markt.

We zien een tweebeukige hal met aan de westzijde een dwarsbeuk. Hoewel in de hal laken werd verhandeld, was de hal zeker niet uitsluitend een lakenhal. De zolders fungeerden als graanzolder, ondermeer voor de graankooplieden en in 1367 stond graaf Lodewijk van Male als heer van Ninove én eigenaar van de hal toe dat de schepenen van Ninove

11 VANGASSEN 1960, p. 90.

op de zolder recht spraken.[12] De hal, die in de loop der eeuwen vele aanpassingen heeft ondergaan en talloze malen werd vernieuwd, zal in de loop van de achttiende eeuw sterk aan belang inboeten. Reeds vroeger verloor zij haar oorspronkelijke functie en devalueerde ze tot een verblijf voor doortrekkende soldaten of een opslagplaats voor hooi en stro. Tegen het midden van de 19de eeuw is het gebouw verdwenen. Over de varkensmarkt, het oostelijke deel van de huidige Graanmarkt, is nog minder geweten. Of de naam verwijst naar een veemarkt is enkel een hypothese.

Op archeologisch vlak is Ninove vooralsnog een witte vlek. De Premonstratenzerabdij is één van de weinige plaatsen in de stad die werd onderworpen aan archeologisch onderzoek.[13] Voorts is er een klein onderzoek uitgevoerd in de watermolen 'De Mets'[14] en moeten we ons verder baseren op verschillende vondstmeldingen her en der in de stad.

3. Resultaten van het proefonderzoek

Het archeologisch onderzoek leerde ons dat er een aanzienlijk verschil blijkt te zijn tussen de stratigrafie van het westelijke deel van de Graanmarkt, waar ook de hal stond, en de vroegere Varkensmarkt, het oostelijke deel.

3.1. Westelijke deel

Voor het westelijke deel lijken een aantal elementen duidelijk. De oudste fase wordt gekenmerkt door verschillende sporen die in de zandige moederbodem zijn uitgegraven. De meeste van deze sporen bestaan uit eerder ondiepe en kleine kuilen. Een aantal daarvan lijken duidelijk te zijn ingespoeld en bevatten vrijwel geen determineerbaar materiaal zoals aardewerk of bot. Naast deze kuilen konden we nog een oost-west georiënteerde greppel (**fig. 3:1**) en enkele grotere kuilen met een eerder organische of lemige vulling registreren. In sleuf II werden een drietal ondiepe parallelle sporen opgetekend die misschien als karrensporen kunnen worden geïnterpreteerd. Op basis van het weinige materiaal dat uit deze sporen kon worden gerecupereerd lijken ze niet ouder te zijn dan de tweede helft van de 13de eeuw.

De oudste sporen worden afgedekt door een vrij homogeen grijs tot

12 BERKERS, KLINKENBORG, MOTTE, VANDE WINKEL 2008, p. 4-5.
13 WOUTERS & PEERSMAN 1993.
14 VAN DEN HOVE & WOUTERS 2000, pp. 71-72

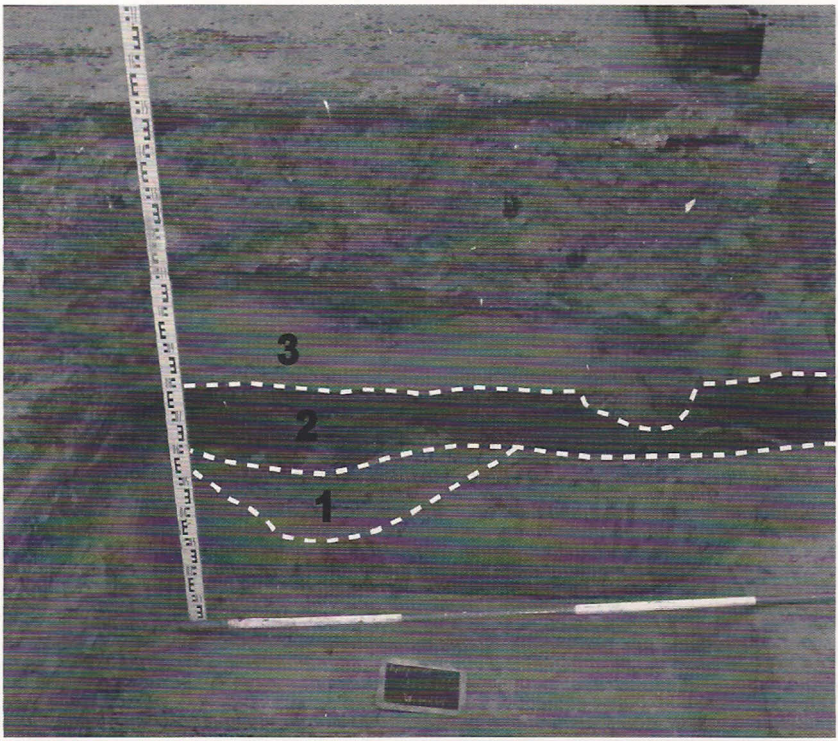

Fig. 3. Deelopname van het westprofiel in sleuf III. 1: Een oost-west georiënteerde greppel uitgegraven in de zandige moederbodem 2: De donker grijze laag 3: Zandig ophogingspakket.

donker grijs pakket dat op basis van het aardewerk goed kan gedateerd worden in het eerste kwart van de 14de eeuw (**fig. 3:2**). Waarschijnlijk betreft het hier een opgehoogd loopniveau dat zich, op basis van sleuven II en III, over de ganse westelijke helft van de markt bevindt. Enkel in de meest zuidelijk zones van deze sleuven ontbreekt deze laag, de concentratie van grote postmiddeleeuwse kuilen en recente verstoringen heeft hier de oorspronkelijke stratigrafie vernietigd. Wel is het zo dat deze laag in beide sleuven aanzienlijk minder dik wordt naar het zuiden toe en dat ze in vergelijking met sleuf III beduidend minder dik is in Sleuf II. Wat hiervan de oorzaak kan zijn is momenteel niet duidelijk, eventueel moeten we rekening houden met het deels wegspoelen van dit pakket, het terrein helt namelijk licht af naar de Dender toe. In Sleuf III konden enkele mortellagen geïnterpreteerd worden als een werkniveau.

Mogelijk houden ze verband met bouwactiviteiten op of rond de markt, misschien zelfs met de bouw van de hal zelf. De markt zou in deze fase een ruwe pleinbedekking kunnen hebben gehad bestaande uit glauconiethoudende zandsteen, zoals in Sleuf II werd aangetroffen. Deze stenen werden echter op een beperkte oppervlakte aangetroffen zodat we voorzichtig moeten zijn met de interpretatie ervan.

De aanwezigheid van verschillende zandige lagen maakt duidelijk dat de markt in een volgende fase werd opgehoogd **(fig. 3:3)**. De datering van deze pakketten blijft moeilijk. De eerste kuilen die in dit pakket worden ingesneden zijn ten vroegste te dateren in de eerste helft van 17de eeuw. De afwezigheid van 15 of 16de-eeuwse sporen laat misschien toe om de ophoging in deze periode te dateren.[15] Of het ophogingsproces in één keer is voltrokken of in verschillende etappes is momenteel een moeilijk te beantwoorden vraag.

In de 17de en 18de eeuw moet er redelijk wat activiteit hebben plaatsgevonden op de markt. We troffen heel wat grote en vrij diepe kuilen aan uit deze periode die over het algemeen een heterogene vulling kennen en behoorlijk wat bouwpuin bevatten. Vooral in de zuidelijke delen van de sleuven werden grote exemplaren aangetroffen, waarvan de diepte niet kon worden vastgesteld wegens de hoge grondwatertafel.

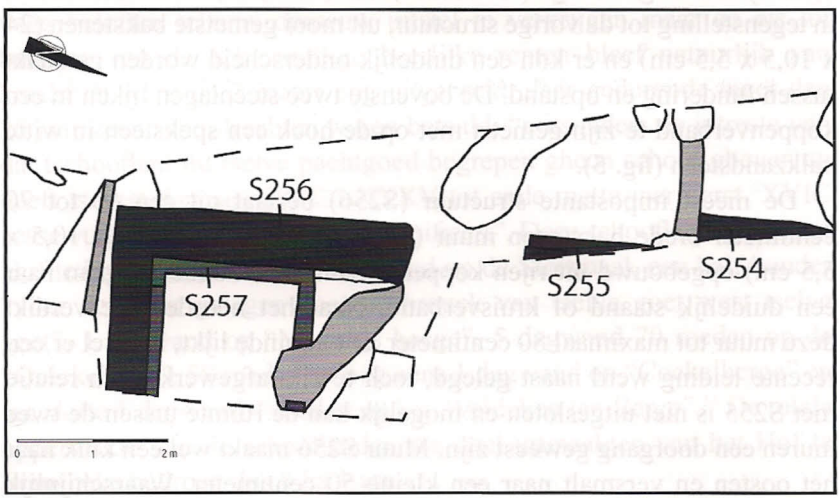

Fig. 4. Fragment van het vereenvoudigde opgravingsplan van sleuf III vlak A.

15 In Sleuf II werd een noordwest-zuidoost georiënteerde greppel aangetroffen waarvan het materiaal breed kan gedateerd worden in de tweede helft van de 14de eeuw tot eerste helft van de 16de eeuw. De datering van dit ophogingspakket blijft dus moeilijk. De licht grijs gekleurde zones zijn recente verstoringen.

Naast heel wat grondsporen werden in sleuven II en III vier muurresten aangetroffen, waarvan deze in sleuf III vermoedelijk behoren tot de Graanhal (**fig. 4**).

In sleuf II werd een slecht gemetste muur in wild verband aangetroffen die opgebouwd was uit bakstenen (formaat 23,5 x 11 x 5,5 cm en ? x 12 x 5 cm) en verschillende soorten, deels herbruikte, natuurstenen (zandsteen en kalkzandsteen). De 80 centimeter brede muur was aan de oostzijde afgewerkt, in het oostprofiel kon alleszins geen negatief of uitbraakspoor worden aangetroffen. Deze muur werd aangelegd over een 17de-eeuwse kuil en kan dus met andere woorden niet ouder zijn. Mogelijk behoort de constructie tot het huis dat de Rederijkers in 1652 verkregen van de heer van Ninove om te gebruiken als gildehuis.[16] Vreemd genoeg wordt deze constructie niet weergegeven op de kaart van de Dijn.

De drie resterende structuren, blootgelegd in sleuf III, behoren tot de voormalige Graanhalle. De relatie tussen de verschillen muurresten is jammer genoeg door verschillende verstoringen niet vast te stellen. Van muren S254 en S255 kon de totale breedte niet worden vastgesteld mits ze zich beide in de profielwand bevonden. S254 kenmerkt zich door zijn rommelige en slecht gemetste opbouw en bestaat uit bakstenen (23 x 11 x 5,5 cm) en onregelmatige (herbruikte) kalk(zand)stenen. S255 bestond, in tegenstelling tot de vorige structuur, uit mooi gemetste bakstenen (24 x 10,5 x 5,5 cm) en er kon een duidelijk onderscheid worden gemaakt tussen fundering en opstand. De bovenste twee steenlagen lijken in een koppenverband te zijn gemetst met op de hoek een speksteen in witte kalkzandsteen (**fig. 5**).

De meest impostante structuur (S256) bestaat uit een 60 tot 70 centimeter brede bakstenen muur (23 x 11,5 x 5 cm en 24 x 10,5 x 5,5 cm) opgebouwd uit rijen koppen en strekken zonder te gaan naar een duidelijk staand of kruisverband. Naar het noorden toe verdikt deze muur tot maximaal 80 centimeter. Dit uiteinde lijkt, hoewel er een recente leiding werd naast gelegd, toch te zijn afgewerkt. Een relatie met S255 is niet uitgesloten en mogelijk kan de ruimte tussen de twee muren een doorgang geweest zijn. Muur S256 maakt wel een knik naar het oosten en versmalt naar een kleine 50 centimeter. Waarschijnlijk moet aan het breder noord zuid georiënteerde stuk een dragende functie worden toegekend. Aan de binnenkant van deze structuur bevond er zich nog een beerput met een breedte binnenwerks van 1,80 meter. De totale lengte kon niet worden vastgesteld. Deze beerput was opgevuld

16 VANGASSEN 1957, p. 51.

met bouwpuin en werd niet verder opgegraven maar kan een schat aan informatie opleveren betreffende de voedingsgewoontes van de "oude" Ninovieters.

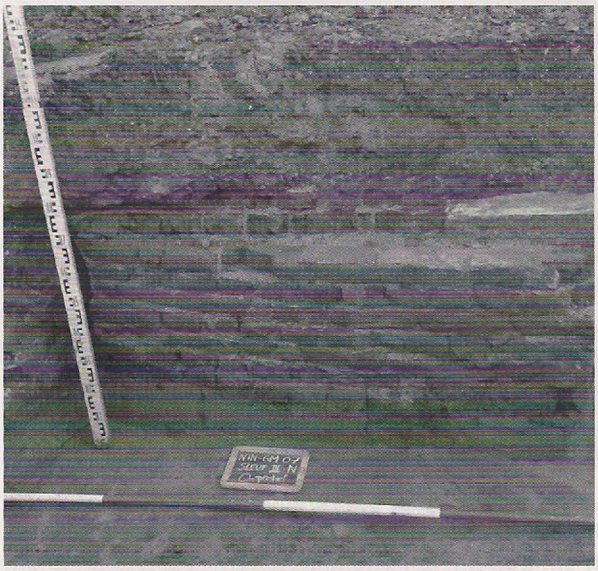

Fig. 5. Detailopname van muur S255 in sleuf III.

3.2. Oostelijk deel

Sleuf I op de voormalige varkensmarkt kende enkele frappante verschillen op vlak van stratigrafie. Het oudste niveau is echter te vergelijken met de hoger beschreven situatie in de andere sleuven. Ingesneden in het zand kwamen er heel wat grijze of donker grijze kuilen aan het licht die qua samenstelling sterk verschillen van elkaar. In het zuidelijke deel van de sleuf werden enkele grotere kuilen opgegraven die een meer organische vulling bevatten. De natuurlijke bodem hier was eerder lemig. Centraal in de sleuf situeerde er zich een licht grijs vuil zandig pakket dat voor enige interpretatieproblemen zorgde. Vermoedelijk hebben we hier te maken met een oude cultuurlaag. De algemene datering voor het oudste niveau is op basis van het schaarse schervenmateriaal te plaatsen in de tweede helft van de 13de eeuw tot de eerste helft van de 14de eeuw. In de loop van de 14de tot de vroege 16de eeuw moet er ook hier een ophoging hebben plaatsgevonden, ditmaal bestaande uit lemige pakketten. In deze lagen werd een grote kuil gegraven met een grote concentratie aan

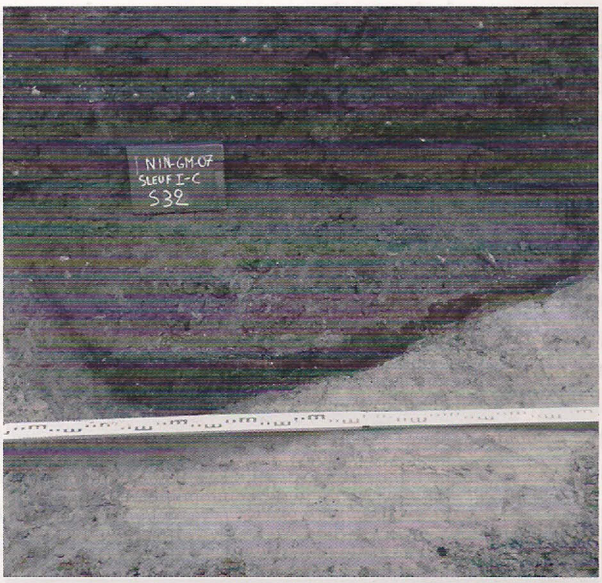

Fig. 6. 15de- tot vroeg 16de-eeuwse kuil in sleuf I met ambachtelijk afval.

dierlijke resten, in het bijzonder slachtafval en opvallend veel hoornpitten (**fig. 6**). Hoornpitten zijn afvalproducten van zowel hoornbewerkers als leerlooiers. Wegens het ontbreken van bewerkingssporen en het kleine formaat van de hoornpitten lijken deze resten te wijzen op de activiteit van leerlooiers in de nabijheid van de Varkensmarkt. Het aardewerk uit deze kuil kon ruim worden gedateerd in de 15de tot vroege 16de eeuw. In de 17de en 18de eeuw moet dit gedeelte verder zijn opgehoogd. Een mooi voorbeeld is een laag verbrande leem, met daarin ondermeer dak- en vloertegels, nagels en verbrande leembrokken, die waarschijnlijk afkomstig is van een afgebrand huis en waarvan het afval op de markt is gestort. Zoals eerder kon worden vastgesteld in sleuf II en III werden er ook hier in diezelfde periode grote en diepe kuilen aangelegd met een puinige vulling.

Over de recentere perioden zijn we archeologisch gezien niet zo goed ingelicht. Waarschijnlijk is bij de aanleg van de huidige weg- en pleinbedekking een beperkt deel van het bodemarchief verstoord of weggeschept. Het feit dat de meeste murenrestanten letterlijk vastplakken aan de betonlaag onder de klinkers wijst hier inderdaad op.

4. Conclusie

Het proefonderzoek op de Graanmarkt te Ninove blijft een voorlopig onderzoek, slechts een beperkt gedeelte van het bodemarchief kon worden onderzocht. Op basis van het vondstenmateriaal kan de oudste menselijke activiteit op de markt niet vroeger worden gedateerd dan de tweede helft van de 13de eeuw. Waarschijnlijk moet de vroegste occupatie binnen de eerste versterking dan ook niet nabij de Graanmarkt worden gezocht.[17] Hoe we de oudste occupatiesporen op de Graanmarkt moeten interpreteren, valt momenteel niet te vertellen, enkel een vlakdekkende opgraving kan hierover meer duidelijkheid scheppen. De bevindingen in sleuf I wijzen mogelijk op een gedeeltelijk gebruik als land- of tuinbouwgrond, maar dit lijkt enkel van toepassing op het oostelijk deel van de markt. In het westelijk deel lijkt het aanbrengen van een donkergrijs pakket in verband te staan met de bouw van de hal in het eerste kwart van de 14de eeuw. Enkele mortellagen wijzen alleszins op enige bouwactiviteit. De markt werd in een volgende fase opgehoogd, waarschijnlijk ergens in de 15de of 16de eeuw. De aangetroffen muurrestanten behoren waarschijnlijk tot de Graanhal, maar maken deel uit van een recentere bouwfase. Muur S 256 werd namelijk over een kuil gebouwd die in de vroege 17de eeuw kon worden gedateerd. De dwarsbeuk die op de kaart van de Dijn verschijnt, ontbreekt bij de kaart van Deventer (1565).[18] Het is met andere woorden niet ondenkbaar dat deze dwarsbeuk een 17de-eeuws bouwsel is en dat onze muurrestanten behoren tot deze latere fase. Deze structuren vertellen ons dus jammer genoeg niets over de middeleeuwse Graanhal.

Het is opvallend dat de oorspronkelijke tweeledigheid van de Graanmarkt zich ook weerspiegelt in de stratigrafie van de bodem. In tegenstelling tot sleuven II en III krijgen we in de eerste sleuf te maken met lemige ophogingspaketten. Of dit te maken heeft met een verschil in het gebruik is momenteel moeilijk te zeggen. De grote 15de-eeuwse of vroeg 16de-eeuwse kuil met ambachtelijk afval kan een indicatie zijn van minstens één soort van ambachtelijke activiteit op of rondom de markt. De hypothese dat de Varkensmarkt een veemarkt zou geweest zijn, kon noch worden ontkend noch worden bevestigd.

Het proefonderzoek op de Graanmarkt te Ninove kon enkele

17 De oudere kern lijkt zich te bevinden in de nabijheid van de Oude Markt. Deze straatmarkt lag op de handelsweg naar ondermeer Gent, Aalst en Brussel. Aan het begin van de 14de eeuw is er, waarschijnlijk wegens plaatsgebrek, een nieuwe markt gecreëerd, in ons geval de Graanmarkt.

18 VAN DE PERRE, VANDE WINKEL 2008, p. 65.

interessante zaken aan licht brengen maar zorgde tevens voor een resem nieuwe vragen. Het vervolgonderzoek op de Graanmarkt zal hopelijk op deze vragen een antwoord kunnen formuleren.

Sigrid Klinkenborg
Justus Lipsiusstraat 13
9000 Gent
sigklinkenborg@hotmail.com

Maarten Berkers
Kortrijksesteeweg 522A
9000 Gent
maarten.berkers@gmail.com

Bibliografie

BERKERS (M.), KLINKENBORG (S.). 2008. Archeologisch proefonderzoek. Graanmarkt Ninove. Onuitgegeven opgravingsrapport. Ename Expertisecentrum voor Erfgoedontsluiting vzw.

BERKERS (M.), KLINKENBORG (S.), MOTTE (Ph.), VANDE WINKEL (G.). 2008. Onvoltooid verleden tijd. Archeologisch onderzoek van de Graanmarkt. Ninove Info, 31, 1, pp. 4-5.

VAN DE PERRE (D.). 2005. Is 'De Mallaard' (Nederwijk) de oudste bewoningskern van Ninove? Het Land van Aalst, 57, 1, pp. 5-24.

VAN DE PERRE (D), VANDE WINKEL (G.). 2008. Ninove (Nieneve, Ninoven). In: VANDE WINKEL G. (red.), Gezicht op de steden Aalst, Ninove en Geraardsbergen. Verklarende teksten bij de uitgave van e originele stadsplattegronden van Jacob van Deventer (circa 1565). Het Land van Aalst, 60, 4, pp. 267-287.

VANDE WINKEL (G.). 1996. Over de oorsprong van de stad Ninove (tot ca. 1100). Een hypothese geherformuleerd. Het Land van Aalst, 48, 3, pp. 203-224.

VANGASSEN (H.). 1948. Geschiedenis van Ninove, eerste deel. Ninove, Uitgeverij de Toren.

VANGASSEN (H.). 1957. De rederijkerskamer van Sint-Anna te Ninove in de XVIIe en XVIIIe eeuw. Het Land van Aalst, 9, 2, pp. 49-67.

VANGASSEN (H.) 1960. Geschiedenis van Ninove, tweede deel. Ninove, Uitgeverij de Toren.

WOUTERS (W.), PEERSMAN (J.). 1993. Een opgraving heropgegraven. Norbertijenen in Ninove (prov. Oost-Vlaanderen). Interimverslag. Archeologie in Vlaanderen 3, pp. 339-357.

VAN DEN HOVE (P.), WOUTERS (W.). 2000. Noodonderzoek in de oude watermolen 'De Mets' te Ninove (O.Vl.). Archaeologia Mediaevalis 23, pp. 71-72.

ZILVEREN LEPEL VAN LAATSTE ABDIS VAN BEAUPRE

Hubert TIMMERMAN

Onlangs werd ik geconfronteerd met een zilveren lepel met een wapenschild en zilvermerken. Het voorwerp is in privébezit. De zoektocht kon beginnen naar de vraag aan wie de lepel had toebehoord en wanneer en waar die werd gemaakt.[1]

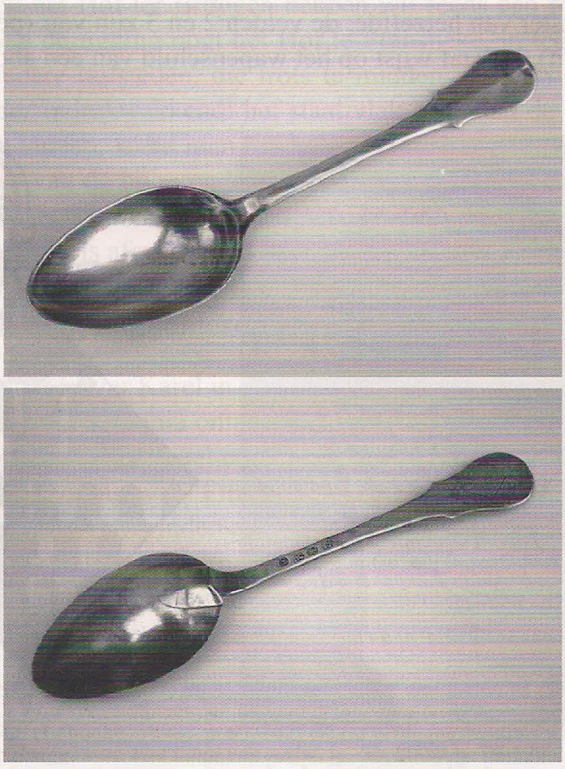

Foto's Hubert Timmerman

1 Met dank aan: Johan Roelstraete, Marc Van de Cruys, Marc Cheron, Nanette Claessens-Peré, Marc Van Trimpont en Dirk Van de Perre.

Het wapen van abdis Angeline (Marie Alexandrine) de Lossy van de abdij Beaupré te Grimminge (1756-1796)

Dank zij een vraag in het tijdschrift *Heraldicum disputationes* (2006, nr. 3) kwam ik op aanwijzing van de heer Marcel Lossie uit Deurne en Karel van den Sigtenborst uit Rijswijk (NL) op het spoor van het geslacht dat het familiewapen droeg. Het betreft het wapen van de familie 'de Lossy', een familie die haar wortels heeft in het Doornikse. Van het schild maakte Marc Cheron een vereenvoudigde tekening.

Het schild heeft een ruitvorm, de gebruikelijke vorm voor ongehuwde vrouwen, en is gevierendeeld.[2] De kwartieren 1 en 4 zijn van keel, beladen met een rechtstaande gouden hamer, vergezeld van een zespuntster van hetzelfde; de velden 2 en 3 zijn vair (pelswerk van blauw en wit). De staf wijst op het wapenschild van een abdis.

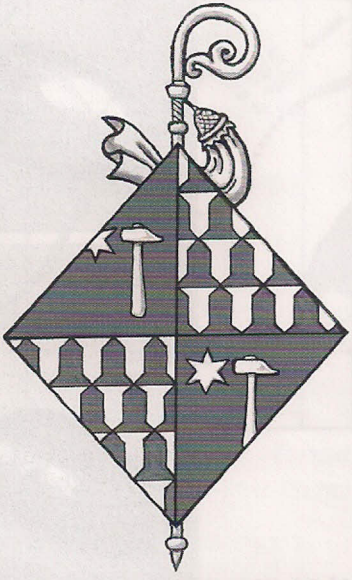

Foto: Hubert Timmerman; tekening: Marc Cheron

Die gegevens brachten ons op het spoor van abdis Angeline de Lossy, van de cisterciënzerinnenabdij van Beaupré te Grimminge bij Geraardsbergen. Abdis Angeline werd geboren in 1710 te Celles in Henegouwen,

2 E. WARLOP, *Heraldiek*, Brussel (Algemeen Rijksarchief), 1985, p. 70-71.

trad in op 17-jarige leeftijd en werd in 1756 op 47-jarige leeftijd abdis. Zij regeerde gedurende veertig jaar tot de opheffing van de abdij in 1796, tevens het jaar van haar dood.[3] De nieuwe kloostergebouwen met kerk, waarvan vandaag alleen nog het abdissenhuis en enkele kleinere poortgebouwen resten, werden opgetrokken onder haar bewind.[4] Zij was nederlandsonkundig, zoals blijkt bij haar weigering tot driemaal toe om op 6 juni 1777 de benoeming van pastoor Sonneville goed te keuren, die na een 'concours' door de aartsbisschop was voorgesteld. De notaris was genoodzaakt haar de vraag in het Frans te vertalen "*mits sy vrauw abdisse geen vlaemsch en verstonde*".[5]

De merktekens

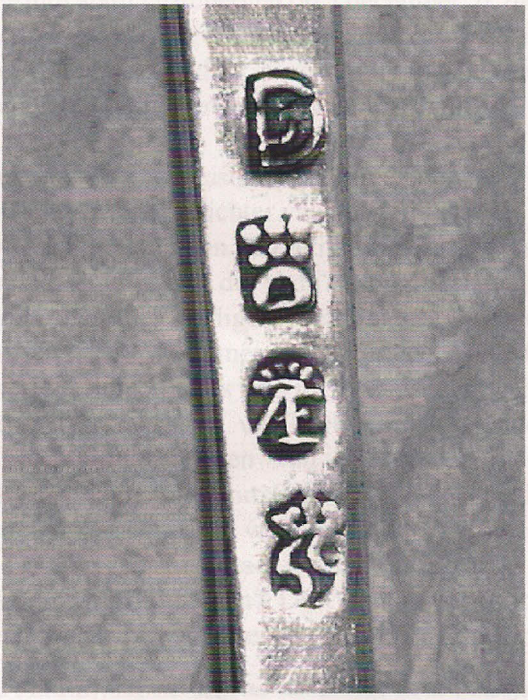

Foto: Hubert Timmerman

3 Voor een korte biografie van de abdis, zie E. HOUTMAN, *Abbaye de Beaupré à Grimminge*, in: *Monasticon belge*, VII/III, Luik, 1980, p. 327-328.

4 Voor de abdij van Beaupré te Grimminge en het gebouwenpatrimonium, zie M. PIETERAERENS, L ROBIJNS en G. VAN BOCKSTAELE, *Van Beaupré tot Zwij-veke. Cisterciënzers in Oost-Vlaanderen (1200-1999)*, Gent, 1999, p. 62-67.

5 Geciteerd door J. DE KEMPENEER, *De onverschrokken abdis van Beaupré (1777)*, in: *Het Land van Aalst*, 44, 1992, p. 71.

Voor het ontcijferen van de merktekens konden we beroep doen op mevr. Nanette Claessens, wetenschappelijk assistente bij het Zilvermuseum Sterckshof der provincie Antwerpen. De lepel draagt twee stadskenmerken van Bergen (Mons): de toren en een gekroonde AE (tweede en derde teken). Onderaan staat het gekroonde jaarmerk (17)59. Het bovenste teken is het niet geïdentificeerde monogram van de zilversmid DF (of FD). De lepel werd dus gemaakt toen Angeline drie jaar abdis was.

Hubert Timmerman
Bergweg 1
9308 Hofstade

NOGMAALS EGIDIUS VAN BRUGGE

Dirk VANDEPERRE

In aanvulling op mijn vroeger artikel[1] over Egidius van Brugge, die in 1270 stierf, vond ik onlangs nog drie ongekende vermeldingen van zijn overlijden:

- obituarium abdij Ten Roosen te Aalst, op 3 december: *obiit magister Egidius.*[2]
- obituarium abdij Affligem, op 5 december: Egidius, proost van Dowaai, die een jaargetijde met caritas stichtte.[3]
- obituarium abdij Grimbergen op 5 december: *(Commemoratio) Egidii, prepositi Duacensis qui dedit nobis V libros Salomonis in una volumine* (Egidius, proost van Dowaai, die ons de vijf boeken van Salomon in één boekband schonk).[4]

De vermelding te Aalst in het cisterciënzerinnenklooster Ten Roosen is logisch. Egidius was immers stichter van het gelijkaardige klooster van Spermalie. De stichting van een jaargetijde te Affligem is verrassend. Welke banden had Egidius met die abdij? Liep de relatie met Affligem via Grimbergen, dat met Affligem een intense broederband had? Beide abdijen wisselden de namen van overleden kloosterlingen uit. De vermelding te Grimbergen is nog merkwaardiger. Daar schonk hij een boekband met de tekst van vijf boeken uit het Oude Testament. Het betreft ongetwijfeld teksten van de 'boeken der Wijsheid', toegeschreven aan koning Salomon. Dit bevestigt het beeld van Egidius als handschriftenverzamelaar. De vraag blijft ook hier hoe Egidius met de abdij van Grimbergen in contact kwam. Via de abdij van Veurne, een dochterabdij van Grimbergen? De Grimbergse vermelding wijst alleszins op een breder verband met de premonstratenzer orde.

1 D. VAN DE PERRE, *Magister Egidius van Brugge en de Ninoofse abdij*, in: *Het Land van Aalst*, 59, 2007, p. 303-307; zie ook IDEM, *Het kapittelboek van de Ninoofse abdij*, in: *Analecta Praemonstratensia*, 83, 2007, p. 138-140 en 149.
2 O. REYNTENS, *Obituarium van Ten Roosen*, in: *Annalen van den Oudheidkundigen Kring van de Stad en het voormalige Land van Aalst*, 4, 1908, p. 138.
3 W. VERLEYEN, *Necrologium van Affligem 1083-1992*, Brussel, 1993, p. 428 en C. COPPENS, *Liber anniversariorum (1426-1427)*, (Fontes Affligemenses I), Hekelgem, 1966.
4 Grimbergen, Abdijarchief, Klasse II, nr. 26.

Te Grimbergen en Affligem wordt Egidius herdacht op 5 december, te Ninove op 6 december. De vraag of Egidius op 5 of 6 december gestorven is, blijft dus open. Tenslotte blijkt hoe groot de invloed van een vermogende geestelijke als Egidius van Brugge wel geweest is. Egidius wordt immers herdacht in een tiental kapittels en abdijen in het toenmalige Vlaanderen en Brabant. Alleen de dood van vorsten en bisschoppen kon op een gelijkaardige weerklank rekenen.

Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23
9401 Pollare

DE GROTE PACHTHOVEN VAN OPBRAKEL
HET HOF TE FRANSBEKE

Sylvain DE LANGE

Het Hof te Fransbeke is één van de vier nog bestaande historische hoeven van Opbrakel, waarvan het verleden opklimt tot in de Middeleeuwen. Uiteraard kunnen ze alle bogen op een eeuwenoude geschiedenis, gekenmerkt door allerlei gebeurtenissen die betrekking hebben zowel op de eigenaars als op de pachters. Aan het Hof ten Bosse, het Hof te Wolfskerke en het Hof ter Bruggen hebben wij reeds een monografie gewijd.[1] Inzake de ligging oogt het Hof te Fransbeke, in tegenstelling tot de drie andere hofsteden, die trots te midden van hun landerijen prijken, minder indrukwekkend: het staat vlak tegenaan de Leinstraat tussen andere huizen, zodat men het raden heeft naar de ligging en de uitgestrektheid van de bijhorende gronden (**fig.1**). Maar ook hier geldt dat schijn bedriegt, het verleden van het Hof te Fransbeke heeft zich trouwens grotendeels afgespeeld op een andere plaats in Opbrakel.[2]

1. Volgens de penningkohieren van 1571 en 1577

De rust die onder keizer Karel in de Spaanse Nederlanden heerste, is in de daaropvolgende decennia omgeslagen in onrust en ten slotte in een regelrechte opstand. De sociaal-economische krisis in Zuid-Vlaanderen en de stugge houding van Filips II tegenover de reformatorische godsdienststrekkingen vormden een explosief mengsel.Toen in 1566 de beeldenstorm uitbrak in het verpauperde Frans - Vlaanderen en als een wervelwind door de Nederlanden trok, kwam bruusk een einde aan de jaren van rust en welvaart. Filips II stuurde Alva om meedogenloos streng

1 S. DE LANGE, *Het Hof-ten-Bossche,* in: *Het Land van Aalst*, jg. 30, 1978, nr.1, p. 1-39), *De grote pachthoven van Opbrakel. Het Hof te Wolfskerke (Gedenkboek Opbrakel 900* (Lebbeke, 1998), p. 93-142) en *De grote pachthoven van Opbrakel. Het Hof ter Bruggen* in: *Het Land van Aalst*, jg. 56, 2004, p. 79-129.

2 "Het is een feit, aan de toponymist en de plaatselijke geschiedvorser goed bekend, dat de hofstede van zeer oude landgoederen niet altijd op de oorspronkelijke plaats ligt, maar in de loop der tijden menigmaal verplaatst werd, zij het ook in de onmiddellijke nabijheid van de eerste bouwplaats". Zie P. LINDEMANS, *Geschiedenis van de landbouw in België* (2dln. Antwerpen, 1952), deel I, p. 223-224. Ook het Hof te Wolfskerke heeft niet altijd op dezelfde plaats gestaan (S. DE LANGE, *De grote pachthoven van Opbrakel. Het Hof te Wolfskerke*, p. 110-116).

orde en gezag te herstellen. Egmont en Hoorne werden terechtgesteld.

Samen met het herstel van de openbare orde werd in het verre Escurial

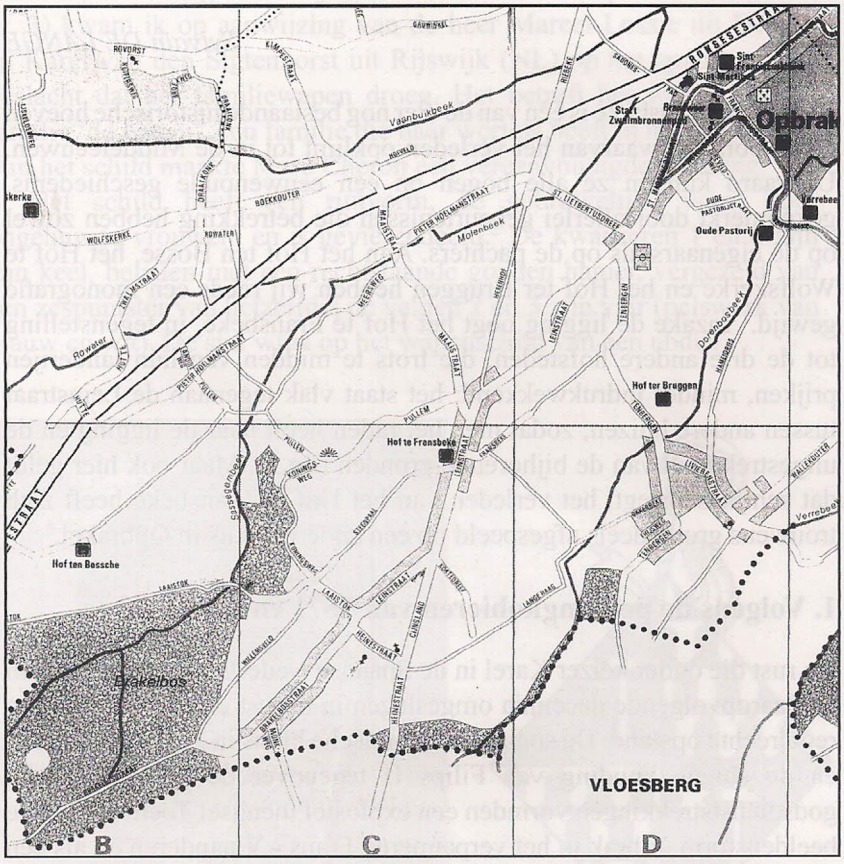

Figuur 1: Plan van Opbrakel

in Spanje besloten de Nederlanden vaste, jaarlijkse belastingen op te leggen: de 100ste penning(1%) op het vermogen, de 20ste penning(5%) op het onroerend goed en de 10de penning(10%) op de handelswinsten. Met het oog op de vaststelling en de latere inning van deze belasting werden in 1571 en 1577 de zgn. Penningcohieren opgesteld. Met zeer grote nauwkeurigheid werden alle onroerende goederen beschreven, zodat deze registers een eersterangsbron geworden zijn voor onze studie van het platteland in de tweede helft van de 16de eeuw. Ook Opbrakel is

aan de beurt gekomen en in de Penningcohieren van 1571 vinden wij de oudste vermelding en beschrijving van het Hof te Fransbeke:
"Rogier Moreels haudt in pachte van Michiel Siclyn tpachthof ter Vransbeken groot onder lant mersch brouck ende gheweet LVIII buendere voor IIIIC II lb par. een mudde taerwen zes steenen vlas ende boven dien te betaelene van heerlycke rente int hof tupbracle thien halster evenen XII capp. en half acht brooden ende in pennincrente VIII lb par., ende alle jaere upde huusen vande pachthove te doen verdeckene een hondert talgheluyt tmudde taerwen gheschiet XXXVIII lb VIII sch. de zes steenen vlas VIII lb XIIII sch. de thien halster evenen XVIII lb par. de XII capp. en half VI lb V sch. de acht brooden III lb IIII sch. en den gheluyt XIII lb IIII sch. ende daer mede gheaugmenteert zijn pacht loopt tjaers IIIIC XCVII lb XV sch. par.".[3]

In 1571 had het Hof te Fransbeke dus een oppervlakte van 58 bunder of 71 ha 32 are die, volgens een randnota in het register, ingedeeld was in 42,5 bunder of 52 ha 26 are akkerland, 6,5 bunder of 8 ha meers en weiland en 9 bunder op 11 ha 6 are broek.Aan eigenaar Michiel Siclyn moest pachter Rogier Moreels jaarlijks 402 pond par. betalen en een mud tarwe en zes stenen vlas leveren; bovendien was hij verplicht elk jaar 100 glijen stro te verbruiken op het dak van de hoevegebouwen. Naast deze verplichtingen aan de eigenaar van het hof moest de pachter ook nog aan de heer van het dorp als heerlijke rente 10 halster haver en 8,5 broden geven en 8 pond par. in speciën betalen.[4]

Aangezien het de bedoeling was van de Spaanse administratie de 20ste penning te heffen op de totale pachtsom werden de lasten in natura ook in geld omgezet: het mud tarwe (646,8 liter) was 8 pond 8 schellingen waard, de 6 stenen vlas (16,9 liter) 8 pond 14 schellingen, de 10 halster haver (761 liter) 18 pond, de 12,5 kapoenen 6 pond 5 schellingen, de 8 broden 3 pond 4 schellingen en de 100 glijen stro 14 pond 4 schellingen. De totale pachtprijs kwam zo op 497 pond en 15 schellingen parisis.

Hoe verhield het Hof te Fransbeke zich in 1571 tot de andere grote pachthoven te Opbrakel? De Penningcohieren stellen ons in staat een onderlinge vergelijking te maken.

3 S.A. Gent, Penningcohieren 1571, f° 4r°.
4 Een mud (korenmaat) = 6 zakken = 12 halsters en bevat in Oudenaarde 646,8 liter. Een steen (vlasmaat) bevat 2,82 liter, een halster (havermaat) 76,3 liter. Zie P. VANDEWALLE, *Oude maten, gewichten en muntstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg* (Oostende, 1984, niet gepagineerd) en H. DE SCHRYVER, *De oude landmaten in Vlaanderen* (Roeselare, 1936, p. 1-30).

Het Hof	Naam van de eigenaar en van de pachter	Opper-vlakte	Indeling	Globale pachtsom	Pachtsom per under
te Fransbeke	Michiel Siclyn	58 bunder	73% akker	497 pond	8,6 pond
	Rogier Moreels		11% weide 16% broek	15 schell	
ter Bruggen	Jan van Hembyse	40 bunder		489 pond	12,2 pond
	Jan Dezuttere				
te Wolfskerke	De abdij van Ename	29,5 bunder + de helft van het tiend	93,6% akker 4,7% weide	484 pond	11,1 pond [4bis]
	Arent De Bleeckere		1,7% broek		
ten Bosse	Joris van Brakel	51 bunder	59% akker	549 pond	8,4 pond
	Wwe Adriaan de Vleeschauwer	53 roeden 1 dagwand + de helft van het tiend	6% weide 35% broek		
van het kasteel van Opbrakel	Jan van Herzele	53 bunder	73% akker	598 pond	11,2 pond
	Reynier van Trimpont		12% weide 15% broek	12 schell.	

Op deze tabel kunnen we dus aflezen dat het Hof te Fransbeke in 1571 de grootste oppervlakte had van de Opbrakelse pachthoven en zelfs bijna tweemaal zo groot was als het Hof te Wolfskerke. De procentuele verhouding van akkerland, weiland en minderwaardig broek was dezelfde bij het Hof te Fransbeke en het pachthof van het kasteel. Steunend op de gemiddelde pachtprijs per bunder van deze twee hofsteden lijkt de pacht van het Hof te Fransbeke niet overdreven hoog, integendeel. Dat de gemiddelde pachtprijs van het Hof ten Bosse nog iets lager lag dan die van het Hof te Fransbeke moet zeker op rekening worden gebracht van de 35 ha broek.

4bis Voor het Hof te Wolfskerke en het Hof ten Bosse hebben we de helft van het groot tiend telkens gelijkgesteld met een oppervlakte van 13 bunder 2 dagwand en 62 roeden, zoals het eertijds m.b.t. de jaarlijkse Ommestelling werd bepaald (S. DE LANGE, Een "ommestellynghe" van 1691, in: *Het Land van Aalst*, jg. 27, 1975, pp. 51, 58.

Over Michiel Siclyn, de eigenaar van het Hof te Fransbeke, weten wij verder niets, noch hoe en wanneer hij in het bezit is gekomen van het hof, noch waar hij woonde. Pachter Rogier Moreels bezat in eigendom een paar percelen grond in de omgeving van het Hof te Fransbeke, samen 2 dagwand 53 roeden of bijna 78 are groot.[5] Evenals de pachters van de andere hoven behoorde hij tot de notabelen van het dorp: zowel hijzelf als Jan De Zuttere van Ter Bruggen als Arent De Bleeckere van Wolfskerke waren in 1571 schepene en was Reinier Van Trimpont, pachter van de kasteelhoeve, meier van Opbrakel.

Volgens de Penningcohieren van 1577, die met dezelfde nauwkeurigheid opniew alle onroerende goederen beschreven, had het Hof te Fransbeke toch enkele belangrijke wijzigingen ondergaan. In de loop van de voorbije zes jaar werd Rogier Moreels als pachter opgevolgd door Jacob Hoebeke. De oppervlakte daalde met 6 bunder tot 52 bunder of bijna 64 ha en uiteraard werd het pachtkontrakt aangepast. De pachtprijs zakte van 402 tot 372 pond maar de leveringen in natura echter gingen fors de hoogte in: van 1 naar 2 mudden tarwe en van 6 naar 10 stenen vlas en ook het aantal glijen stro dat jaarlijks als dakbedekking moest verbruikt worden steeg van 100 naar 150.

Bij gelijk gebleven heerlijke renten groeide uiteindelijk de last, die pachter Jacob Hoebeke jaarlijks te dragen had aan van 497 pond 15 schellingen tot 514 pond en dat voor een hof dat toch met 6 bunder was afgeslankt. Bovendien werd de 200 pond wijngeld, die Jacob Hoebeke bij het ingaan van de pachttermijn aan de eigenaar had betaald, over 9 jaar verrekend, zodat tenslotte een bedrag van 536 pond werd bekomen waarop de pachter zou belast worden.Voor het Hof te Fransbeke was hierdoor de pachtprijs per bunder gestegen van 8,6 naar 10,3 pond, wat overeen kwam met de gemiddelde prijs bij de andere pachthoven. In vergelijking met de grote Opbrakelse hoeven bleef Fransbeke inzake de " globale belastbare uitgaven " op de derde plaats achter de kasteelhoeve (604 pond) en het Hof ten Bosse (549 pond) en vóór het Hof ter Bruggen (496 pond) en het Hof te Wolfskerke (484 pond).[6]

2. In Antwerpse handen

Bij gebrek aan bronnen weten wij niet hoe lang Jacob Hoebeke het Hof te Fransbeke heeft uitgebaat noch wie Michiel Siclyn als eigenaar heeft opgevolgd. Pas in het begin van de zeventiende eeuw verschijnt

5 S.A. Gent, Penningcohieren 1571, f° 41r°.
6 S.A. Gent, Penningcohieren 1577, f° 3v°- 8r°.

Fransbeke terug in de documenten.

In de nasleep van de chaotische jaren 1580-1600[7] en als gevolg van opvolgingsproblemen in het Huis van Opbrakel[8] hadden eind 16de-begin 17de eeuw betalingen en leveringen van de heerlijke renten een min of meer grote achterstand opgelopen. Pas in 1607 begon "Joncheer Anthuenis vanden heede als getraut hebbende de douagiere van Upbraeckel, voogt van joncvrauwe Anna de Landas vrauwe der selver prochie" orde op zaken te stellen en werden de Opbrakelaars, zowel eigenaars als pachters, gemaand hun achterstallige verplichtingen na te komen.[9] Maar blijkbaar hadden sommigen geen haast om de gevraagde sommen te betalen met als gevolg dat tegen hen een gerechtelijke procedure werd gestart. Zo werd in 1607 door de hoogbaljuw klacht ingediend tegen Marcus Van Wymeersch, niet alleen in verband met het Hof ter Bruggen en het Brakelbos, maar ook in verband met het Hof te Fransbeke.[10]

Deze Marcus Van Wymeersch was, eigenaardig genoeg, niet de pachter van het Hof ter Bruggen en evenmin van het Hof te Fransbeke. Hij woonde op een grote hofstede langs de huidige Maaistraat, niet zo ver van het Hof te Fransbeke.Wel had hij uit het Hof te Fransbeke enkele losse percelen waaronder de " Lange Haag", een blok van 2 ha 63 are, in pacht genomen, zodat hij uiteraard partij koos voor de eigenaar van Fransbeke.[11] In het geschil met de heer van Opbrakel verdedigde hij bij gevolg ten dele eigen belangen en trad hij tendele op als pleitbezorger voor de eigenaars en de pachters zowel van het Brakelbos en het Hof ter Bruggen als van het Hof te Fransbeke.[12]

7 Als gevolg van de Calvinistische terreur was b.v. het Hof te Wolfskerke verwoest en lagen veel landerijen er onbewerkt bij. Het groot tiend in Opbrakel bracht voor de jaren 1584-1585 niets op "niet weert alsdoen niet besaijt wesende de selve prochie", het jaar 1588 was zo slecht dat "de zelve niemant willen hueren "en ook de volgende jaren waren nauwelijks beter (S. DE LANGE, *De grote pachthoven van Opbrakel. Het Hof te Wolfskerke*, p.105).

8 Jaak van Landas, getrouwd met Eleonora van Herzele, had van zijn schoonvader Jan van Herzele de heerlijkheid Opbrakel afgekocht. Na de dood van Jaak van Landas is weduwe Eleonora later hertrouwd met Antoon van den Heede, die achteraf optrad als voogd voor zijn stiefdochter Anna van Landas. Zie J. VAN TWEMBEKE, *De heerlijkheid Brakel*, in: *Het Land van Aalst*, jg. 11, 1959, nr. 3, p. 99 .

9 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 150bis: Ferieboek, 1607-1611, f° 3v°.

10 Het Hof ter Bruggen en het Brakelbos waren toen alle twee eigendom van een zekere Bartholomeus Cornelissen Berckman. Voor beide bezittingen liet hij zich dus verdedigen door deze Marcus Van Wymeersch, die op 21 juli 1608 veroordeeld werd tot de betaling van 97 pond 1 stuiver voor het Brakelbos. Tegen deze uitspraak ging Van Wymeersch in beroep bij de schepenbank van Geraardsbergen (R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 150bis, f° 7r°- v°).

11 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, oud nr. 168, nieuw nr. B 298, Kaartboek, 1651-1654, blad XVI en XXI.

12 "Dheere Chevalier van Upbrakele heeschere by clachte upt goet te fransbeke, Marcus van wymeersch ten partye over hem ende voorts als procureur verweerders" (R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr.151: Ferieboek, 1606-1612, f° 15v°)

Hoe is het geding rond Fransbeke verlopen? Vermelden wij eerst dat in Opbrakel, zoals in alle andere volwaardige heerlijkheden, op regelmatige tijdstippen – bv. om de twee weken – de schepenen samenkwamen in een zgn. "genachte" of vergadering, om een oplossing te bemiddelen en recht te spreken in lokale betwistingen. Daarnaast kwam op verzoek van de baljuw ook soms de leenbank in een "genachte" samen, waar enkele leenmannen van de heer uitspraak deden in specifieke problemen, die verband hielden met lenen of heerlijke rechten. Voor beide plaatselijke gerechtshoven heeft gedurende minstens vier jaar een konflikt aangesleept rond het Hof te Fransbeke.

Op 28 mei 1607 vroeg de Heer van Opbrakel "by clachte upt goet te fransbeke" aan Marcus Van Wymeersch de betaling van 89 pond 16 schellingen "over de redemptie van twee jaeren heerlycke rente elc te verscheynen kerst.1606, uten voornoemden goede gaende met heesch van costen". Deze vraag werd herhaald op de genachte van de schepenen van 18 juni, 3 juli, 8 october, 5 en 12 november en van 3 december. Op 21 januari 1608 werd door "vrauwe ende douagiere van Upbrakele" klacht neergelegd "upt gheheele ghoet ter fransbeken omme deranne te verhaelen de achterstellen vande heerlycke renten daer vute gaende, verachtert drie jaeren dleste verschenen kerst.1606."

Marcus Van Wymeersch wist met juridische spitsvondigheden en vage beloften telkens opnieuw uitstel te verkrijgen maar de eis tot betaling van de achterstallige heerlijke renten bleef natuurlijk van kracht en werd op 3 maart nog uitgebreid, daar gedurende meer dan 20 jaar geen schoofrechten waren betaald: "mitsgaders de intreste van dat tschooflant int tselve pachtgoed begrepen gheen schoof gheven en heeft tsedert den jaer XVC LXXXV tot ende mette jaer kerst. XVIC zesse vute partyen hier naer ghespecifieert". Deze schooflanden van het Hof te Fransbeke waren 14 dagwand op de Steenpaal, een half bunder "voor de porte gelegen oost de brouck van tselve goet west tselve goet", 1 dagwand op "Moentijs haege", 5 dagwand 70 roeden op de "Quickelberg", 58 roeden en nog eens 1 dagwand op "Cockelberge" en ten slotte 1 dagwand 4 roeden op het "Veldeken ten Berge".[13] De totale oppervlakte van de schooflanden die deel uitmaakten van het Hof te Fransbeke bedroeg dus 8 ha 1 are.

Op de genachte van 3 maart werd in verband met deze schooflanden niet alleen Marcus Van Wymeersch gedagvaard maar ook een zekere

13 De toponiemen "Moentijs haege" en "Quickelberg" hebben wij nergens elders terug gevonden, zodat ze niet voorkomen in de studie over de Opbrakelse plaatsnamen (L. VAN DURME en S. DE LANGE, *Toponymie van Opbrakel (Gedenkboek Opbrakel 900)*, p. 143-180).

David Vande Sijpe, die waarschijnlijk een paar van deze schooflanden in pacht had. Opnieuw werd door de schepenen enkele weken uitstel verleend totdat Van Wymeersch, die eerst de instemming had gevraagd aan de eigenaar of de eigenlijke pachter van het hof, op 28 april 1608 formeel beloofde de achterstallige rente van 2 jaar of 89 pond 16 schellingen te betalen.[14]

Gelijktijdig met dat geding, dat voor de schepenbank aansleepte, liep ook een proces voor het leenhof van de heerlijkheid Opbrakel. Hier werd niet de directe vraag gesteld naar de betaling van de renteschulden maar stonden strikt juridische aspecten centraal. Wie was in de praktijk, bij afwezigheid van de eigenaar van een leen, de leenman of "bedienelijk" man? Welke heerlijke renten kleefden volgens het leenboek van de heerlijkheid Opbrakel en volgens het denombrement van het bewuste leen, onomstotelijk vast aan dat leen?[15]

Op 18 februari 1608 legde de dorpsheer, Antoon van den Heede, voor de vergaderde leenmannen klacht neer "up tgoet ende leen ghenoempt te fransbeke". Hij verzocht het leenhof Joris Vanden Hecke, de pachter op het Hof te Fransbeke, aan te stellen als "bedienelijk" man voor zijn leen .Tevens vroeg hij dat Vanden Hecke het denombrement van het bewuste leen aan hem zou overhandigen. Joris Vanden Hecke, die op de genachte aanwezig was, wenste op zijn beurt dat Marcus Van Wymeersch en Jan Van Ooike, zijn schoonbroer, voor hem in deze aangelegenheid borg zouden staan.[16]

Op de volgende genachte, van 31 maart, zei Joris Vanden Hecke naar Antwerpen te zullen gaan bij de "erfghenaem ofte synen ghemachtigden", of dus bij de eigenaar van het Hof te Fransbeke, om er te vragen " wat hy verstaen sal inde saecke ghedaen te werden". Eén maand later, op 28 april1608, beloofde Marcus Van Wymeersch in de genachte van de gezamenlijke schepen- en leenbank zowel "te leveren tghegheeschte denombrement onthier ende ten naesten ghenach" als te betalen 89 pond 16 schellingen.[17]

Of de beloften werden gehouden en daardoor alle problemen rond het leen te Fransbeke van de baan waren betwijfelen wij sterk, aangezien in 1609 en 1610 de eigenaar zelf van Fransbeke in het lopende geding betrokken werd. De 19de februari 1609 legde de Heer van Opbrakel nog

14 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 151, f° 17v°-19r°.
15 De leenboeken van de heerlijkheden waren nauwkeurig opgesteld, wat niet altijd kon gezegd worden van de denombrementen, zodat er interpretatieverschillen mogelijk waren (J. VAN TWEMBEKE, *Lijst der heerlijkheden van het Land van Aalst* (Gent, s.d.), p. 8.
16 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 150 bis, f° 3v°.
17 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 150 bis, f° 4v°-5v° en nr. 151, f° 19r°.

maar eens klacht neer voor de vergaderde schepenen tegen Marcus Van Wymeersch, die optrad als procureur van Hans van Pilckem.[18] Ruim een jaar later, op de genachte van de leenmannen van 15 maart 1610, dagvaardde de Heer van Opbrakel de eigenaar zelf van Fransbeke, jonker Hans van Pilckem.[19] Blijkbaar moet er intussen ook nog een probleem gerezen zijn tussen enerzijds Marcus Van Wymeersch en anderzijds de eigenaar en de pachter van het hof: op 27 september 1610 legden "Jooris vande hecke ende meester van tgoet van vransbege" klacht neer "upde ontgonnen goederen vande IIen martii 1609" tegen Marcus Van Wymeersch.[20]

Hoe de onderscheiden betwistingen uiteindelijk opgelost zijn geraakt weten wij niet – de genachten geven geen antwoord – maar we mogen veronderstellen dat de pachter van het Hof te Fransbeke, in akkoord met de eigenaar, de achterstallige heerlijke renten, na het voorleggen van het gevraagde denombrement, en de verschuldigde lasten op de schooflanden aan de Heer van Opbrakel zal vereffend hebben.

Welke concrete conclusies kunnen wij over het Hof te Fransbeke trekken uit beide, jaren aanslepende, gedingen? Zeker vanaf 1608 was dat pachthof in Antwerpse handen, meer bepaald in die van Hans van Pilckem. Daar deze eigenaar als een erfgenaam werd vermeld, mogen wij met zekerheid stellen dat de Antwerpse familie van Pilckem of een aanverwant geslacht ook vóór 1608 eigenaar was. Het Hof te Fransbeke bevatte een aantal schooflanden, waarop de dorpsheer uiteraard zijn rechten liet gelden. Joris Vanden Hecke was pachter op het hof en sommige percelen schoofland werden gebruikt door David Van de Sijpe. Ook Marcus Van Wymeersch, die eerst optrad als "procureur" voor de eigenaar en de pachter, hield een paar percelen in pacht, maar kwam omwille van de ontginning van een stuk grond op Fransbeke tijdelijk met hen in botsing.

De verdere geschiedenis van het Hof te Fransbeke tijdens de 1ste helft van de 17de eeuw is in grote mate bepaald geworden door wat zich heeft voorgedaan in de Antwerpse familie van Pilckem. De oppervlakte van het hof, maximaal 58 bunder in 1571 en reeds met 6 bunder gedaald in 1577, is in de loop van deze jaren nl. uitermate sterk ingekrompen. Oorzaak zijn twee erfenissen geweest met bijhorende verdelingen onder de familieleden van Pilckem.

18 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 151, f° 37r°.
19 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 150 bis, f° 21r°.
20 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 151, f° 62.

Hans van Pilckem werd opgevolgd door zijn broer Jan, in de documenten "Sieur Jan van pelcquem doude" en "den ouden Joannes van pelcquem" geheten.[21] Bij zijn dood, "achterghelaeten hebbende vijf kinderen, is op drij september 1618 tusschen de selve vijf kinderen ghemaeckt caevelijnghe van alle de goederen bijden selven Joannes van pelquem achterghelaeten, ende is bijden cavel B. deselve hoeve ende hof te fransbeke ghevallen aen Joannes van pelquem sijnen sone".[22] Kavel B. omvatte het eigenlijke Hof te Fransbeke met ongeveer 27 bunder bijhorende grond, wat ongeveer een halvering betekende in vergelijking met de 16de eeuwse toestand.

Jonker Jan van Pilckem overleefde zijn broers David en Remeus evenals zijn zusters Barbara en Anna, zodat Fransbeke tijdelijk weer een geheel vormde in zijn handen; een hechte eenheid was er evenwel niet.[23] Blijkbaar wilden sommige neven en nichten het aandeel dat ze bezaten in kavel A. van Fransbeke verzilveren, zodat Jan van Pilckem in 1627 verplicht was 13,5 bunder te koop te stellen: "ick Joncheer Jan van pilckem fs Jans bekenne by desen ghegheven te hebben speciael last macht ende volle procuratie irevocavelyc aen Jooris vanden hecke om vut crachte van desen vut mynen naeme te vercoopen alsulcke partyen van lande als ick Jonker heer hebbe ligghende binnen der prochie van opbraecle in de voorschreven stucken groot int gheheele ontrent XIII buender een half, tgoene hy Jooris vanden hecke in pachte es haudende omme al tselve te vercoopen int gheheele ofte by partyen.[24]

Joris Vanden Hecke, de pachter van het eigenlijke hof, werd met de uitvoering belast. De 14 dagwand schoofland op de Steenpaal werden het eerst van de hand gedaan, de pachters hadden de eerste keus. Joris Vanden Hecke zelf gaf het voorbeeld: op 24 april 1629 kocht hij 2 dagwand aan 24 schell. de roede of "de somme van hondert twintich carolus guldens over de volle betaelynghe".[25] Een kleine drie maand later, op 11 juli, kocht Symoen Van Wymeersch 3,5 dagwand[26] en na een tussenpause van een paar jaar volgden nog twee verkopingen: op 20 januari 1632 kocht David Van de Sype 7 dagwand 80 roeden en op 19 augustus 1633 tenslotte werden de laatste twee dagwand schoofland op de Steenpaal verkocht aan Pieter Courouble.[27] In totaal zijn toen dus

21 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 151, f° 142r°.
22 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 71: Wettelijke Passeringen, 1710 - 1719, f° 131v°.
23 Idem, f° 131v°.
24 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 65: Wettelijke Passeringen, 1629 -1638, f° 5v°.
25 Idem, f° 5v°.
26 Idem, f° 30r°-v°.
27 Idem, f° 112r°-114r°.

minstens 14 dagwand schoofland op de Steenpaal definitief verloren gegaan voor het Hof te Fransbeke, al bleef het overigens een groot en indrukwekkend geheel. Toen Jonker Jan van Pilckem in 1639 echter kinderloos overleed volgde een nieuwe verdeling die voor Fransbeke een definitieve verminking is geworden.

Het eigenlijke hof met ongeveer 27 bunder land – het voormalige kavel B – ging naar zijn nicht Anna van Pilckem, dochter van zijn overleden broer Daniël. Op 13 juli 1639 werd zij te Opbrakel officieel erkend als de nieuwe eigenares van het Hof te Fransbeke.[28] De overige gronden van Fransbeke werden toegewezen aan de 7 kinderen van Barbara van Pilckem die gehuwd was geweest met een zekere Uutendorf en aan Clara Vermeeren, dochter uit het huwelijk van Barbara's zuster Anna van Pilckem met Hendrik Vermeeren. De echtgenoot van Clara Vermeeren, "meester Frans Van Hende docteur inde medicijnen alhier in Antwerpen residerende", heeft in de daaropvolgende jaren, in naam van zijn vrouw en van de andere erfgenamen, het beheer en de verdere verkoop van die gronden georganiseerd. Eens te meer werd Joris Vanden Hecke, de pachter van het eigenlijke Hof te Fransbeke, met de concrete uitvoering van de uitverkoop belast.

Eerst heeft dokter Van Hende op 20 maart 1642 voor 5100 gulden het aandeel van de 7 kinderen Uutendorf opgekocht: "al sulcke parcheelen van landen bosschen ende huysinghen als de voorn. weesen alle zeven... wylen by vercavelynghe naer voorgaende lotinghe den VIen november lestleden...ghepasseert onder den cavel A te deele bevallen zyn...vande goederen die zy te fransbeken onder Upbraecle...alsnoch onverdeelt en onverscheyden waeren hebbende, eertyts hebbende toebehoort Sieur Jan van pelcquem doude".[29] Blijkbaar bezat de Antwerpse "docteur inde medicijnen"niet de nodige fondsen daar de koopsom hem integraal werd voorgeschoten door de Antwerpse koopman J. B. Huart. Van al deze gronden heeft dokter Van Hende er kort daarop, nog in 1642, enkele verkocht aan inwoners van Opbrakel: op 27 juni 3 dagwand 9 roeden, gelegen langs de Leinstraat en de Dorenbosbeek aan Pieter Hoelman, op 31 juli 1 bunder 9 roeden op de Lindekouter aan Jan Wymeels en 6 dagwand 51 roeden weiland bij Fransbeke aan de weduwe en erfgenamen van Lieven Hoelman en op 2 oktober aan de broers Jan en Pieter Hoelman, zonen van Lieven, een partij bos van 12 dagwand 60 roeden, palend aan het bos " van tgoet van fransbeke",

28 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 71, f° 131v°.
29 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 66: Wettelijke Passeringen, 1640 -1644, f° 98r°-101v°.

samen met een stuk land van 1108 roeden dat eveneens aan "tgoet van fransbeke" grensde. Op 30 december 1642 ten slotte werd aan Adriaan Van Wymeersch "een partye tiendelant ghenaemt de langhe haege groot 858 roeden" verkocht.[30] In totaal is in het jaar 1642 dus ruim 14 ha, die voorheen tot Fransbeke heeft behoord, in handen gekomen van enkele Opbrakelaars.

Wat gebeurde met de overige percelen die dokter Frans Van Hende in Fransbeke behield? In de loop van de verdere jaren heeft hij die bezittingen zwaar gehypothekeerd met verplichte verkopingen tot gevolg. In 1651 verkocht hij noodgedwongen "een partye saeylant gheleghen binnen dese prochie van opbraecle onder de heerlichede van fransbeke ghenaempt de corte dreve groot achthien dacht. sestich roeden" aan Gillis Hendrickx, een Antwerpse koopman[31] en later in de jaren vijftig is de rest verkocht aan de hoger genoemde J. B. Huart, eveneens van Antwerpen.[32]

De eerste helft van de 17de eeuw is dus vooral gekenmerkt geweest door de zeer zware afslanking van de gronden die bij het Hof te Fransbeke hoorden. Deze feitelijke halvering – die achteraf definitief is gebleken – was helemaal het gevolg van gebeurtenissen die in de verre Antwerpse eigenaarsfamilie plaats vonden: daar is men er niet in geslaagd het Hof te Fransbeke in zijn geheel door de storm van een paar erfenissen te loodsen.

Men kan zich de vraag stellen wat die Antwerpenaren in Opbrakel kwamen zoeken. Blijkbaar was het bezit van een groot pachthof een veilige belegging en schiep het de mogelijkheid, als het hof een heerlijkheid was, een ronkende titel te voeren. Ook Opbrakel werd door de rijke stedelijke burgerij niet over het hoofd gezien: zo is gedurende de hele tweede helft van de 17de en de hele 18de eeuw het Hof ter Bruggen in handen gebleven van de adellijke Gentse familie van Larebeke. Het Hof te Fransbeke is tot het midden van de 18de eeuw eigendom gebleven van Antwerpse burgerij en daarna tot op het einde van het Ancien Régime het bezit geweest van Geraardsbergse adel.

Een ander opmerkelijk feit voor de eerste helft van de 17de eeuw is de continuïteit op het Hof te Fransbeke zelf. Reeds in 1608 -1610 was Joris Vanden Hecke pachter op het hof. Welnu, in1642 trad diezelfde Vanden Hecke in de eigendomsoverdrachten van de afgescheiden bossen,

30 Idem, f° 78v°-79r°, 86v°-88r°, 92v°-95r°,114v°-117r°, 117v°-119r°.
31 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 67: Wettelijke Passeringen, 1650 - 1661, f°14r°-v°.
32 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 168, blad 22 en 28.

landerijen en huizen van Fransbeke op als gevolmachtigde vanwege de eigenaars. Met grote zekerheid mogen wij derhalve aannemen dat deze Joris Vanden Hecke gedurende bijna de hele eerste helft van de 17de eeuw de eigenlijke pachter is geweest van het Hof te Fransbeke.

3. Fransbeke: een leen, een heerlijkheid?

Volgens de Penningcohieren van 1571 moest de pachter, naast de gewone pacht aan de eigenaar, ook nog 10 halster haver, 12.5 kapoenen, 8 broden en 8 pond "heerlycke rente" betalen "int hof tupbracle".Ook begin 17de eeuw stonden de heerlijke renten centraal in de problemen rond Fransbeke. In de genachte van de schepenbank van 8 oktober 1607 vroeg "Dheere Chevalier van Upbrakele...upt goet te fransbeke" 89 pond 16 schellingen "over de redemptie van twee jaeren heerlycke rente...uten voornoemden goede gaende". Bij de herhaling van dat verzoek op 3 maart 1608 werd de achterstallige rente gespecifieerd als bestaande uit haver, kapoenen, broden en penningen. Intussen had Antheunis van den Heede, Heer van Opbrakel, op de genachte van zijn leenmannen klacht neergelegd "up tgoet ende leen ghenoempt te fransbeke" en had hij verzocht hem een "denombrement vande selve leene" te overhandigen; bovendien moest Joris Vanden Hecke, de pachter op het Hof te Fransbeke, worden aangesteld als "bedienlyck" man, d.w.z. leenman ter vervanging van de eigenaar.

Uit deze gegevens mogen wij afleiden dat Fransbeke een leen was, afhangend van de heer van Opbrakel. Daarover kan geen twijfel bestaan, ware het niet dat in het leenboek van Opbrakel, dat nochtans nauwkeurig werd bijgehouden, nergens sprake is van een leen Fransbeke.[33]

Zo ook stellen een aantal documenten uitdrukkelijk dat Fransbeke een heerlijkheid was. Alle verkopingen van gronden te Fransbeke in 1642 werden mede ondertekend door Joris Vanden Hecke in de hoedanigheid van meier en door twee laten van de heerlijkheid Fransbeke. Zo gebeurde de plechtige overdracht van de "landen bosschen ende huysinghen" aan dokter Van Hende met de "speciale auctorisatie vande voorn. Joris Vanden hecke meyer Joris van haesevelde en Pieter de wulf laten van fransbeke". De verkoop aan de gebroeders Hoelman van 1260 roeden bos en 1108 roeden land, palend aan "tgoet van fransbeke", werd geregistreerd "voor meyer en schepenen van obbracle mitsg. voor meyer ende laten der heerlychede van fransbeke in tselve opbraecle" en ondertekend door o.a. "Jooris vanden hecke meier van fransbeke".

33 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 58: Leenboek, 1716 -1778.

Op 8 juli 1651 werd de verkoop van "een partye saeylant gheleghen binnen dese prochie van opbraecle onder de heerlichede van fransbeke ghenaempt de corte dreve" aan Gillis Hendrickx van Antwerpen, ondertekend door de meier en de schepenen van Opbrakel en door "Adriaen De Ruyvere meier, Jan Wymeels en Gillis van Hasevelde laeten vande heerlichede van fransbeke".

De uittreksels uit deze documenten spreken duidelijke taal: Fransbeke was een heerlijkheid met een meier en laten die bevoegd waren voor de lage justitie of grondjustitie.[34] Maar ook hier stelt zich een probleem: nergens staat vermeld van welk leenhof deze heerlijkheid werd gehouden.[35]

Hoe moeten wij beide moeilijkheden "Fransbeke: een leen, ja, maar" en "Fransbeke: een heerlijkheid, ja, maar" interpreteren? Een sluitende verklaring geven van deze opmerkelijke en uitzonderlijke toestand is niet mogelijk, een aanvaardbare hypothese formuleren wel.

Laat ons eerst nog eens beklemtonen dat tijdens het Ancien Régime het juridische statuut van gronden – heerlijkheid, leen, cijnsgrond, allodiale grond – nauwkeurig vast stond en in de loop van de eeuwen geen wijzigingen onderging: een 16de eeuwse heerlijkheid of een 17de eeuws leen was al van ouds een heerlijkheid of een leen. Het soms ingewikkelde statuut van diverse gronden van onze dorpen in het Ancien Régime vindt zijn oorsprong in middeleeuwse structuren. Eenmaal vastgelegd was er geen enkele reden om daar nog enige formele verandering in aan te brengen.

Wij weten dat Opbrakel gegroeid is uit de Karolingische "villa Braglo".[36] Het is best mogelijk, zoals wij in onze studie over het Hof ter Bruggen hebben aangetoond, dat het foncier – dit is het uitbatingscentrum of de latere heregrond – van deze villa oorspronkelijk gelegen was op de hoger gelegen kouters rond Ter Bruggen en in de 11de -12de eeuw verschoven is naar de huidige dorpskern.[37] Van de overige gronden is toen een mooi aaneengesloten geheel in vreemde handen gekomen: door schenking, aankoop en ruil verwierf de abdij van Ename de hele noordwestelijke hoek van Opbrakel, met name Wolfskerke. Ook

34 De lage justitie of grondjustitie was beperkt tot het beslechten van de geschillen nopens de gronden en het legaliseren van de transacties tussen de grondgebruikers (erven, onterven, wandeldood, doodkoop). (J. VAN TWEMBEKE, *Lijst der heerlijkheden van het Land van Aalst* (Gent, s.d.), p. 9.

35 Voor geheel het Land van Aalst vermeldt J. Van Twembeke amper vier lenen of heerlijkheden, waaronder Fransbeke te Opbrakel, zonder gekend leenhof (op.cit., p. 32 en 204).

36 J. VAN TWEMBEKE, *De heerlijkheid Brakel*, in: *Het Land van Aalst*, jg.11, 1959, nr..3, p. 85-119, p. 86-87.

37 Zie onze studie over het Hof ter Bruggen.

slaagde de abt er in om die gronden als allodiale heerlijkheid te laten erkennen, d.w.z. van geen hogere leenheer afhangend. Tot op het einde van het Ancien Régime is de heerlijkheid Wolfskerke, met het Hof te Wolfskerke als centrale uitbatingskern, in deze hoedanigheid van volledige zelfstandigheid blijven bestaan: heerlijke renten of andere verplichtingen aan de heer van Opbrakel golden niet voor de bewoners van Wolfskerke.

Anders is het vergaan met de twee overige grote uitbatingen van Opbrakel. Vermoedelijk werden bij erfenissen in de familie van de heren van Opbrakel zowel de zuidwestelijke hoek met het Hof ten Bosse, als de oorspronkelijke grond van het foncier met het Hof ter Bruggen aan familieleden toegekend. In tegenstelling echter tot Wolfskerke bleven zowel Ten Bosse, dat ook een heerlijkheid werd, als Ter Bruggen een leen, afhangend van het leenhof van Opbrakel; hier werd de leenband met de heer van Opbrakel niet verbroken.[38]

Welbewust hebben wij hier nog niet over Fransbeke gesproken, omdat wij vermoeden dat deze uitbating een iets jongere oorsprong heeft. Het is helemaal niet onmogelijk dat dit hof pas van de 13de-14de eeuw dateert, toen op dat ogenblik de juridische aard van de overige hoeven al lang vast lag. Het jongere Fransbeke heeft blijkbaar achteraf geen definitief, algemeen erkend, statuut verworven. Volgens sommige bronnen was het een leen, maar anderszijds stond het niet genoteerd in het leenboek van Opbrakel; het werd ook een heerlijkheid maar zonder duidelijke filiatie met het Opbrakelse leenhof.

Welke elementen doen ons veronderstellen dat Fransbeke een jongere uitbatingskern is geweest? In de eerste plaats pleit zijn ligging voor deze stelling. Zoals wij in het volgende hoofdstuk zullen zien, lag het Hof te Fransbeke helemaal in de diepte tegenaan de Dorenbosbeek en waren de bijhorende gronden grotendeels beboste natte broeken, vlak tegenaan het Vloesbergse Livierenbos gelegen. Het is meer dan logisch dat in de Middeleeuwen de betere, hoger gelegen kouters het eerst werden ontgonnen en dat de slechtere gronden, die voor ontginning in aanmerking konden komen, het laatst aan de beurt kwamen.Ook de toponymie ondersteunt onze opvatting dat Fransbeke vooral door ontginning van bos zijn meeste landerijen heeft verworven: de plaatsnamen het Rot, het Bosveld, de Lange Haag, de Korte Dreef spreken duidelijke taal. Verder slaan de toponiemen Lange Meers en Fransbekebroek op natte gronden, die moeilijk of nauwelijks in kultuur te brengen zijn. Ook de concentratie van 'veld'-namen zoals het

38 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 58, f° 1r°-5r°, 92r°-v°.

Robbeersveld, Jansveld, Ketelbuisersveld, Bosveld in de onmiddellijke omgeving wijzen op jongere ontginningen.[39]

Het lijkt ons aannemelijk dat het Hof te Fransbeke in de Late Middeleeuwen (eind 13de-14de eeuw) ontstaan en gegroeid is door rooing van de laatst overgebleven woeste gronden. Deze gronden, gelegen op de heerlijkheid Opbrakel maar ook tendele op de heerlijkheid Hof ten Bosse, werden in cijns afgestaan. Om de band met de uitbaters te waarborgen hebben zowel de Heren van Opbrakel als van Ten Bosse elk één perceel van voornoemde gronden in leen gegeven, zodat, voor deze percelen althans, de uitbaters aan hen gebonden bleven.[40] Als gevolg van de moeizame ontginning hebben de uitbaters van het Hof te Fransbeke inderdaad de overige gronden geleidelijk aan als hun eigendom beschouwd. In de 18de eeuw b.v. werden de landerijen van het Hof te Fransbeke, afgezien van de twee percelen leen, beschouwd als allodiaal bezit.[41] In feite waren de gronden die bij het Hof te Fransbeke hoorden geen echt allodium, ze bleven immers onderworpen aan de eeuwenoude heerlijke renten of cijnzen, die de heren van Opbrakel ook niet nalieten op te eisen. Het is over deze heerlijke renten van haver, kapoenen, broden en penningen trouwens dat in de jaren 1607-1610 onenigheid bestond, zoals wij hoger zagen.We menen te mogen besluiten dat het Hof te Fransbeke in zijn geheel geen leen was van de Heer van Opbrakel, als zodanig kwam het trouwens ook niet voor in het leenboek van de parochie; alleen twee percelen waren een leen, afhangend van Opbrakel, respectievelijk van Hof ten Bosse. De overige gronden van het Hof te Fransbeke bleven, zoals alle andere in Opbrakel, onderworpen aan de heerlijke renten of cijnzen.

Het antwoord op de vraag, in welke mate Fransbeke een heerlijkheid is geweest en bepaalde heerlijke rechten mocht uitoefenen, ligt eveneens in de ontstaansgeschiedenis van het hof. Voor de moeizame ontginning van de bossen en de afwatering van de lage meersen werd zonder twijfel beroep gedaan op noeste Opbrakelaars, die, in ruil voor het harde labeur, de beschikking kregen over een perceel uit het geheel dat aan Fransbeke was toegekend. Deze helpers bouwden er een woning en in de loop van de eeuwen beschouwden hun nazaten grond en huis als hun volle eigendom. Maar ook hier bleef de eigenaar van het Hof te Fransbeke bepaalde rechten en cijnzen pretenderen: bij verkoop b.v. van het perceel

39 A. VERHULST, *Landschap en landbouw in Middeleeuws Vlaanderen* (Gent, 1995), p. 119, 162.

40 De twee lenen van Fransbeke, die afhingen van het leenhof van Opbrakel en Ten Bosse of Courtaubois waren het Robbeersveld en een gedeelte van het Bosseveld.

41 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 71: Wettelijke Passeringen, 1710-1719, f° 133r°; nr. 150: Renten, Hypotheken en Klachten, 1698-1719, f° 114v°, 145v°.

was zijn toestemming vereist. Al die rechten stonden genoteerd in het bewuste denombrement, waarvan sprake was in 1607-1610. Bij latere verkopingen van het hof zal steeds uitdrukkelijk dat denombrement, als wezenlijk onderdeel van Fransbeke vermeld worden.[42] Door het feit dat de eigenaar van het Hof te Fransbeke bepaalde rechten kon uitoefenen in de omgeving, mogen wij Fransbeke inderdaad bestempelen als een heerlijkheid met het bezit van de lage justitie of grondjustitie.

Hoe groot was nu de heerlijkheid Fransbeke? Het gebied kwam overeen met de gronden die oorspronkelijk ter ontginning in cijns werden gegeven door de heren van Opbrakel en van Hof ten Bosse. Het lijkt ons meer dan aannemelijk dat met de 58 bunder, waarvan sprake in de Penningcohieren van 1571, het gehele gebied van de heerlijkheid werd bedoeld. Van die 58 bunder is ongeveer de helft door het hof zelf gebruikt geworden, de rest kwam ofwel in handen van de hoger vermelde helpers of bleef braak en werd tijdens de eerste helft van de 17de eeuw verkocht.

De oorsprong van Fransbeke, nl. een ontginning, gedeeltelijk door het eigenlijke hof en gedeeltelijk door nabij wonende boeren, met het ontstaan van een heerlijkheid als gevolg, gelijkt als twee druppels water op die van Wolfskerke. Ook daar is de ontginning het werk geweest én van een centrale hoeve én van een aantal cijnsboeren: het hof baatte 28,5 bunder uit, de cijnshouders namen 19,5 bunder voor hun rekening. Ook daar oefende de eigenaar, de abdij van Eename, een aantal heerlijke rechten uit. Het grote verschil zit hem in het feit dat, in tegenstelling tot Wolfskerke, Fransbeke juridisch wel afhankelijk is gebleven van de heer van Opbrakel.[43]

4. Fransbeke: gelokaliseerd dank zij kaartboek van 1651-1654

Tot hier toe is Fransbeke, zowel het eigenlijke hof met de bijhorende gronden als de meer uitgestrekte heerlijkheid, in de documenten verschenen als een historische werkelijkheid, maar naar de ligging en het uitzicht hadden wij het raden. Daarin is verandering gekomen dank

42 "ende voorts deselve hoeve ende hof te fransbeke met alle de landen ende heerlijcke renteboeck..." (R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 71, f° 132r°).

43 "verclaerende den comparant de voorseijde hoeve ende hof te fransbeke mette landen alsvoren te wesen vrij ende onbelast, ende hem liberlijck te competeren vuytghenommen servituten, verheffen ende andere lasten van grontcheijnsen oft andere, midtsgaeders thiende meerdere ofte mindere waermede de voorschreven hoeve ende landen van oudts subject ende belast souden moghen sijn sonder reserve" (R.A.Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 71, f° 132r°).

zij het kaartboek van Opbrakel, dat landmeter Pieter Hoelman in 1651-1654 met de uiterste nauwkeurigheid heeft getekend.[44] Bedoeling van het opmeten en in kaart brengen van de hele parochie was de jaarlijkse zetting of belasting nauwkeurig en zonder discussie te kunnen omslaan over de "ontblooters ende ghebruijckers". Samen met deze opmeting heeft Pieter Hoelman trouwens ook een tafelboek opgesteld waarin alle uitbatingen, met telkens de verwijzing naar het kaartboek, geregistreerd staan.[45] Dank zij beide uiterst waardevolle bronnen heeft het Hof te Fransbeke, en trouwens geheel Opbrakel, voor het eerst "een gezicht" gekregen.

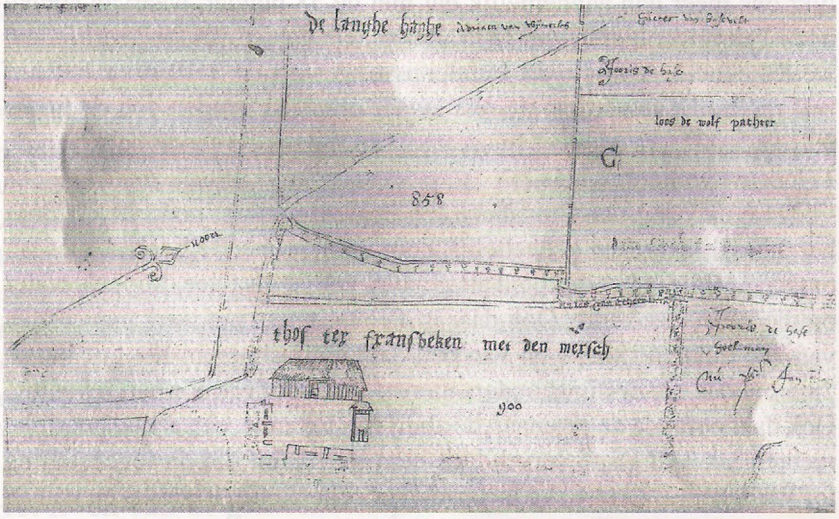

Figuur 2: Het Hof te Fransbeke volgens het kaartboek (1651-1654)

Het Hof te Fransbeke lag, zoals wij in de inleiding reeds hebben gezegd, niet op de huidige plaats aan de Leinstraat. Het oorspronkelijke hof was opgetrokken vlak tegenaan de Dorenbosbeek, in de buitenbocht die de huidige Lange Haag daar in de diepte maakt. Op de plaats waar nu een natte weide ligt en waar niets nog herinnert aan een boerderij, stonden in het midden van de 17de eeuw de vier hoevegebouwen van het Hof te Fransbeke (**fig.2**). Ze waren, zoals bij de andere grote pachthoven van Opbrakel, in kwadraat opgetrokken. Het woonhuis met één schoorsteen stond aan de zuidkant, het dichtst bij de beek; het was

44 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, oud nr. 168, nieuw nr. 298: Kaartboek, 1651-1654. Over dat kaartboek, zie onze bijdrage " *Opbrakel voor het eerst in kaart gebracht* in: *Annalen Geschied- en Oudheidkundige Kring van Ronse en het Tenement van Inde*, jg. 32, 1983, p. 201-205.

45 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 3: Tafelboek, vóór 1660.

geflankeerd in het westen door de stal en in het oosten door een mestkot of een duiventil. De schuur aan de overkant was helemaal in vakwerk opgetrokken.

In vergelijking met de andere pachthoven lag het Hof te Fransbeke er eerder schamel bij: niets in steen zoals bij het Hof ten Bosse, geen mote met groenten- of bloementuin zoals bij het Hof ten Bosse en het Hof ter Bruggen, geen tweede stal zoals bij de andere pachthoven. Het Hof te Fransbeke ademde helemaal niet de indrukwekkende grootsheid uit van Ten Bosse, Ter Bruggen of Wolfskerke, integendeel. Pieter Hoelman tekende een geheel van vier eerder armtierige gebouwen, weinig geordend en enigszins verloren gelegen in een natte weide.[46]

Welke gronden hoorden bij het hof? Wij citeren uit het bijhorende Tafelboek: "Adriaen de Ruyvere pachter int hof te fransbeke tselve hof met de meersch te fransbeke groot tsaemen 2 bunderen 100 roeden, item tbosschevelt met het bosschelken lancx de loviere en den meersch tot ande beke ende den langhen meersch tsaemen groot twaelf bunderen een dachwant 58 roeden, item een partye ghenaempt het rot west Gillis heyndricx noort Maerten van wittenberghe groot 2 bunderen 215 roeden, item traepierveldeken met tmeersschelken tot ande beke groot 300 roeden, item inden broeck ter fransbeken west de loviere groot 3 bunderen 15 roeden, item inden selven broeck suyt de wallecauter oost meester pieter oilman west de loviere groot 265 roeden, item trobbeetsvelt groot 4 bunderen 383 roeden, item inden grooten vaenbuyck oost pieter blommaert west jan walraeve groot 85 roeden, item inden cleynen vaenbuyck oost tclooster te sartroysen ten bossche west pieter van wienendaele groot 39 roeden".[47]

De totale oppervlakte van het Hof te Fransbeke, uitgebaat door Adriaen De Ruyvere, bedroeg op dat ogenblik 26 bunder 360 roeden, waarvan de twee laatste kleine perceeltjes helemaal aan de andere kant van Opbrakel waren gelegen. Op het bijgevoegde kaartje (**fig.3**) is duidelijk te zien dat de overige gronden gegroepeerd lagen in de directe omgeving van het hof; alleen het Robbeersveld, aan de overkant van de huidige Heinestraat en aan het Brakelbos palend, sloot er niet direct bij aan. Door hun hogere ligging waren het Rot, het Bosveld en het Robbeersveld grotendeels geschikt voor de teelt van gewassen, de Lange Meers, het Rappierveldeken, de grond bij het erf en zeker Fransbekebroek waren natte weilanden. Een groot deel van

46 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 168, kaartblad 22.
47 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 3, f° 41v°-42v°; nr. 168, kaartblad 3, 21, 22, 28.

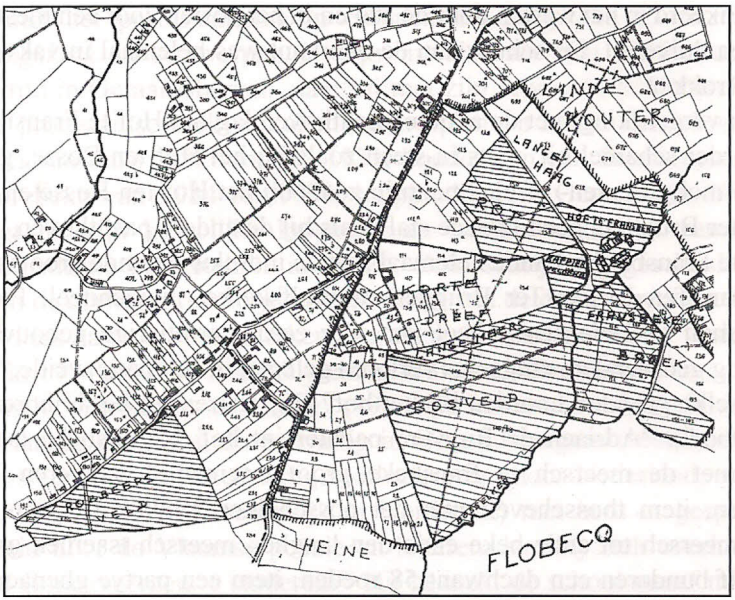

Figuur 3: De gronden van het Hof te Fransbeke volgens het kaartboek (1651-1654) geprojecteerd op de huidige kadasterkaart

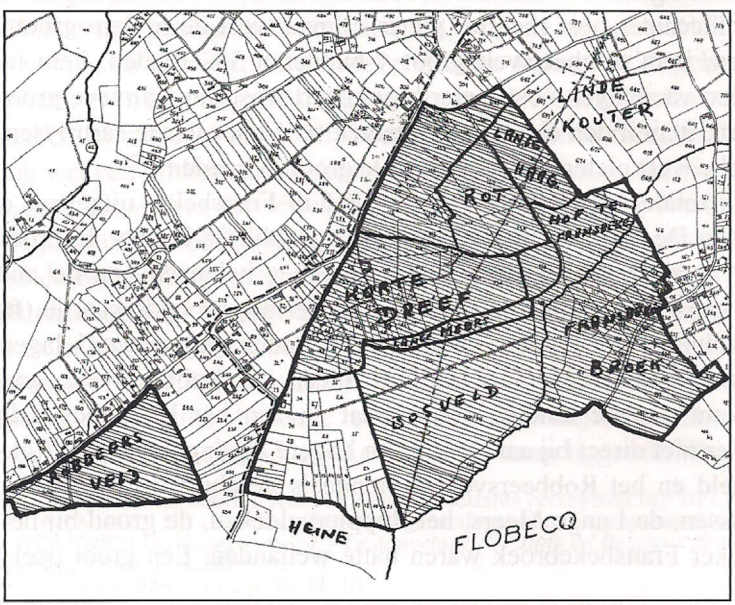

Figuur 4: De oorspronkelijke uitgestrektheid van de Heerlijkheid Fransbeke

dat Fransbekebroek, dat in de jaren 1640 verkocht werd, was in de 18de eeuw trouwens nog bos.

Steunend op het Kaartboek kunnen wij ons ook een idee vormen van de uitgestrektheid van de heerlijkheid Fransbeke (**fig. 4**). Volgens de Penningcohieren van 1571 was Fransbeke 58 bunder groot. Verminderd met de 3,5 bunder op de Steenpaal en met een paar meer afgelegen percelen mogen wij aannemen dat de heerlijkheid ongeveer 50 bunder groot kan geweest zijn. Daartoe behoorden, naast de gronden van het eigenlijke hof, zeker ook het hele Fransbekebroek, de Lange Haag en de Korte Dreef. Bij de registratie van de verkopingen immers van delen uit het Fransbekebroek en van de Lange Haag en de Korte Dreef waren de meier en laten van de heerlijkheid Fransbeke uitdrukkelijk aanwezig. De heerlijkheid Fransbeke reikte vermoedelijk tot aan de huidige Heinestraat, Cijnsland en het zuidelijke stuk van de Leinstraat in het westen, aan het toenmalige leen de Heine en Vloesberg in het zuiden, aan de Lindekouter in het oosten en aan het huidige Fransbeke in het noorden.[48] Deze heerlijkheid was weinig bewoond, vandaar dat ze in de documenten weinig ter sprake is gekomen.[49]

5. Een halve eeuw oorlog: kommer en kwel in Opbrakel

Tijdens de hele tweede helft van de 17de eeuw heeft het Hof te Fransbeke maar één eigenaar gehad . Toen Anna van Pilckem op 13 juli 1639 te Opbrakel officieel erkend werd als de nieuwe eigenares van het Hof te Fransbeke moet zij nog een jong meisje geweest zijn. Op het Kaartboek van 1651 -1654 staat haar naam vermeld: "den deel van den brouck ter fransbeken competerende thof ter fransbeken *Anna van pilcqem* ende ghebruyckt bij Adriaen de ruyver".[50] Zij is later getrouwd met Pieter Thijsman, evenals zijzelf uit het Antwerpse afkomstig. Pieter en Anna, welstellende Antwerpse burgers, hebben hun Opbrakelse eigendom voor de rest van hun leven als waardevol familiepatrimonium behouden en beheerd in moeilijke tijden. Pas in 1705, kort voor zijn dood, heeft Pieter Thijsman de verantwoordelijkheid over het Hof te Fransbeke doorgegeven aan zijn twee zonen Jan en François.

Voor de pachters van het hof is de tweede helft van de 17de eeuw en

48 Op kaartje fig. 4 hebben wij deze grenzen met een dikke lijn aangeduid.

49 De verkoop van een "lochtinc" van 160 roeden, gelegen aan de Leinstraat, op 3 augustus 1680 werd mede ondertekend door Pieter Van Wijmeersch als meier en door Adriaen Volckaert en Michiel Dernaucourt als laten van de heerlijkheid Fransbeke (R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 111: Wettelijke Passeringen, 1680-1689, f° 63v°-64v°).

50 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 168, kaartblad 28.

het begin van de 18de eeuw heel wat problematischer verlopen. Tussen 1666 en 1711 werden grote delen van Henegouwen en Zuid-Vlaanderen geteisterd door de bijna ononderbroken oorlogen van Lodewijk XIV. Vooral de Negenjarige Oorlog (1688-1696) met allerlei opeisingen, plunderingen, leveringen, extra zware karwijen, soldatenlogies, met als gevolg verhoogde belastingen, drukte zwaar op de hele bevolking. Daar bovenop woedde een pestepidemie in 1676-1678 en tot overmaat van ramp mislukten ook nog eens de oogsten in 1692 en opnieuw in 1698.[51]

De eerste pachter van het Hof te Fransbeke in de tweede helft van de 17de eeuw is Adriaen De Ruyver geweest. Misschien was hij verwant aan de broers Filip en Jan De Ruyver, die toen het Hof te Wolfskerke in pacht hadden. Adriaen De Ruyver staat als pachter van het Hof te Fransbeke vermeld in het Kaartboek van 1651 - 1654 en volgens het gelijktijdig opgestelde Tafelboek was de uitbating toen ruim 27 bunder groot.Vóór 1662 werd het Robbeersveld uit de pacht van het Hof te Fransbeke gelicht en aan Boudewijn Volckaert in pacht gegeven; daardoor kromp de uitbating van het hof tot 23 bunder 251 roeden.[52]

Ten laatste in 1675 werd Adriaen De Ruyver opgevolgd door Joris De Wolf, die in 1677 tijdens de pestepidemie op het Hof te Fransbeke gestorven is; hij liet weduwe Katelijne De Cubber en vijf kinderen achter. Zijn nagelaten Staat van Goed laat zien dat de gebouwen eigenaarskapitaal waren, het bedrijfskapitaal bleef pachtersbezit. Zo was de veestapel, die op dat ogenblik bestond uit twee paarden, twee koeien en een kalf, eigendom van de pachter. Het geheel van de activa (de roerende bezittingen zoals de beesten, werktuigen, meubelen en huisgerief, de houtwas, het verrichte werk op het land en ten slotte de uitgeleende gelden) waren in totaal 1160 pond waard. Tot de passiva hoorden de achterstallige pachtsommen van de jaren 1675 en 1676 (telkens 180 pond) en van het jaar 1677 (68 pond). De globale passiva beliepen 845 pond zodat een batig saldo van 314 pond overbleef.[53]

De pachter van het Robbeersveld, Boudewijn Volckaert, was reeds

51 Tussen 1 augustus 1691 en 18 juni 1692 heeft Opbrakel, als rechtstreeks gevolg van de oorlog, ruim 2.550 pond onkosten gemaakt of 25% van zijn totale uitgaven. Uit de verschillende posten van de rekening blijkt dat Opbrakel bij het oorlogsgebeuren betrokken was door verplichte leveringen van allerlei goederen en paarden, represailles onder de vorm van gevangennemingen, actieve deelname van sommige inwoners bij het versterken van steden of het bespionneren van de vijand, alsook door het inkwartieren van groepen soldaten S. DE LANGE, *Een rekening van Opbrakel uit het einde van de 17de eeuw*, in: *Het Land van Aalst*, jg. 27, 1975, p. 1-11.

52 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 3, f° 42r°-v°.

53 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 80: Staten van Goed, 1670-1679, niet gefolieerd.

in 1668 gestorven[54] en broer Pieter had de pacht overgenomen. Ook deze Pieter is bezweken tijdens de moordende pestepidemie. Blijkbaar had hij zijn pacht voor het Robbeersveld gedurende vele jaren niet betaald, daar bij zijn dood in 1679 de pachtschulden bij eigenaar Pieter Thijsman tot 470 pond waren opgelopen.[55]

De nieuwe pachter op het Hof te Fransbeke werd Ingel De Temmerman, die na het overlijden van Pieter Volckaert ook het Robbeersveld in gebruik nam. In 1688 en 1692 pachtte hij nog enkele perceeltjes op de Steenpaal, zodat zijn bedrijf in totaal 28 bunder 28 roeden besloeg.[56] Na zijn dood heeft zijn weduwe het hof nog uitgebaat tot1697.[57] In de loop van dat jaar werd zij opgevolgd door Alexander Van den Bossche.[58]

Evenals de vorige pachters heeft ook Alexander Van den Bossche uiterst moeilijke jaren gekend op het Hof te Fransbeke. Weliswaar had hij van de eigenaar een gunstige pachtprijs bedongen – 144 pond in plaats van 180 pond in de jaren 1670 – maar in het eerste jaar liep het al verkeerd: de oogst van 1698 mislukte.[59] Zijn enige, magere troost was de vaststelling dat hij niet alleen getroffen werd, ook op de andere pachthoeven was het kommer en kwel. Zo had b.v. de weduwe Bousijn, de pachteres op het Hof te Wolfskerke, na de betaling van enkele restjes pacht van de jaren 1682 en 1683 (!) het hof in 1699 als een dief in de nacht verlaten. In de "ommestelling" van 23 juli 1699 m.b.t. de oogst van de jaren 1697 en 1698 mocht de abdij zelf opdraaien voor de belasting op haar pachthof en in 1705 had de abdij van haar nieuwe pachter nog geen pond ontvangen van de voorbije zes jaar.[60] Voor het Hof ter Bruggen zocht de nieuwe eigenaar een andere pachter tegen een verminderde pachtprijs: "ick moet eenen goeden man hebben ende liever wat minder gheven voor pacht".[61]

Misschien is voor Alexander Van den Bossche de uitbating van het Hof te Fransbeke, dank zij de lage pachtprijs, aanvankelijk nog enigszins draaglijk geweest.[62] Na enkele jaren echter kon ook hij de

54 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 79: Staten van Goed, 1660-1669, f° 138-146.
55 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 80, niet gefolieerd.
56 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 2: Landboek, 1686, f°138r°-139r°,142r°, 162v°, 330v°, 333v° en nr. 4: Tafelboek, 1686, f°20v°.
57 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 23: Ommestellingen, 17de -18de eeuw, f° 3v°.
58 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 4 f° 20v°.
59 C. VANDENBROECKE, Vlaamse koopkracht gisteren, vandaag en morgen (Leuven, 1984), p. 118 -119.
60 S. DE LANGE, De grote pachthoven van Opbrakel. Het Hof te Wolfskerke, p. 120.
61 S. DE LANGE, De grote pachthoven van Opbrakel. Het Hof ter Bruggen.
62 De pacht van het Hof te Wolfskerke bedroeg 360 pond in 1699 en 400 pond vanaf 1700.

pacht en de belastingen niet meer betalen. Daarom nam Pieter Thijsman, de bejaarde eigenaar, in 1705 twee besluiten. Om de belastingsdruk op het hof te verminderen gaf hij het Fransbekebroek voor 6 jaar gratis in bruikleen aan de parochie. Bovendien gaf hij zijn zonen Jan en François de opdracht de rest van het hof, in zijn geheel of ten dele, aan een andere pachter te verhuren en als dat niet zou lukken, het dan ook voor 6 jaar aan de parochie te geven: bracht het hof niets op, er zouden ten minste geen belastingen moeten betaald worden.[63] Maar zo ver is het allemaal niet gekomen, er gebeurde iets heel anders.

Men zou bijna zeggen dat op de pachters van Fransbeke een vloek rustte, bij elk onheil deelden zij in de brokken. De pachters Joris De Wolf en Pieter Volckaert waren aan de pest gestorven, pachter Alexander Van den Bossche is het nauwelijks beter vergaan. Op 14 augustus 1706 is hij immers als oorlogsslachtoffer gestorven: "ter causen van het overlijden vanden voornoemden alexander vanden Bossche voor het voornoemde belegh ghequest gheweest sijnde door een bombe".[64]

Bij dat plotse overlijden van Alexander Van den Bosse, die een weduwe en minderjarige kinderen achterliet, werd een Staat van Goed opgemaakt, die volledig bewaard is. Omwille van het grote belang voor diverse aspecten van het leven op het Hof te Fransbeke geven wij hier het document bijna integraal weer:

"Baete ende prijs van labeur, mesvette, dright, saet ende andersints
Alvooren over den prijs van het labeur ghedaen op neghen dachwant landt vanden goede te fransbeke ghelabeurt met sijne volle braeckvorren ten advenante van derthien ponden par het dachwant de somme van 118 pd
Item over achthien prijsvoeren mesvette opde voornoemde neghen dachwant landt ghevoert ten advenante van ses ponden parisis het prijsvoer daerin begrepen het voeren ende breeden de somme van 216 pd
Item voor achthien meutjens cooren opde voornoemde neghen dachwant landt ghesaeijt ten advenante van vierentwintigh schell par het meutjen de somme van 10 pd 16 sch
Item voor het labeur ghedaen op vijfthien dachwant landt met sijne volle braeckvorren min een halfve vorre ten advenante van elf ponden seven schell ses drs par het dachwant de somme van 170 pd 12 sch 6 d
Item over 25 prijsvoeren mesvette op twaelf dachwant en half vande voornoemde vijfthien dachwant ghevoert, daerin begrepen het voeren ende breeden ten advenante van ses ponden par ieder prijsvoer de somme van

63 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 25: Documenten bij de parochierekeningen, 1700-1719, f° 293r°- 294v°.
64 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 84: Staten van Goed, 1708-1714, f° 29r°.

150 pd
Item voor dertich meutjens cooren opde voorn. twaelf dachwant en half landt ghesaeijt ten advenante van 24 sch het meutjen de somme van 30 pd
Item voor den prijs van het labeur ghedaen op twee dachwant en half landt verantsaet met een vorre ten adv. van vier ponden sesthien sch par het dachw. de somme van 12 pd
Item voor drij prijsvoeren mesvette opde voorn. twee dachw. en half ghevoert ten advenante van ses ponden het prijsvoer met het breeden de somme van 18 pd
Item voor vijf meut. cooren daerop besaeijt ten adv. van 24 sch het meutjen 6 pd
Item over het derde vet in alle de coorenstoppelen opde landen ten sterfhuijse bevonden de somme van 55 pd 6 sch 6 d
Item over het sturten van thien dachwant landt op het robeertsveldt ten advenante van twee ponden thien sch par het dachwant 25 pd
Item voor het sturten van vijf dachwant en half in twee partijen op het Bosscheveldt ten advenante alsvooren de somme van 13 pd 15 sch
Item voor het opsplijten van vijf dachwant landt op het rot ende het loofveldeken ten advenante van dertich schellingen par het dachwant de somme van 7 pd 10 sch
Item voor het opsplijten van noch thien dachwanden lant in twee partijen op het bosscheveldt ten advenante alsvooren de somme van 15 pd
Item voor het naervet van 75 roeden looflandt op het veldeken ghenommen op dhelft vande volle mesvette de somme van 7 pd 15 sch
Item voor het sturten van vier dachwant claeverlandt ten advenante van twee ponden thien schell par het dachwant de somme 10 pd
Item voor het claeverlandt op de voorn vier dachw landt ghesaeijt de somme 4 pd 16 sch
Item voor het naervet vande turf asschen op het voornoemde claeverlandt ghesturt de somme van 3 pd 12 sch
Item over den prijs van neghen duijsent budsen bevonden opden voornoemden goede te fransbeke opden brouck, ende opde haeghen vanden selven goede ghepresen drij ponden par het hondert de somme van 270 pd
Eerste somme van baete bedraegt 1.152 pond 3 schellingen parisis

Baete ende prijs van meubelen huijscatheijlen bestialen ende andersints
Alvooren een keren twee melckcuijpen ende een seije t'saemen ghepresen 7 pd 16 sch
Item twee ijsere potten een ijsere ende een copere panne t'saemen 5 pd 8 sch
Item den hanghel, eenen brandereel, een hanghijser ende een tanghe 9 pd
Item eenen rieck eenen meshaeck ende een gaffel ghepresen 24 sch
Item een lanterne vier tinne lepels ende gheheel den hanck t'saemen 2 pd 8 sch
Item eenen coperen ketel twee dranck eemers ende eenen waeter heemer ghepresen t'saemen op 4 pd

Item een spiesschen schapraeij ghepresen 10 pd
Item twee spinnewielen met alle de stoelen ende bancken ghepresen 2 pd 8 sch
Item eenen troch, eenen spiesschen coffer ende eenen teemsch ghepresen 8 pd
Item eenen wan, een meutjen ende drij stucken gaeren t'saemen ghepresen 2 pd 8 sch
Item een spaeij, twee bijlen, een hauwmes, een strijckijser ende een ekel 4 pd 10 sch
Item de kleederen ende lijnwaet vande hauderighe ghepresen 6 pd
Item 25 banden ongheswinghelt vlas ghepresen 5 pd
Item 14 meutjens haever ten advenante van 13 sch het meutjen ghepresen 9 pd 2 sch
Item 14 meutjens boonen ten advenante van 20 sch het meutjen 14 pd
Item seven meutjens erten a 20 sch het meutjen 7 pd
Item vier meutjens mesteluijn a 24 sch het meutjen 4 pd 16 sch
Item noch 14 sacken mesteluijn ten advenante alsvooren 134 pd 8 sch
Item het bedde met sijne toebehoorten ghepresen 24 pd
Item een swarte merrie sijnde van tant, ende een bruijn merrie oudt vijf jaeren t'saemen ghepresen 384 pd
Item een swart veulen gheteeckent met een sterre ende een bruijn veulen gheteeckent met een cleen blesken ghepresen t'saemen 132 pd
Item vier coeijen t'saemen ghepresen 144 pd
Item drij jaerlinghen t'saemen ghepresen 30 pd
Item alle de coorenschooven, cloppelijnghen, gheluijen stroij, ende hoij inde schuere bevonden, t'saemen ghepresen 120 pd
Item alle het mesvette ligghende opden hof ghepresen op twintich prijsvoeren ten advenante van vier pond sesthien sch het prijsvoer 96 pd
Item eenen waeghen ghepresen 60 pd
Item eenen ploegh ende een eeghde ghepresen 16 pd
Item alle het haut opden hof ende inde schuere bevonden ghepresen 9 pd 12 sch
Item eenighe stucken ghesauten verckensvlees ghepresen 12 pd
Item voor 28 lammers vercocht in julij 1707 78 pd
Item over den prijs vande wolle vande schaepen vercocht half meij 1707 98 pd
Item brenght den hauder in baete de recompensie verleent bijde heeren ghedeputeerden der twee steden ende lande van Aelst ter causen van het verlies van een peerdt voor het belegh van meenen ten jaere 1706 bedraeghende de somme van 120 pd
Item de recompensie bijde voorn. Heeren ghedeputeerden verleent ter causen van het overlijden vande voorn. alexander vanden bossche voor het voornoemde

belegh ghequest gheweest sijnde door een bombe bedraeghende de somme van 96 pd
Gevende de hauderigghe te kennen dat sij heeft een billet van recompensie over t'doen van eenen waeghen ten dienste vande majesteijt, bedraeghende acht ponden groot; maer alsoo den ontfangher vande lande difficulteijt maeckt t'selve te laeten afrekenen wort het selve hier ghebracht voor memorie
Tweede somme van baete bedraeght 1.668 pond parisis
Somma totalis van baete bedraeght 2.823 pond parisis

Commeren ende lasten ten voornoemden sterfhuijse bevonden
Alvooren schuldigh aen joos de smet over leverijnghe van cooren ende gheleenden ghelde de somme van 120 pd
Item aen Charles de smedt over reste van coop van een peerdt 42 pd
Item aende wed N sanglé tot geeraertsberghe over solderhuere 4 pd 16 sch
Item aen Michiel de Craene tot geeraertsberghe over solderhuere 7 pd
Item aende comis vande provintierechten tot geeraertsberge over bestiael gheldt 120 pd
Item schuldigh aen Robert N. goreelmaecker over leverijnghe van harnas 10 pd
Item aen Judocus de Clercq tot nederbraecle over coop van lijnwaet 3 pd
Item aen pieter de coninck tot Nederbraecle over coop van claeversaet 3 pd
Item aen pieter de stercke over aerbeijtsloon ende leverijnghe van lijnsaet 44 pd 16 sch
Item aen Jan de wolf over leverijnghe van bier ende teirijnghen 48 pd
Item aen Jan de Meu over maecken van haut 14 pd 8 sch
Item aen Guilliame Gilleman over leverijnghe van cooren 12 pd 16 sch
Item aenden selven over coop ende leverijnghe van ses meutjens haever 8 pd
Item aen Joos de Ruyvere over gheleenden ghelde 5 pd 12 sch
Item aen Joannes Roos over aerbeijtsloon 6 pd
Item aen Jacques volckaert over coop van cooren 6 pd
Item aen Louis van Cleijen over teirijnghen 6 pd
Item aen pieter van wijmeersch over teirijnghen 8 pd
Item aen Joos duson over gheleenden ghelde slaghhaut ende teirijnghe 13 pd 10 sch
Item aen Adriaen Roos over maelgheldt ende oncosten van executie 19 pd 4 sch
Item aen Andries de saedelaere, Anthone hubo ende Joos wauters over oncosten van executie ghedaen ten versoecke van Joos de mol ontfangher deser prochie 10 pd 16 sch
Item aen jan Brootcooren meijer deser prochie ter causen alsvooren 4 pd

16 sch
Item aen Marie Anne Quatrois over diensthuere schuldigh twee hemden compt 4 pd
Item aen Joanne vanden Bossche over diensthuere 42 pd
Item aen Jan Roelandt over leverijnghe van lijnsaet 30 pd
Item aen Adriaen de triest schaepherder over diensthuere 27 pd
Item schuldigh aen dheer pieter Thijsman over den prijs van elf duijsent budsen bij wijlent den overledenen aenveert t'sijnen aecommen aende goede te fransbeke ten advenante van drij ponden par het hondert de somme van 430 pd
Item schuldigh aenden voorseijden dheer pieter thijsman over vier jaeren pacht van het voornoemde hof te fransbeke, groot 27 bunderen 1 dachwant 34 roeden, verschenen kerssavondt 1706 ten advenante van een hondert vierenveertigh ponden par t'siaers, vijf hondert sesent'seventigh ponden par, maer alsoo de hauderigghe daerin alleene moet dooghen tweeendertigh ponden twee schell par over den pacht van ses bunderen braecke bij haer hiervooren op prijs aenveert verschenen kerssavondt 1706 wort alhier ghebracht de resterende somme van 543 pd 18 sch
Item schuldigh aen Joos de mol over reste van de settijnghe ommeghestelt tot laste vande ghebruijckers vanden jaere 1705 de somme van 76 pd 17 sch
Item schuldigh aenden selven Joos de mol over de settijnghe ommeghesteldt den lesten decembre 1706 ten advenante van sesthien ponden par ten bunder te weten vier ponden tot laste vande ghebruijckers ende ontblooters vanden jaere ende ougst 1705, ende twaelf ponden tot laste vande ghebruijckers ende ontblooters vanden jaere ende ougst 1706 vier hondert sevenendertigh ponden thien schell, maer d'hauderigghe inde selve somme alleene moet betaelen tweeent'seventigh ponden over de settijnghe van ses bunderen braecke ten jaere 1706, hiervooren bij haer op prijs aenveert, wort hier ghebracht de resterende somme van 365 pd 10 sch
Item schuldigh aeden selven Joos de mol over de settijnghe ommeghesteldt den 22 maerte 1707 ten advenante van seven ponden thien schell ten bunder tot laste vande ghebruijckers vanden voorschreven jaere ende ougst 1706 twee hondert vijf ponden maer alsoo de hauderigghe daerin alleene moet betaelen vijfenveertigh ponden over de voorn. ses bunderen braecke, wort hier ghebracht de resterende somme van 160 pd
Item schuldigh aen mevrauw van opbraecle over t'recht van t'beste hooft bij moderatie ende accorde de somme van 12 pd
aenden Bailliu voor vacatie ten passeren deser 3 pd 12 sch
aenden selven voor het afnemen vanden eedt vande hauderigghe ende vooght 6 sch
aenden meijer voor vacatie ten passeren deser 3 pd 12 sch
aen ses schepenen voor vacatie t'saemen 7 pd 12 sch
aenden greffier voor vacatie met het appostilleren ende sommeren deser 5 pd

aenden selven voor het stellen deser met den seghel 15 pd
aenden selven vooe de double ofte acte met seghel 4 pd 12 sch
aenden praeter voor sijnen dienst 14 sch

Somma totalis van commeren ende lasten bedraeght twee duijsent een hondert sesenveertigh ponden acht schellingen parisis
Ende de baete bedraeght twee duijsent acht hondert twintigh ponden drij schellingen parisis
Dus bedraeght de ghemeene baete meer dan de schult ses hondert drijentseventigh ponden veerthien schellingen parisis
Aldus wettelijck ghepasseert ter auditie ende overstaen van guislain de vos Bailliu, Jan Brootcooren meijer, Jan marroijen, anthone faignaert, Cornelis de stercke, gillis meert, Jan quatrois ende steven vanden habeele schepenen februarij 1708".[65]

Deze Staat van Goed geeft ons een beter zicht op de landbouwbedrijvigheid en het leven in het algemeen op het Hof te Fransbeke in het begin van de 18de eeuw. Het Hof te Fransbeke was, evenals de overige grote pachthoeven van Opbrakel, in oorsprong een euselbedrijf. Dat bedrijfsstelsel was in de Middeleeuwen verspreid in de vruchtbare leemstreek van o.a. het Land van Aalst. Daar bezat elk hof blijvende, vaste weiden of eusels. Vanaf de 17de eeuw verdwenen deze eusels en werden ze vervangen door kunstmatige weiden. Het hooi en de naweide van de meersen en van de vroegere eusels leverden de weidemest op. Samen met de stromest brachten de begraasde weiden alsook de stalvoeding met klaver de mestvoorraad, basis van hoge landbouwproducties van het hof, op peil.[66]

Het Hof te Fransbeke beantwoordde in het begin van de 18de eeuw helemaal aan deze voorwaarden. Bewijzen van weilanden en meersen vinden wij in de toponymie: de Lange Meers en het Fransbekebroek hoeven geen verdere verklaring. Stalvoeding was mogelijk dank zij de teelt van klaver en rapen.[67] Uit de Staat van Goed blijkt trouwens duidelijk het uitermate grote belang van de bemesting. Wat de vruchtwisseling betreft was het Hof te Fransbeke gegroeid uit het klassieke drieslagstelsel, maar had het omstreeks 1700, dank zij de

65 Idem, f° 22r°- 34v°.
66 P. LINDEMANS, op. cit., dl I, p. 27, 51.
67 Zowel vlak naast het Hof ter Bruggen als naast het Hof te Fransbeke lag een "rappierveldeke" of rapenveld (R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 68, kaartblad 23, nr. 4, f° 20v°).

betere bemesting, vermoedelijk reeds het braakjaar afgeschaft.[68] Dat het Hof te Fransbeke aan al deze kenmerken beantwoordt, bewijst het eerste deel van de weergegeven Staat van Goed, waar de landbouwactiviteiten aan bod komen.

De eerste post van de activa handelt over de "prijsije" van de bewerkte gronden. Negen dagwand had de bewerkingen van het wintergraan ondergaan. De volle braakvoor – d.i. de diepe ploegvoor waardoor de vergane stoppel diep begraven wordt[69] – werd gevolgd door de bemesting met 18 karren stalmest en het inzaaien van 18 "meutjens" graan.[70] Ook de volgende 12,5 dagwand, van een totaal van 15, was op de zelfde wijze geploegd, bemest en bezaaid. Een akker van 2,5 dagwand was verandzaad, d.w.z. niet in de gewone vruchtwisseling van het drieslagstelsel opgenomen, en was eveneens met winterkoren bezaaid.[71] In totaal waren dus 24 dagwand of 6 bunder (22% van de hele oppervlakte) ingenomen door wintergranen.

De akkers die voor de zomervruchten in aanmerking kwamen hadden reeds een eerste bewerking gekregen: overal was de korenstoppel al bemest. Van het Robbeersveld en van het Bosseveld waren bovendien 10 en 5 dagwand reeds "gesturt" of omgeploegd. Deze 15 dagwand lag dus klaar om bezaaid te worden met zomervruchten, zoals met erwten, veldbonen, haver, gerst, vlas.

Een derde groep gronden had één bewerking ondergaan, nl. die van het "opsplijten". Het betreft de akkers die in 1706 zomervruchten hadden voortgebracht en die in het voorjaar van 1707 werden geschoffeld, om het onkruid bloot te stellen aan de uitdrogende werking van zon en wind; hierna moest dan in juni de volle braakvoor volgen. Op het Rot en het Loofveldeke was al 5 dagwand opgespleten en op het Bosseveld 10 dagwand. Ten slotte had 4 dagwand klaverland ook reeds de nodige bewerkingen gekregen: het was "gesturt" of geploegd, bezaaid en het had een typische nabemesting gehad met "turf asschen".[72]

68 "De Vlaamse landbouw mag zich terecht beroemen in West-Europa bij de allereersten te zijn geweest om het braakjaar af te schaffen. Landbouw zonder braak was vanaf de 17de eeuw een der meest opgemerkte eigenschappen van de Vlaamse landbouw. De Vlaamse boer beschikte, dank zij de stalvoeding met groenvoedergewassen, over voldoende mest om de grond onafgebroken vruchten te laten dragen." (P. LINDEMANS, op. cit., dl I, p. 118-119).

69 P. LINDEMANS, op. cit., dl I, p. 135.

70 Een meutjen of meuken was het 8ste deel van een zak en bevatte ongeveer 13,5 liter (P. VANDEWALLE, op. cit).

71 "Verandzaden" wil zeggen: de oorspronkelijke bestemming van de "zaden" wijzigen; in een der "zaden" een andere vrucht zaaien dan de traditionele "granen" (P. LINDEMANS, op. cit., dl I, p. 102).

72 "Vanaf het einde der 17de eeuw kwam de bemesting met hout- en turfas algemeen in gebruik. De ervaring had aan onze landbouwers de merkwaardige invloed geleerd, en doen waarderen, van deze kali-rijke meststof op de klaverteelt. De meest gebruikte as was de turfas. Ze kwam uit Holland en werd per schip naar onze voornaamste steden gevoerd, waar de landbouwers ze kwamen opkopen" (P. LINDEMANS, op. cit., dl. I, p. 68-69).

Van de totale oppervlakte van het Hof te Fransbeke, ruim 27 bunder, was dus minstens 58 dagwand en 75 roeden of 53 % bewerkt akkerland. Rekenen wij daar de 6 bunder bij, die na de dood van de pachter braak bleef, dan besloegen in1706 de akkers in totaal ten minste 73% van het hele areaal.

Onder de roerende bezittingen was de veestapel veruit het kostbaarst. De 2 paarden en de 2 veulens waren samen 516 pond waard; bovendien werd voor een opgeëist en gedood paard – waarschijnlijk een oude knol – 120 pond schadevergoeding toegekend. Samen met de 4 koeien (144 pond), de 3 kalveren (30 pond) en de 28 lammeren (78 pond) had de hele veestapel een waarde van 888 pond of meer dan de helft van die van alle roerende goederen.

Op het hof bevond zich uiteraard groot landbouwalaam (een wagen, een ploeg en een eg), klein alaam (een riek, een mesthaak, een gaffel, een spade, bijlen, een kapmes), wat mest en allerlei voorraad (masteluin, haver, bonen, erwten, lijnzaad, ongezwingeld vlas). In de schuur stak stro en hooi en ten slotte werd het waardevolle hout niet vergeten: zowel de bussels op het hof als het hout van de hagen werd in rekening gebracht.

Het eigenlijke huisgerief getuigde helemaal niet van enige luxe: een paar potten en pannen en lepels, wat eenvoudige meubelen, het noodzakelijke haardgerief, alles te samen nauwelijks 63 pond waard. Uiteraard ontbraken voor de huisnijverheid noch de melkbenodigheden noch een paar spinnewielen.

In de passiva van het sterfhuis beliepen de schulden voor geleverde goederen en diensten samen ruim 460 pond; veel zwaarder wogen evenwel de achterstallen van betalingen van de wettelijke verplichtingen. Het "bestiaelgheldt" was opgelopen tot 120 pond, het "maelgheldt" met de bijkomende onkosten tot ruim 34 pond, maar vooral bij eigenaar Pieter Thijsman stonden de pachters zeer zwaar in het krijt: 330 pond voor de overname van het hout bij de aanvaarding van de pacht en 543 pond 18 schellingen, omdat de pacht in 4 jaar niet was betaald. Ook de belastingsontvanger had nog enkele vorderingen: 76 pond 17 schellingen voor de zetting van 1705, 365 pond 10 schellingen voor de zetting van 1706 en ten slotte nog 160 pond voor de zetting van maart 1707. Niettegenstaande de zware schulden was de uiteindelijke balans van het sterfhuis toch nog positief: er bleef netto 673 pond 14 schellingen over.

Wij kunnen wellicht besluiten dat het gezin Van den Bossche het pachthof te Fransbeke gedurende een kleine tien jaar zo goed mogelijk

in stand heeft gehouden. De akkers waren degelijk bewerkt op het ogenblik van het overlijden van de pachter en pas na zijn dood is 6 bunder braak blijven liggen.Naast het werk op de akkers, dat met knecht Johannes Roos werd verricht, ging schaapherder Adriaen De Triest de schapen en lammeren hoeden. Op het hof zelf hielpen Marie Anne Quatrois en Jeanne Van den Bossche o.a. met melken en spinnen. Als gevolg echter van de onrustige tijden konden de uitstaande schulden niet regelmatig vereffend worden. Toen Alexander Van den Bossche in augustus 1706 stierf, bedroeg de achterstal van de pacht reeds meer dan 3 jaar en was de zetting van 1705 nog maar ten dele betaald. Ook bij particulieren stonden links en rechts nog openstaande schulden voor geleverde producten, verteer of geleende sommetjes geld. Wij moeten evenwel bedenken dat schulden maken toen de meest normale zaak was: in slechte jaren werden schulden aangegaan, die in betere jaren werden afbetaald.[73]

De bespreking van deze Staat van Goed kunnen wij echter niet besluiten zonder te wijzen op een ongewoon en naar onze huidige normen schrijnend aspect. Tijdens het beleg van Menen is Alexander Van den Bossche omgekomen door "een bombe". Aan zijn weduwe werd door de afgevaardigden van het Land van Aalst een schadevergoeding toegekend van 96 pond. Maar ook zijn paard – zeker niet het beste, daar de 2 betere paarden samen 384 pond waard waren – heeft de expeditie niet overleefd en daarvoor bedroeg de "recompensie" 120 pond. Blijkbaar was een gezonde boer toen minder waard dan een afgeleefde knol!

Na deze lange uitweiding volgen wij nu de verdere gebeurtenissen te Fransbeke. Françoise Cools, de weduwe van Alexander Van den Bossche, hertrouwde met een zekere François Herman en zette de uitbating van het hof verder. Toen de pachttermijn met kerstdag 1709 afliep, verliet zij het hof dat haar geen geluk had gebracht: zij was op dat ogenblik immers voor de tweede keer in minder dan drie jaar weduwe geworden.[74]

Intussen was in Antwerpen Pieter Thijsman overleden en had zijn oudste zoon Jan hem als eigenaar van het Hof te Fransbeke opgevolgd.

73 "Kontante betaling was blijkbaar geen gewoonte, zodat het aandeel van de schulden voor geleverde goederen in sommige Staten van Goed vrij hoog opliep – in één geval zelfs tot 67 % van de hele schuld – en gemiddeld 15,2 % van de globale schuld uitmaakte" (S. DE LANGE, *Een dorp en zijn bewoners ruim 300 jaar geleden: Opbrakel in het midden van de 17de eeuw. Deel III: De levensstandaard van de bewoners* (Annalen Geschied- en Oudheidkundige Kring van Ronse en het Tenement van Inde, jg. 47, 1998, p. 33 – 98), p. 82.

74 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 23, f° 180r°- 211v°.

Vlug ondervond hij dat zijn nieuw bezit hem niet allen baat maar ook last kon bezorgen. Er waren immers weinig of geen kandidaat-pachters, zodat hij ten einde raad op 16 december 1709 besloot het hele hof voor 3 jaar aan de parochie af te staan in ruil voor kwijtschelding van belastingen.[75] Of het hof in werkelijkheid gedurende 3 jaar niet verpacht is geweest betwijfelen wij, daar aanvullingen in het Landboek van Opbrakel Jacques De Cubber als nieuwe pachter vermelden.[76] Hoe dan ook, de wanhoopspogingen van de eigenaars in 1705 en 1709 om een pachter te vinden, illustreren de uitermate slechte tijd. Hoeft het dan te verwonderen dat Jan Thijsman er meer en meer aan dacht zijn verre Opbrakelse hoeve van de hand te doen?

6. Een mislukt experiment

Hoe zij met mekaar in kontakt zijn gekomen of hoe zij mekaar kenden weten wij niet, Jan Thijsman en Filip Spanoghe woonden in elk geval ver uiteen. Jan Thijsman verbleef in Haasdonk, een dorp tussen Antwerpen en Sint-Niklaas, Filip Spanoghe en zijn vrouw Sara Van Mulders woonden in Asse, gelegen tussen Brussel en Aalst. Jan Thijsman was na de dood van vader Pieter in 1708 en volgens een akkoord van 18 april 1712 met zijn broers en zusters de enige eigenaar geworden van het Hof Fransbeke, dat hij evenwel zo vlug mogelijk te gelde wilde maken. In het koppel Spanoghe -Van Mulders uit Asse zag Jan Thijsman de ideale kandidaat-kopers voor zijn Opbrakels pachthof. Filip Spanoghe, een dynamische kerel van middelbare leeltijd, was getrouwd met Sara Van Mulders, een jonge weduwe met drie kinderen; een rijke boer worden op een groot hof leek hem wel wat. Het duurde niet te lang of hij liet zich door Jan Thijsman overhalen om het Hof te Fransbeke te kopen, niet om het te verpachten maar met de bedoeling het zelf uit te baten.Er stelde zich één klein probleem: hij bezat nauwelijks geld.

Met de vaste wil aan het nodige geld te geraken ging Filip Spanoghe aankloppen bij dorpsgenoot Johan Verspecht, advokaat bij de Raad van Brabant en telg van een rijke familie. Het succes was eerder matig: op 26 januari 1715 werd Spanoghe een lening van 300 gulden toegekend. Kort daarop hadden de kandidaat-kopers, op hun zoektocht naar de noodzakelijke fondsen, meer geluk. De Antwerpse jonkvrouw Maria Cazier, weduwe Ferdinando Wils, was bereid hen een lening toe te staan van 4000 gulden aan de 16de penning of tegen een jaarlijkse rente

75 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 25, f° 288 r°-v°.
76 "Kerssavondts 1709 op Jacques de Cubber pachter" (R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 2, f°138v°).

van 250 gulden.

Niets stond de verkoop nu nog in de weg en op 18 april 1715 werd door de Antwerpse notaris Vander Meeren de verkoopakte verleden en werd de afgesproken som betaald. De officiële bekrachtiging volgde een kleine 2 weken later: Op 1 juni bevestigden de Antwerpse schepenen Bernard Elsener en Filip Happart dat "Joannes thijsman fs pieter woonende tot haesdonck...om eene somme gheldts die hem al ende wel is vergouden vercocht overghegheven ende ghecedeert heeft wel ende wettelijck aen philippus judocus spanoghe ende sara van mulders sijne huijsvrauwe een hove met huijsinghe schuere, stallinghe ende andere edificien daerop staende met den lande daervan dependerende ghestaen ende gheleghen binnen de prochie van opbraecle lande van aelst ghenoemt het hof te fransbeke met den heerlijcken renteboeck berustende den selven renteboeck in handen vanden presenten pachter Jacques de Cubber, bestaende de voorseijde landerijen, meersschen ende bosschen in sevenentwintigh bunderen vierendertigh roeden, salvo justo, daerin begrepen twee partijen leen...alsoock de caerte figuratif ten jaere 1657 daervan ghemaeckt".[77] Voor dezelfde schepenen werd op het zelfde ogenblik de hypotheekakte van 4000 gulden ondertekend, op het Hof te Fransbeke rustte meteen een zware schuld.[78]

In Opbrakel liep al een tijdje het gerucht, dat de eigenaar van het Hof te Fransbeke zijn pachthof wilde verkopen. De bevestiging kwam op 28 juni, toen zowel de leenmannen als de schepenen de overdracht van het hof, waaronder de lenen "het Robbeersveld" en "het Bosseveld", officieel ondertekenden.[79] Het nieuws sloeg echter om in verbazing toen bekend werd dat de nieuwe eigenaars, een koppel uit Asse, in Opbrakel kwamen wonen en van plan waren zelf het Hof te Fransbeke uit te baten. Niemand kon zich herinneren dat ooit een rijke eigenaar zelf zijn handen had vuil gemaakt aan zijn Opbrakels pachthof, laat staan dat hij het helemaal zelf had uitgebaat.

Uiteraard nog in 1715 hebben Filip Spanoghe en Sara Van Mulders hun intrek genomen in hun pas verworven hofstede.[80] Ze boerden er zo goed dat nog geen 2 jaar later, op 28 januari 1717, de lening van 4000 gulden aan jonkvrouw Maria Cazier werd terugbetaald.[81] Bij nader toezien zag de waarheid er echter enigszins anders uit. Jonkvrouw Cazier was namelijk ongerust geworden omdat de beloofde stipte

77 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 71, f° 130r°-v°.
78 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 150: Renten, Hypotheken, Klachten en Beslagleggingen, 1698-1719, f° 108r°-115v°.
79 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 58, f° 65v°-66r°.
80 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 5: Tafelboek, 1717-1739, f° 28r°.
81 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 150, randnota f° 108r°-v°.

betaling van de rente was uitgebleven en eiste daarom de terugbetaling van haar kapitaal. Om een gerechtelijk sekwester te vermijden hadden Spanoghe en zijn vrouw 2 weken eerder, op 14 januari, een lening van 5000 gulden aangegaan bij de Antwerpse jonker Johan De Witte.[82] De ene put werd dus met een andere gevuld.

En het werd er niet beter op. Zoals gezien, hadden Filip Spanoghe en Sara Van Mulders op 16 januari 1715 een lening van 300 gulden aangegaan bij advokaat Johan Verspecht van Asse. Door een regeling binnen de familie had deze laatste de jaarlijkse rente van die lening aan zijn schoonzuster Johanna Moens geschonken. Aangezien zij van deze rente echter in 1719 nog altijd geen gulden had gezien, liet zij op 14 juni van dat jaar door de schepenen van Asse en op 27 juli door hun ambtgenoten van Opbrakel gerechtelijk beslag leggen op het Hof te Fransbeke.[83]

De fatale slag aan het gezin Spanoghe-Van Mulders, waar intussen 2 kinderen waren geboren, werd enkele maanden later toegebracht. Sara Van Mulders werd ziek en niettegenstaande "diverssche visiten" van "den doctoor van nederbracle" en de "medecynen" overleed zij op 25 januari 1720.[84]

De Staat van Goed, opgemaakt de 12de maart, maakt pas duidelijk in welke rampzalige toestand het gezin verzeild was geraakt. De "baete ende prijs van labeur mesvet dricht ende saet ent verwas van haut" bedroeg 1184 pond. In vergelijking met de Staat van Goed van 1706, toen er minstens 58 dagwand en normaal zelfs 82 dagwand bewerkt akkerland was, had Filip Spanoghe veel minder "ghelaboreerde" akkers, nl. 46 dagwand 350 roeden. Hij verbouwde o.a. tarwe, klaver, bonen en "schoucherion" of wintergerst.[85]

De "baete ende prijs van meubelen ende huijscatheijlen midtsgaeders bestiaelen" bracht 1177 pond op. Het eigenlijke huisgerief was heel wat uitgebreider en rijkelijker dan in 1706. Zo beschikte wijlen Sara Van Mulders o.a. over een "vispaen", koperen pannen en een koperen ketel, een "spidt", een braadpan, "gleijerwerck ende aerdewerck", een tinnen mosterdpot en een tinnen zoutbak, 12 stoelen en een "block taeffel" van 4 pond, nog een kleine en een grote tafel van 16 pond en een "dresse een gelaessebert en eenen tooch met het decksel". In de slaapkamer trof men niet enkel een groot schilderij en nog twee kleine schilderijtjes aan,

82 Idem, f° 142r°-146v°.
83 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 72: Wettelijke Passeringen en Staten van Goed, 1719-1723, f° 42v°- 43r°.
84 Idem, f° 92 v°- 93 r°.
85 P. LINDEMANS, op. cit., dl. II, p. 101-102.

maar natuurlijk ook "het lijnwaet vande overledene en vande hauder, slaeplaeckens, servetten, haemelaeckens, flawijnen, een schauwcleedt, twee matrassen, twee spaensche saergien, een taeffelcleedt van tapijtwerck, een spicen casse, een spicen coetse en eenen lessenaer, drij pluijmen oorcussens en eenen hooftpulm". De veestapel ten slotte omvatte 2 merries waarvan één drachtige, een veulen, 3 koeien, een varken, een haan, 5 kippen, eenden en erpels.

De laatste post van de activa was de "baete van vuijthangende schulden ende contante penninghen". Filip Spanoghe had namelijk een paar percelen uit het Hof te Fransbeke verpacht, zodat zijn eigen uitbating tussen 1717 en 1720 gedaald was van 26 bunder 124 roeden tot 22 bunder 99 roeden.[86] Deze verpachting bracht 70 pond op, zodat de globale baat van het sterfhuis uiteindelijk 2431 pond groot was.

De "commeren ende schulden ten sterfhuijse bevonden" bleken echter torenhoog te zijn opgelopen. Wij geven ze hieronder schematisch weer:

- aan ontvanger Joos De Mol voor achterstel van de zetting van 10 december 1717: 51 pd
- aan ontvanger Joos De Mol voor zijn aandeel in de zetting van 9 december 1718: 292 pd
- aan ontvanger Joos De Mol voor zijn aandeel in de zetting van 13 februari 1720: 310 pd
- aan de Heer van Opbrakel voor het beste hoofd 12 pd
- aan de Heer van Opbrakel voor achterstel van heerlijke renten en dubbele rente 156 pd
- aan "dheer ende meester Joannes verspicht advocaet van raede in brabant over achterstellen van eene rente van ses hondert vijfentwintigh pond parisis tsjaers aen hem competerende bij transporte vande Douariere van wijlent Jonker Joannes adriaen De Witte tot antwerpen verschenen ende te verschijnen tot ende met den XIIIIen januarij 1720 sijnde deselve rente besedt op het hof en goed te fransbeke dit sterfhuis competerende de somme van" 1.875 pd
- aan dezelfde Verspicht "over de raete daer tsedert verschenen tot date deser" 104 pd
- aan dezelfde Verspicht "over eene obligatie van drij hondert guldens wisselgeldt cappitaels in sijnen proffijte verhuert dus compt de voorn. somme te bedraegen in ponden par." 700 pd
- aan dezelfde Verspicht " over acht jaeren crois der voors. obligatie tleste verschenen den XXVIIen junij 1719" 240 pd
- aan dezelfde Verspicht "over de raete daer tsedert verschenen tot date deser" 21 pd
- aan " heer ende meester Joannes frans Spanoghe canoninck tot everbeke over

86 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 5, f° 28r°.

geleenden gelde de somme van" 1.400 pd
- aan " dheer n. walckiers tot ninove over een croiserende obligatie van vijfhondert guldens wisselgelt croiserende in advenante vanden penninck twintich dus in ponden par." 1.164 pd
- aan dezelfde Walckiers "over acht jaeren crois der voors. obligatie" 400 pd
- aan " nicolaes hendericq van Mulders over geleenden ghelde" 384 pd
- aan " Isabelle angeline van mulders over geleenden gelde" 156 pd
- "item heeft den hauder constant huwelijk vercocht van sijn patrimoniele ende matermoniele goederen voor de somme van ses duijsent eenentachentich ponden derthien schell. par. waer van tusschen den houder en sijne weesen moet recompensie gedaen worden totter hilft volghens costuijme de somme van" 3.040 pond 16 schellingen 6 penningen
- aan deurwaarder Steenkiste "over een acte costen" 108 pd
- aan Joos Heijgens van Oombergen " over reste van coop van een peirdt twee coeijen ende een vercken" 30 pd
- aan Filip Vander Vinckt "commis tot Gheeraertsbergen over bestiaelgheldt" 81 pd
- ten slotte nog een aantal kleine schulden van aankopen, leveringen, diensten, samen 175 pd

De globale schulden waren opgelopen tot 10.695 pond en " dus bedraegen de schulden meer dan de meubilaire baete de somme van acht duijsent twee hondert drijentsestigh ponden seventhien schellingen negen deniers par."[87]

Natuurlijk kon Filip Spanoghe, weduwnaar met 5 kinderen, de immense schuld van ruim 8.263 pond niet afbetalen. Nog geen 14 dagen na het opmaken van de Staat van Goed, op 24 maart 1720, verkocht hij het Hof te Fransbeke aan zijn grootste schuldeiser, advokaat Johan Verspecht uit Asse (88). Na amper 5 jaar was voor Filip Spanoghe het Opbrakels avontuur tragisch geëindigd.

(vervolg en slot in nr. 2 van deze jaargang)

Sylvain De Lange
Brakelbos 78
9660 Brakel

87 R.A. Ronse, O.G.A. Opbrakel, nr. 72, f° 95r°-97r°.

Hof te Fransbeke, huidige toestand.

GESCHIEDKUNDIGE
VERENIGING
HET LAND VAN AALST

LOSSE NUMMERS - OUDE JAARGANGEN - PUBLICATIES

Los nummer: € 5 • Volledige jaargang: € 18

H. VAN ISTERDAEL, e.a., Bibliografie van de Gemeenten van het Land van Aalst (1950-1983), 2 banden - 915 blz.: € 30

G. VANDE WINKEL, W. VERNAEVE, Systematisch register op de jaargangen 1 - 50 van het geschiedkundig tijdschrift Het Land van Aalst 1949 -1998, Aalst, 1999 - 158 blz.: € 6

Sanderuskaart van het voormalige "Land van Aalst" - kleurendruk - 1998: € 5

Vijf reproducties van Sanderusprenten - kleurendruk - 1998-2000
- Waterkasteel - Moorsel
- Kasteel - Zandbergen
- Abdij Ten Roosen - Aalst
- Miniemenklooster - Geraardsbergen
- Kasteel - Idegem

per stuk: € 2,5
volledige reeks in mapje: € 10

Stadsplattegronden van Aalst (1), Ninove (2) en Geraardsbergen (2) van Jacob van Deventer (1565) - kleurendruk - 2008.
per kaartblad: € 12
volledige reeks van 5 bladen: € 50

De prijzen zijn te verhogen met de verzendingskosten. Vooraleer te bestellen, neem eerst contact op met Marc Uyttersprot : tel. 053 70 21 79.
e-mail: uyttersprot.marc@skynet.be

De verzending gebeurt na storting van het verschuldigde bedrag op rekeningnummer 393-0303276-46 van Het Land van Aalst, Brouwerijstraat 39, 9300 Aalst.

DE RIEMAECKER printing BVBA

Nukerkeplein 9 • B-9681 Nukerke
Tel. 055 21 14 04 • Fax 055 21 20 00
info@deriemaecker.be • www.deriemaecker.be

Op de kaft is de penning van "Het Land van Aalst" (1617) weergegeven. Op de voorzijde staat het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, op de achterzijde dat van de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

HET LAND VAN AALST - DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
Jaargang LXI - 2009 - Nummer 1 - januari - februari - maart

G. LIAGRE
In dienst van het Koninkrijk
Evangelistenschool te Geraardsbergen, 1921-1926 3 - 24

M BERKERS
S. KLINKENBORG
Archeologisch proefonderzoek te Ninove 25 - 36

H. TIMMERMAN
Zilveren lepel van laatste abdis van Beaupré 37 - 40

D. VAN DE PERRE
Nogmaals Egidius van Brugge 41 - 42

S. DE LANGE
De grote pachthoven van Opbrakel. Het Hof te Fransbeke 43 - 80

Afgiftekantoor: 9340 Lede
Erkenning: P303215

Verantw. uitg.: Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare